

30x-1/1711

505

ПОЛЫМЯ РЭВАЛЮЦЫІ

ЧАСОПІСЬ ЛІТАРАТУРЫ, МАСТАЦТВА
І МАРКСЫЗКА-ЛЕНІНСКАЙ ТЭОРЫІ
І КРЫТЫКІ

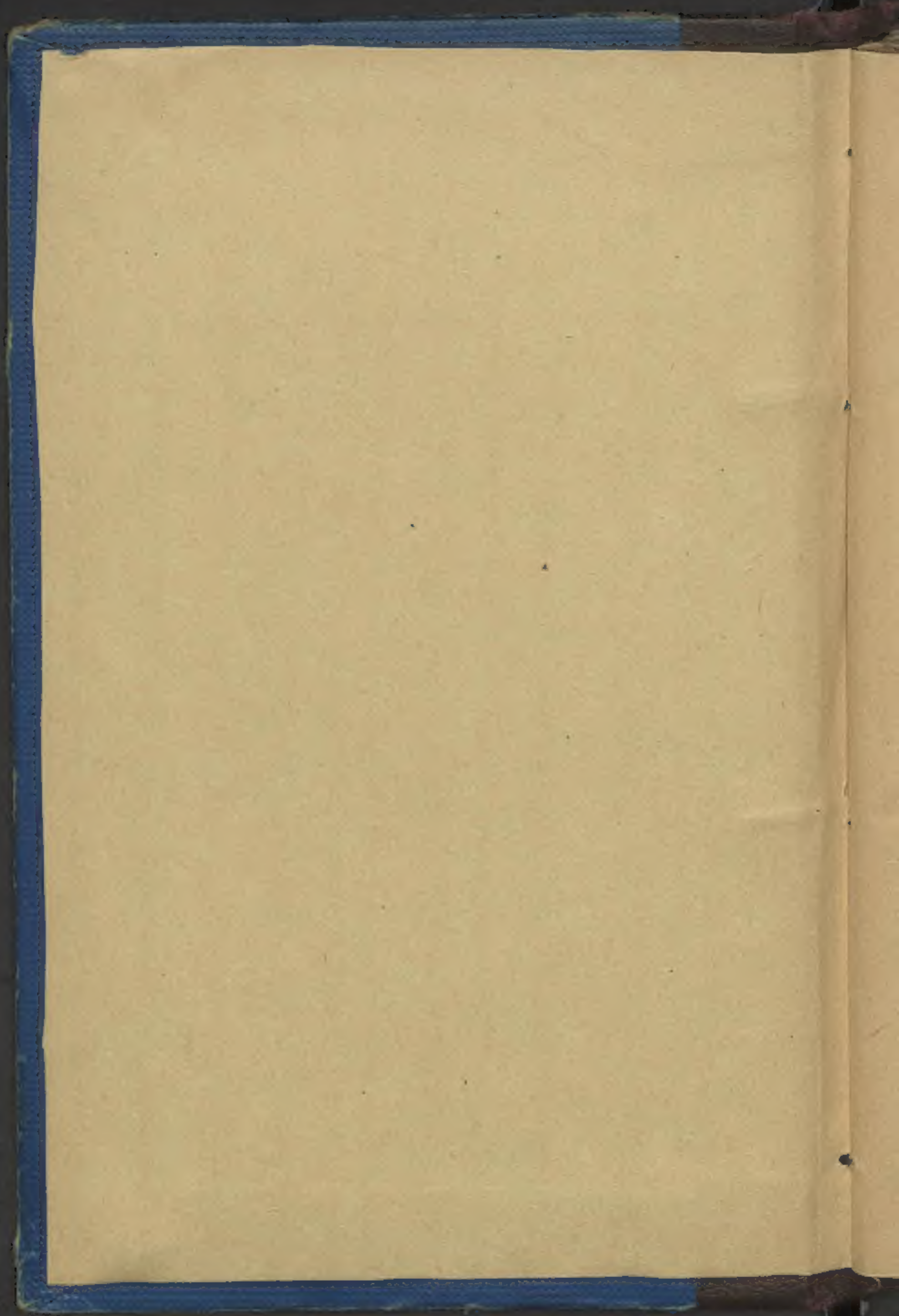
Ба 1381/4
дзяржаўная

ноб. сяр 97-128

1933

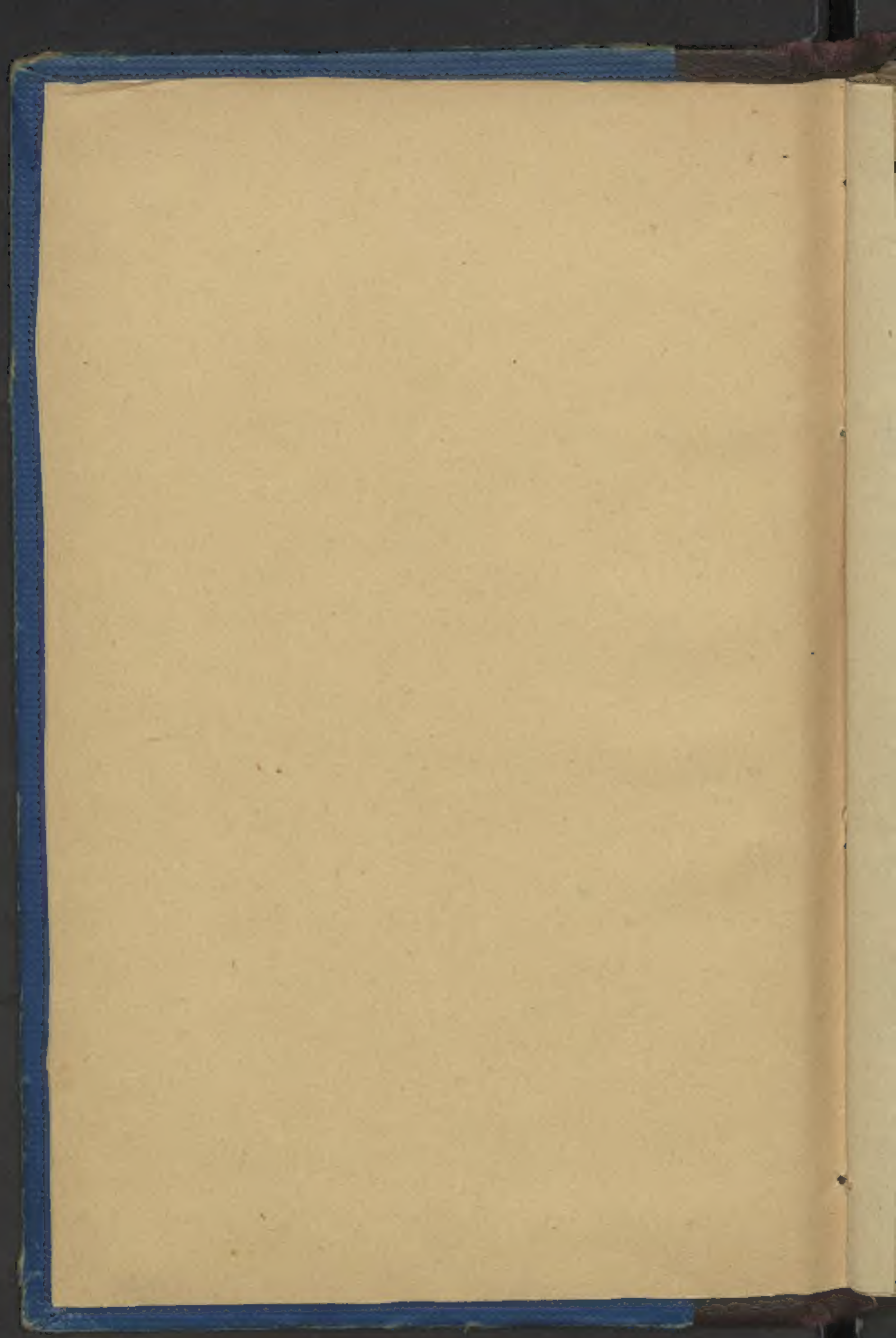
М А Й

К Н І Г А П Я Т А

30K-1

1714

І. П. Б-на СР. АА.

Б 05

О.А.Д.У.К.
С.А.Р.П.Б.
Инд. 457061

30К.1

1714

ПОЛЫМЯ РЭВАЛЮЦЫІ

ЧАСОПІСЬ ЛІТАРАТУРЫ, МАСТАЦТВА
І МАРКСЫЦКА-ЛЕНІНСКАЙ ТЭОРЫІ
І КРЫТКІ

ОРГАН АРГАНІЗАЦЫЙНАГА КАМІТЭТУ
САЮЗУ САВЕЦКІХ ПІСЬМЕНЬНІКАЎ Б.С.С.Р.

КНІГА ПЯТАЯ

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
ЛІМ

М Е Н С К

ГБ СР-14

1933
Дзяржаўнае
выдавецтва
Беларусі

Техредактор *Абрамова*
Здана ў набор 19/V—33 г.
Падпісана да друку 3/VI—33 г.
Набрана па літоўцы № 3 і 4.
Адх. кор. друк. *Гарабурда, Кахановіч*

М А Й

Ходзіць май па сьвеце,
Сонцамі ірдзіцца,
Закаваных, сьпячых
Кліча ўстаць, збудзіцца.

Далятае голас
Вялікага сьвята
У нетры сутарэняў,
У курныя хаты.

*

Ходзіць май па сьвеце,
Сьцяг яго чырвоны,
Патрасае грозна
Троны і кароны.

І дрыжаць сатрапы,
Цары і царысты
Ад паходаў майскіх,
Заклікаў агністых.

*

Ходзіць май па сьвеце,
З думкаю расьпетаі:
Возьмуць на ўсім сьвеце,
Возьмуць верх саветы.

Чырваньню шаўковай
Зашумяць штандары,
Хто ў няволі гнуўся—
Устане гаспадарыць.

Ходзіць май па сьвеце
Многалюдны, буйны,
І складае песьні
Сусьветнай камуны.

Чалавек ня будзе
Ужо над чалавекам
Панаваць крывава,
Як дасюль—спрадвеку.

Ходзіць май па сьвеце...

Менск
19/IV—33 г.

ДРЫГВА

I

Па-над Прыпяццю між лясоў, пяскоў і балот туліцца невялічкая вёсачка, хат можа так трыццаць ці сорок. І хаты няроўныя тут, як і людзі: адна большая, другая меншая, старэйшая ці навейшая. Але хата дзеда Талаша ўсё-ж такі зварачвае на сябе ўвагу. Ня так знадворным выглядам, як адзіноцтвам: стаіць яна на водшыбе і ў бліжнім суседстве з хмызьняком ускрай балота. Побач з хатай, прыкрываючы яе ад летняга сонца, красуецца высокая разложыстая груша. Вясною, усыпаная белым цвіетам, як маладая дзяўчына, яна проста аздабляе дзедаў двор, і ня толькі дзед Талаш, а і бусел з гнязда, змайстраванага на дзедавай клуні, залюбуецца ёю.

Нават калі скінуць гадоў пятнаццаць з плячэй дзеда Талаша, то і тады ён быў ужо не малады: было яму тады гадоў семдзесят з хвосцікам. А між тым як раз у той час праславіўся дзед Талаш, як ваяка, ды які яшчэ ваяка: чырвоны партызан, і не радавы, ня просты партызан! Да гэтага-ж часу ніхто ня ведаў аб ваяцкіх здольнасцях дзеда Талаша. Праўда, бывалі выпадкі, калі дзеду Талашу здаралася пускаць у ход кулак. Але гэта бывала тады, калі дзед Талаш падгуляе, а ліхі чалавек ўвядзе яго ў злосць. Звычайна-ж ён быў чалавек сталы, уроўнаважаны і разважлівы, хоць, праўда, да пэўнай граіцы. Быстрыя цёмныя вочкі яго пазіралі ўдумліва, але ў іх часамі блукаў і эгаістычны агоньчык, гатовы разгарэцца ў адпаведныя мінуты цэлым пажарам рашучых учынкаў. Дзед Талаш любіць лес, балоты і сваю родную Прыпяць, дзе ён так спрытна ездзіў на чоўне ды лавіў рыбу. І стралок з яго быў ня кепскі: які-ж ён быў-бы палешук, каб ня ўмеў добра страляць? На тое-ж яно і Палесьсе—бяз стрэльбы там абысціся трудна.

Калі строга разбірацца ў фактах, то хата, аб якой была тут гутарка, ня зусім дзедава хата. За доўгі час прывыклі называць яе Талашоваю хатаю. А сапраўды-ж яна належала дзедавай жонцы, цяпер бабцы Настулі. Шэсцьдзесят гадоў таму назад прыстаў Талаш у прымы да Насыці Балыгі. Насыця была адна дачка ў бацькоў. Вось якім парадкам стаў Талаш уладаром гэтай хаты. А ўрэшце яно і ня так важна, каму належала хата, тым болей, што дзед Талаш перасы-

паў яе і можа па справядлівасці лічыцца яе гаспадаром. Важна было тое, што хата стаяла воддаль ад ояла і трохі ў баку ад людэкога вока. Да таго, як прыстань у прымы, Талаш быў у пана за пастуха. І яшчэ, што можна адзначыць з мінулага дзед Талаша, дык гэта тое, што ў яго бацькі было дванаццаць дзяцей. Васёмёра з іх паўмірала маленькімі, а жыць засталіся два сыны, у тым ліку і дзед Талаш, і дзеве дачкі.

Спакойна і павольна, як у зачарованым сыне, утуліўшыся ў балоты, нясе Прыпяць сухадоламу Дняпру сваю багатую даніну. Не сыпяшаецца яна выносіць дабро палескіх балот. А яго так многа, што ўсёроўна, сыпайся не сыпайся, а гэтай работы ёй хопіць на доўгія гады. Можа і надзею страціла яна вынесці хоць калі-небудзь гэта мора цёмна-ружовай вады з неабсяжных балот Палесься і з гэтай прычыны яна такая павольная і флегматычная. Вось толькі тады, калі разгуляецца вецер над зялёнаю шчэцю лясоў, над круглымі кутамі-шанкамі кучаравай лазы, над бародаўкамі-купінамі жорсткай асакі, тады яна няветла пахмурнее, задрыжыць, затрасецца тысячамі хваль і оярдзіта штурляе чаўны і чайкі-душагубкі ды голасна ўсхліпвае ў прыбярэжных чаратох, як махі ўскрай магілы, дзе пахаваны яе дзеці. І дзед Талаш не адважваецца тады ад'яжджаць на сваім чаўне на сярэдзіну Прыпяці.

Затое-ж як лагодна і ўтульна разьлягаецца яна ў мяккіх берагох, калі супакоіцца вецер, а над Палесьсем рассыпаецца сонца мільярдамі залатых крупак сьвятла! Спакой і цішыня пануюць тады над зялёнымі аксамітамі балот і лясоў. Бліскупаю сталёваю стужкаю зьзяе Прыпяць, і толькі ў глыбозных чорных буктах яе плёскаюцца самы, узнімаючы срэбныя кругі-абручы. А дзед Талаш, пазіраючы на гэтыя забайкі самоў, ссуне са лба на патыліцу саламяны капляюш, скажа сам сабе: «О, згінь твая маты! ось падчапіць-бы цябе, завалу!»

Спакойна і павольна, як у зачарованым сыне, цякло і само жыцьцё на Палесьсі, а водгульле ўсяго таго, што дзеялася на сьвеце, далягала сюды ў прыглушаных прасторах Палесься тонах, або з такімі напластаваньнямі лоздкай фантазіі, што ўжо трудна было вылучыць з іх зьверне праўды.

Але час настаў.

Закалыхалася, затраслося Палесьсе. І было гэта ўлетку, калі прышоў царскі загад аб мабілізацыі. Павалілі грамадою запасныя, трымаючы кірунак на бліжэйшыя чыгуначныя станцыі, павалілі пад шумную музыку гармонікаў, песень і надрыўнага плачу мацяроў і маладзіц. Хоць спачатку вайна вялася дзесь далёка, але водгульле яе ўсё галасьней і галасьней даносілася да шыхага Палесься. Пасылаліся з далёкага фронту пісьмы ў глухія закуткі палескіх вёсак, і часта на гэтыя пісьмы быў горкі плач асірацелых дзяцей і маладых удоў. А вайна брала ўсё новыя ахвяры. І ня было канца вайне. Ды мала гэтага—фронт пачаў набліжацца сюды. Цяжка ўздыхалі дзяды і дачкорліва жывалі галовамі. А дзед Талаш чуць быў у бяду не папаўся. Панёс ён у Петрыкаў прадаваць рыбу. Задзівіўся дужа дзед, калі пакупец пачаў адлічваць яму грошы папяровымі маркамі. На грошах

былі царскія партрэты. На адной быў партрэт Мікалая другога і стаяла цыфра 10.

— Гы-ж гэта мне што даеш?—у абурэнні запытаў дзед Талаш, палажыўшы на далонь папярковую марку.

— Першы раз іх бачыш? грошты цяпер пашлі такія. Паглядзі—царскі партрэт і напісана—10 капеек.

Перавеў дзед Талаш вошч на царскі партрэт, гатрос галавою.

— Ваяка гэты твая маты!.. Дарэўся, сволач ты, гідла, да таго, што ўжо і меднае капейкі ня маеш!

Натапырыў вушы паліцэйскі стражнік і да дзеда! Насла, ака-
васкася дзед Талаш ад гэтага лаа. І занатаваў сабе: на людзях
трэба быць такім жа асыя жыць, як і та балотнай дрыгве: ступіш
ня так—і правалішся. Не разгледзішся—на гадзінку насунешся.

II

Многа падзен адбылося за гэты час. Калі дзед Талаш успа-
минае аб іх, то і ў дадзенаму чалавечым лёдзачным вытвары кном
Вакла, разам з ім, энчу ванна. Навесіта энчо ўсе гэта! Чаго не на-
дзеаць людзі? Здырзлася жніцце і будыць, як чорны рэхор.
Калі-ж будзе той спакон? Што будзе дасен? Дзед Талаш чутка
прэслухоўвае та да шуму лесу, та усмазе я у чарстох неспако-
ных хваць шышчэнці Прыняц. Ен во ра угладзеца у дачені мау-
клівых балот. Яны тояць штось невядомае, вострае і цжкавае.

І сяло таксама прыціхла. Момент сапраўды напружаны і цжкавы.
Пеш на вуліцы, як і зады. Ад гэтага трэці зьнік і сцішлі.
Яшчэ ўчора стаяла тут чорнае воіска. Назат у дзедавай хале кат-
тараваў начальнік шэсёных, камандзір батальёну, чым дужа гавар-
чыўся дзед Талаш. І паны быў чалавек гэты камандзір—гваркі,
просты.. Рабам і селянін вась, кажа, хто гавінец і дзачы сваім
жыццём і быць поўным гаспадаром свае дзяржавы. Паны, кутны,
папы і рогныя батэкі, гэта ўсе нашы ворагі. Але чырвонае воіска
падаеся кудысь назад: кажуць галыкі пасядаюць, і яны цяпер тут
дзесь негалека. Дзеду Талашу не сядзіцца ў хаце, але і ад хаты ад-
рыганца не выпадае, тым болей што і бабка Наста прац выця гатаму,
ня пускае дзеда ні ў лес, ні на Прыняц: ці мала што можа нада-
рыцца у такі небяспечны, няпэўны час! Але дзед Талаш усё-ж такі
выходзіць з хаты. У лес ён ня пойдзе, вась толькі сходзіць на
сяло ды паслухае што гавораць людзі, ці не дачуецца чаго-небудзь
новага.

Па самай сэрэціне сяла раскінулася невялікая, але даволі ўзня-
тая і трохі скругленая плошча. Упонак плошчы праходзіць ялічэ
атна вулачка, крыху карацейшая, што надае сялу форму крыжа, а на
перасеку вуліцы стаіць і сапраўдны крыж, высока падняўшы сваю верха-
віну над саламянымі стрэхамі хат. Сюды і сходзіцца людзі, каб патута-
рыць аб сваіх справах ці проста каб правесці вольную хвіліну.

Дзеду Талашу кідаюцца у вочы дзеве чалавечыя постаці: адна—Басіль Бусыга і другая—сын пана Крулеўскага, таго самага пана, у бацькі якога служыў камісь дзед Талаш за пастуха. Малады Крулеўскі, адзеты ў вайсковую форму царскага афіцэра. Вось толькі шапак такіх не насілі царскія афіцэры: па шапцы яго можна прыняць за афіцэра чужога вояска. У талаве дзед Талаша прамільгнула некалькі думак: адкуль з’явіўся гэты фацэт? На некаторы час ён быў дзесь зынік — ня ведаў было яго. А шапка яго сьведчыла аб тым, што ён мае нейкае дачыненне да польскай арміі. Басіль Бусыга быў кандыдат у валасныя старшыні, але рэвалюцыя і ўсе далейшыя падзеі адцялі яго кандыдатуру. Па іх тварах вачынь дзед Талаш, што яны дужа задаволены паваротам справы. Дзеду Талашу хочацца ведаць, аб чым яны гавораць з такім захапленнем, што не заўважаюць яго. Дзед Талаш прыльне тым свае хады, прымае від чалавека ў глыбокай задумчасці, апускае ўніз вочы і павольна ідзе сваю дарогаю і слухае, аб чым гавораць пан Крулеўскі з Басілем Бусыгам. Да дзедавых вусняў далятаюць асобныя словы і часам сказаў, але і па іх можна дагадацца, аб чым ідзе гутарка.

— Барбары, пося кроў!

— Да ўжо такія абармоты!.. Парадак можа будзе.

— Натуральна жэч... То ест, пане, Эўропа, культура!..

Камі дзед Талаш падыходзіў ужо да іх, то яны раптам змоўклі. Дзед зрабіў выгляд, што вельмі здзіўлен гэтым «раптоўным» спатканнем і нават спалохаўся. Хапіўся за шапку, пакланіўся і сказаў дзеньдобры. Пан Крулеўскі ня мог захаваць свайго добрага гумару і жартам запытаў дзеда Талаша:

— Чый ты цяпер падданы?

— А нічый!—адказаў дзед Талаш.

— Ну, то праз тры гадзіны ты будзеш польскім падданным.

— Польскім?!—здзіўіўся дзед, нібыта нічога не разумеючы.

З таго канца вуліцы, адкуль ішоў дзед Талаш, бяжыць ва ўвесь дух падлетак гадоў шаснаццаці. Гэта Панас, меншы дзедаў сын. Ад шпаркай беганкі Панас моцна засопся.

Бацька!—крычыць яшчэ здалёк Панас:—паляк забірае наш сена!

Голас і словы і сам выгляд Панасаў баюча калынулі дзеда Талаша. Ён дэка аарнуўся і крута павярнуў назад забыўшы ў гэты момант і Васіля Бусыгу і пана Крулеўскага і іх гутарку. Шпаркамі крокамі, а дзе і падбегам накіраваўся дзед на сваю сялібу. Старэйшы дзедаў сын, Максім, нахмураны і сурэжны, панура падцьвярдзіў Панасавы словы, хоць патрэбы ў гэтым і ня было: дзедаў стажок вазоў на пяць стаяў непадалёку ад сядзібы ўскрай балота, ад якога адыходзіла густая бародка нізкарослага хмызу, і быў добра відаць. Каля стажка стаялі дзеве запрэжаныя ў сані параконнымі хорманкі, а каля іх варушыліся два польскія жадзеры. Трэці сядзеў на стажку і скідаў зверху сена. Добрая чээрць стажка ўжо была разабрана.

Бабка Наста, наклнуўшы чырвоны кажушок, стаяла на дварэ, ламача рукі і галасіла: чым-жа цяпер жарміць худобу?

Нічога ня кажучы, засунуў дзед Талаш за пояс сякеру — у дзеда быў звычай браць тапор, адлучаючыся з дому і пашоў да свайго стажка, дзе гаспадарылі польскія жалнеры. За дзедам на некагора адлегласці пашлі і яго сыны.

— Не заводзься з імі! перасьцерагла дзеда бабука Наста:— а то яшчэ заб'юць або заарштуюць. Яны застаўся на дварэ і са страхам пазірала, што будзе далей. Як толькі дзед Талаш падышоў да стажка, бабука Наста зноў замямтала на ўвесь двор па стажку, як па нябожчыку. Алямант яе голасна даносіўся да балота, дзе стаяў дзедаў стажок, а таксама распываўся і па вуліцы, парушаючы яе трывожны спакой. Людзі выходзілі на вуліцу, і весыць аб паляках зараз-жа абляцела ояло.

Падышоў дзед Талаш да стажка, нёс пакланіўся жалнерам, зняў шапку. Але жалнеры не звярнулі на яго ўвагі і не адказалі на дзедава прывітаньне. Апроч жалнер сядзеў на сачы і таптаў сена, другі падаваў бярэмямі, а трэці разьбіраў стажок.

— Паночкі, што вы робіце?— пачаўша разаварыць дзед Талаш:— на што забіраеце сена?.. апошняе сена?.. Чым-жа я худобу карміць-му?

— Ідзь до д'ябла!—азваўся з сачей жалнер. А другі што сядзеў на стажку, сумьска кнуў на дзеда ўмак сена і так спрытна, што ссунуў на патымцу дзедаву шапку, што вельмі пацешыла жалнераў, выклікала ў іх іrogат.

Дзед Талаш мовчкі зьнес гугу абразу і крыўду. Больш таго: ён схіпў рукамі за шыю жалнера, што падаваў сена, і став перад ім на калені.

— Паночкі! небяраце апошняга сена! У людзей ёсьць у валасе, а гэта мой апошні стажок...

— Ідзь до д'ябла, стары пес!—ускіпеў жалнер і штурхануў дзеда ў грудзі.

Са спрытам маладога дзятюка ўсхаліўся з каленей дзед Талаш. Вочы яго заіскрыліся страшнаю злосьцю.

— Сабака! грывіцу ён голасам, почыым мянавісьці і помсты. Сякера, як маланка узьвілася ў дзедавых руках, бліснўшы ўгары халодным, вострым лязом. Жалнер на якога замахнуўся дзед, паб'ялеў, як палатно і патаўся крута ў бок, каб ухіліцца ад сякеры.

— Апамятайся, банька! падскочыў да дзеда Максім і схапіў бацьку за рукі.

Зьбянтэжаныя жалнеры замерлі на момант. Яны ніяк не чакалі такога рэзкага пераходу ў паводзінах дзеда.

— Бяры яго! Вяжы прахлятага азіята!—першым апамятаваўся жалнер з сачей і саскочыў на доў. Наклнуўся жалнер на дзеда Талаша і пачаў яго валтузіць, стараючыся паваліць старога. Разгнўся дзед Талаш, павярнуў сваімі шырокімі плячамі, крутнуўся,

і жалнеры паглядзілі ад яго, як шчэпкі. А адын паляццеў латыр і носам у сьнег.

— О, шатан стары! прамовіў толькі ён, падымаючы сваю катфэдэратку. Не чакаючы новага нападу і адчуўшы, што справа агарочваецца ў нядобры бок, стралою махнуў дзед Талаш ў густы хмызьняк і зьнік з вачэй у момант вёскі. Цяпер толькі ўспомнілі палякі, што яны жалнеры, што ў іх ёсць нагань. Выпаллі некалькі разоў у той бок, дзе зьнік дзед Талаш.

Пачаў зьбітацца народ. Першыя дабеглі Васіль Бусыга і пач Крулеўскі.

— Вар'ят, вар'ят!—спячываў палякам Бусыга.

— Балышавік!—заклучыў пач Крулеўскі.

Забралі палякі дзесяць стажок, а рэшту сена прымусілі. Максім павесіў на сваёй хурмацы.

III

Ваякі, трасца вашага галаве! —сказаў сам сабе дзед Талаш, калі заціхлі стрэлы, а кулі праскыталі па баках і над галавою, ляснуўшы суклем трэскам па галінах кустоў і па камлэх. У дзедавых вачох яшчэ стаяла, як жывая, сцэна яго сутык з польскімі жалнерамі і асабліва той момант, калі на яго наваліліся жалнеры, а ён паразьмятаў іх, як рэцэр легкае сьмедьце. Гэта значна падымала дзедаў дух і павялічвала яго ўласнае «я». Аднак ён шпарка падаваўся глыбей у балота, у гущары, у лес і толькі тады прыпыніўся і перавёў дух, калі адышоўся даволі далёка і ўпэўніўся, што пагоні за ім няма. На дзедава гучасьце і сьнег пасыпаў густы і спорны. Але што-ж рабіць дзед?

Выбраў зацішнае месца, прыкланіўся да старой яліны пад навісьсю спушчаных, прысыпальных сьнегам галін, дастаў раменны капшук, наклаў у люльку тытуню, выкрэсіў агню, закурыв. Пыхкае дзед Талаш люлькаю, выпускаючы дымок за дымком. Клубочкі дыму, працэджваючыся праз яловыя лапкі, выбіваюцца на прастор і гнуць у змеч паветры, а сам дзед думае ды разважае. Паразважаўшы, прыходзіць да думкі, што трэба пагарачыўся. Добра яшчэ, што Максім утрымаў яго рукі:—было-б горай, калі-б ён засек жалнера. І невядома, што сталася з яго сылам і з бабкаю Настаю... Ох, паганцы! І нагнаў-жа іх чорт на яго галаву. І як было іначай рабіць з імі? Прасіу, малу іх, як добрых, становіўся на калені, а яны толькі зьдзекваліся з яго, як бы ён не чалавек. І калі дзед Талаш пачынаў прыпамінаць, як збыліся з ім жалнеры, то злосьць з новаю сілаю агортвала яго і тады ён шкадаваў, чаму не расшчэпіў галоў гэтым грабежнікам.

У выніку ўсёх гэтых думак і разважаўняў само сабой напрошвалася пытаньне аб тым, як даведацца, што сталася там дома, з яго сьвінем і жочкаю і як расцэньюваецца яго чынак. А ў гэты час, як дзед Талаш сядзеў пад яліною і думаў свае думкі, там, у вёсцы, пач Крулеўскі расчышчаў дарогу і падрыхтоўваў поле гнамадзі й

думцы на карысць польскай акупацыі, польскай улады і дзяржаўнасьці. Ён сабраў вакол сябе паважаных гаспадароў, вядучы з імі гульні ў польскую дэмакратычнасьць. Васіль Бусыга быў яго верным памсчінкам. Калі пан Крулеўскі вёў рэй галоўнага свата польскасці, то роля Васіля Бусыгі зводзілася да ролі панскага падбрэхніка. Пан Крулеўскі лічыў сябе знатокам сялянскай псымалегіі, стараўся гаварыць іх моваю, іх лексыконам. Настрой яго быў узьняты і ён чужы не захлынаўся, калі гаварыў аб польскай культуры, аб польскай дэмакратычнасьці, аб польскай місі быць шчытом для эўрапейскай культуры ад навалы бальшавіцкай азіячынны. Толькі Польшча забяспечыць людзям волю і нацыянальную роўнасьць.

Васіль Бусыга ілюстраваў панскія тэзісы нахвост бальшавіцкай дэкасы і грабежніцтва практычнымі прыкладамі, з якіх відаць, як бальшавікі зьнішчалі дабро, як прыміскалі нават просты народ, хто трохі жыў багацей, забіраючы коні, каровы, адбіраючы, крою і потам набытую, зямлю і аддаючы яе гальтаём, што ня ўмеюць павярнуцца каля зямлі. Успомні тут і дзед Талаша і яго дзікі ўчынак, і асудзілі яго самым ранучым чынам. Ня дэмаж на яго кватэры стаяў чырвоны камандыр.

Дзед-жа Талаш за тэты час абдумаў плян свайго далейшага дзеяння. Ён вышаў з свае засады, прыслушаўся, разгледзеўся. У верхнях лесу журботна шуміў вецер, расцягваючы між гамамі і па гамах дрэў бялюсенькую сьнежную сеч. На доле было ціха і глуха. Дзеся лясей вёскі як-бы дакосіліся далёка стрэлы. А можа тэта проста толькі здавалася дзеду Талашу. Ушчэ пастаяў з хвілінку і лаволі рушыў у бок свайго дому. Ішоў дзед Талаш не сыпяшчыся, выбіраючы глухія лясныя сьцежкі, так добра знаемыя дзеду, ішоў роўнадыдзю балотных палясвады, туляючыся між агоченых лясных кустоў і востра ўзраўся ў белую імглу сьнежнага пуху. Ішоў дзед Талаш з такім меркаваньнем, каб на сядзібу папісьці ў суганекіне, каб лепш быць прыхаваным ад людскога вока.

А пад вечар таго самага дня ў вёсцы зьявілася група польскіх жалнераў. Увайшлі яны ціха, няпрыкметна, нікога асабліва не напалохаўшы. Пан Крулеўскі як відаць, паціфэрмаваў у гэтай справе, меў гутарку з начальнікам, пасыла чого і жалнеры і пан Крулеўскі зьбілі з вёскі, а праз некаторы час сюды увайшоў цэлы аддзел жалнераў на чале з афіцэрам. Ішлі жалнеры па вуліцы дужа ораві, з гадзірэсьлемі выглядам ваю і перамсжнаў. Малады фэдэсты афіцэрск стрэга, коратка, як і след запраўскаму ваю, аддаў распарадкаваньне, сьцьнушы сваё войска на плошчы, паставіць варту адначыў пукты, дзе вэрта паз-на быць асабліва пільнай, загадаў наладзіць сувязь, выслаць дзоры і нагул трымаць вуха востра. Часьць жалнераў пайшла ў нарад, а рэшта разыхаўся па латах.

Страх агаснуў бабку Насту, калі яна ўбачыла на дварэ жалнераў. У хаце з ёю былі адны толькі Панас. Жалнеры накіраваліся ў хату. Ёх было трое. Увайшлі не павіталіся, акнулі вачыма хату.

- А дзе, стара, твая нявестка?—запытаў у бабкі адзін жалнер.
 — Да бацькоў пашла, панок!—у страсе адказала бабка Наста.
 — А ты не кламеш?—зноў запытаў жалнер.
 Бабка не зразумела і маўчала.
 — А ты вадзіў кампанію з балышавікамі?—раптам запытаў другі жалнер Панаса.
 — Не!—адказаў хлапец.
 — А балышавікі стаялі ў вас?—дапытваліся жалнеры.
 — Стаялі па катках. Усюды стаялі.
 — А чаму гэта вашу хату абраў балышавіцкі камісар?
 — А ці я ведаю?—паціснуў плячымі Панас.
 — О, пся маць ваша! Балышавікі! А дзе бацька!
 Нашумеўшы, пагразушы, жалнеры рышлі з хаты. Яшчэ ў голым страсе качалася бабка Наста. Што-ж будзе з старым? І дзе ён? Можа дзе злавіў яго? Нарэшце задумаліся шукаць потанкам дзеда і пачырадзіць яго, каб ня ішоў да хаты.

IV

Дзед Талаш ня зразу пашоў на сваю сялібву. Яго пацягнула чужое месца, дзе стаяў стажок і дзе адбылася яго батая з жалнерамі. Прытаіўся дзед у хмызьняку і асцярожна ўзіраецца перад сабою. Стажка ня было. Адно толькі стажарышча, прысыпаное сьнегам, чарнелася засохлымі дубовымі галінамі. У гэты момант раптам штось мільганула непаталёку ад стажарышча. Пазірае дзед Талаш—чалавечая постаць. Хто-ж бы гэта быў там? То зьліваючыся з мрокам, то выступаючы з яго, постаць невядомага чалавека пасоўваецца у дзедав бок. На тым месцы, дзе быў стажок, яна залылася на момант, настаяла, паслухаала, а потым накіравалася ў хмыз. Яшчэ момант, пачуўся нясьмелы воклік:

— Го-го!

Го! адгукнуўся дзед Талаш, пазнаўшы голас свайго Панаса. Бацька і сын сьпіліся ў хмызьняку.

— А я цябе караваю, бацькі!—ціхым голасам загаману Панас.

— Ну?—адазваўся стары Талаш, адчуваючы нешта новае ў голасе сына.

— У вёсцы палякі... Цябе шукаюць.

Бацька і сын прымоўклі на момант.

— Ты сёння дома не начуи,—парушыў маўчаньне Панас.

Стары Талаш пачухаў патыліцу.

— А як маці?—запытаў ён.

— Нічога. Напалохалася трохі палякоў. Баіцца, каб не злавілі цябе Кажы, каб ты ня ішоў цяпер да дому... Вось хлеб і сала.

Панас зняў з-за плячэй даволі ёмкую торбу, гэты адвечны лашпарт сялянскай долі. Некалькі часу торба заставалася ў Панасавых руках. Стары маўчаў, як-бы ўзважаючы словы свайго сына, а потым моўчкі ўзяў торбу.

— А сена ўсё забралі?

— Усё.. Аставаўся возік дык загадалі Максіму адвезці, і тоі.

— Го, абармогы! Няма на іх уладу!—з горыччу патрос дзед галавою: і чым жа худоу карміцьмен?.. Максім яшчэ не вярнуўся?

— Не.

Прымоўклі.

Густы змрок звісаў над Палессям. У агонеліх кустоў падумліва вецер, і маркотна шуршалі белыя струмені сьнегу ў парывах траве. Сяло прытоена маўчача. Толькі сабакі, патрывожаныя ўварваньнем няпрошаных гасцей, започуішых двары, пераклікаліся злосна-варожым брэхам і жудасным павываньнем.

Воснецца Максім, дык няхай пеедзе да Лебўз, у Прыцкі пазычыць сена,—старога дужа замотана а тата пее аб корме для жывёлы.

— Да мы худоу пракоым, павясельваў бачыку Панас:—се а дастачем, насычым сучкоў, ведраў, гала—не палюхне жывёла.

— Эге-ж, старайцеся, сынку!

— Ты бачыка, ідзі ў Макушы да Параскі і жыві там. Калі што, дык я падбягу туды.

— Параска—замужняя дзедава дачка.

— Э,—макнуў рукою дзед Талаш:—та м.с. с.с.с., клопат малы... Ня ведаеш, як многа тут палякоў?

Відаць, дзеда Талаша займалі нейкія думкі.

— Многа!—панізів голас Панас:—я мечею аж дывесце! Ды кажуць, што і ў Вепрах іх чортава цыма.

На разьвітаньне ўмовіліся, дзе сустрануцца заўтра. І наказаў яшчэ дзед Панасу быць асыцярожным ды прагуваць сьветое ао палянах. Назначылі час суспрэчы і разышліся.

Дні трывог, страху і непакою пачаліся для дзед Талаша, для то сям Гаравала бабка Наста. Гіткае і хла ўварвалася ў іх жыццё! І дзе тая справядлівасьць на сьвеце! За што пав.не. ба-дзяцца стары? Каго ен чапаў? Каму зам.наў жыць, што ен змучаны няпер, як бяздомнік, туляюца па лясох, па чужых кутках? І так чыюда ей стала старога і такі жалі агартувае, што яна заплакала. І Максіма з канём пагналі, невядома куды Свае-к дабро прымуслі везьці нейкаму чысаму чорту, а худоу адыхаў з болаву. Ды яшчэ д. пусьцяць яго? ці верніцца? Сям я разбіта, пераскідана, і невядома, як яно што будзе.

Сядзіць бабка Наста адна ў хаце Газорачка цымча хуць на ляколку. А ў хаце так ціха! Так маўчыць, няветка падае ў вокны з двара ноч, і ціханька скагоміць у коміне речей, каб ўторніць невясёлым бабчыным думкам.

Стук у дзверы распужаў гэтыя думкі.

Бабка наўперад зігнула ў вакенца.

— Гэта я!—пачуўся голас з двара каля дзвярэй.

Бабка Наста адчыніла дзверы.

— Ну, што?—запытала Панаса.

— Бачыўся з бацькамі. Перадаў яму харчы.

— Куды-ж ён пашоў?..

Пашоў.. Казаў, каб за яго не баяліся.. Напэўна да Параскі пойдзе.. Заўтра ён прыйдзе ў Зацёмкі.

У бабкі Насты трохі адлягло ад сэрца.

Гутарка перайшла на палякоў. Нічога добрага спадзявацца ад іх нельга. Нягодныя, памаўзальныя і з людзьмі абыходзяцца не па людзку. Да бабкі Насты заходзіла Агата Смыга. Пераказвала аб розных учынках польскіх жалнераў. Да маладзці і дзяўчат прыстаюць, па клецях лазяць, шворанца, бяруць гаспадарскае дабро. Смаж ім яечню скваркі пячы. А чужы што ня так, дык бізун у лод пушчаюць.

Позна ўночы вярнуўся Максім, прывёз трохі сена. Проста сказаць, адраў у палякоў і злыж на іх Максім! І вёсцы прывез невяселя. Расправу чыніць польскае начальства над тымі, хто браў панскае дабро ў маснтках і сел панскі лесе. А пан Крулеўскі назначаюцца павятовым камісарам, войтаў па валасцях ставяць.

— І няўжо-ж сядуць яны тут на наш у галаву? уздымаўся бабка Наста.

Панькы быў настрой у хаце дзед Талаша.

Разышоўшыся з Панацім, дзед Талаш павольна паоўнуўся балотамі, прыслухоўваючыся да шалашу і галасоў палескай ночы. Было трохі і вусыцішна аднаму сярод цемрадзі і глухмені лесу. Сякера за поясам давала трохі смеласці. Дзед Талаш напэўна і сам не адказаў бы сабе, кіго яму болей страшна: нячыстай сілы, вера ў якую ўсё-ж такі тлелася дзесь у закарванках дзедавай душы, зьвера, ці ліхога чалавека ў вобразе польскіх жалнераў. Ноч, адзінота і страх хілілі дзедаву думку на зброю. Зусім значна пачуваўся-б ён, калі-б у яго руках быў надзейны дарт добрая стрэльба. У дзеда Талаша, прызнацца, стрэльба і есць і схавана яна якраз у лесе, схавана разам з баявымі прыпасамі: порахам, пістонымі, шротам, кулямі, гранкулямі і ўсімі дробнымі рэчамі. Трымаць яе дома ў гэтых неспакойных час было ня з руц. Прытмаецца дзед Талашу, што па лясох шмат схавана зброі і зброя настаяшчай. Можна прыйдзе такі час, кам яна спатрэбіцца людзям.

З гэтымі думкамі падыходзіць незаметна дзед Талаш да таго месца, дзе схаваная яго стрэльба. Але ўсё-ж такі трохі патупаў, перапатрапіў панаць на дугмістае дрэва, якому даручыў ён сваю старую прыцелку. Выцягнуў яе дзед Талаш з дупла, аглядзеў, узьвеў брамку, праверыў—смыжыць яшчэ акуратна стары таварыш яго лясных паходаў. Надзеў праз плячо паляўнічую раменную торбу на шырокім пасе, дастаў ладнікі з порахам, засыпаў у стрэльбу добрую порцыю пороху, туга заб'ў яго клакам. Палажыў штук шэсць гранкулек і калі ўсё было гатова, тады насадзіў на брамку пістол і ўжо болей ўвертым, і упэўненым крокамі накіртваўся ў Макушы.

V

На подступах да Прыпяці польскае военнае змудана было затыніцца. Першыя дні ў гэтым раёне вяліся жорсткія боі. Улічваючы важнасць пазыцый на Прыпяці, палякі імкнуліся перанесці яе, каб потым павесці свой далейшы наступ супраць Чырвонай арміі. Але ўсе спробы польскіх афіцэраў прасунуцца наперад ня мелі поспеху, і польскія ваяцкі запалі значна апаў і астылі. Снягі і марозы, нечакана скаваўшы Палесся, прыпынілі ваенныя апэрацыі шырокага маштабу. Адна і другі бакі падцягвалі тылы і рэзервы, зорка сачылі адны другіх, умацоўвалі свае пазыцыі, рытууючыся да наступных рашучых схватак. Значныя часткі Палесся, амаль усе Піншчына, часткі Рэчыцкага і Мазырскага Палесся былі акупаваны беларусамі.

Новую, рэзкую мяжу паміж чужымі і сацыяльнымі форм праводзіла польская акупацыя. З глыбі вясёў павставаў даўно забыты, сцёрты ў памяці народу парадак, традыцыі і адміністрацыйныя функцыі абуджанага польскага дзяржаўнасці, павставаў, як магчымы прыклады, утвараючы псыхалогію шырокіх пластоў грамадзянства. А каму і заставаўся ў народнай памяці і пахаванага здавалася, менавіта, то яно выклікала ў яе прадстаўленні чорныя моманты прашлага, звязанага з польскім шляхецтвам з панскасцю і прыгонніцтвам. Ваяводствы, староствы, павятовыя камісары, войты, пастарункі,—ўсё адны гэтыя голыя фармулы, змешвалі падазрона наставалі вусны і станаўлілі да ўсяго гэтага скантычна варожа, безнадзежна. Але былі і такія, як польская акупацыя была на руку. Да такіх належаў і Васіль Бусыга.

Акрыяў духам Васіль Бусыга. Проста як-бы ў яго вырасала крылатая Ён хадзіў разней і вышэй падымаў галаву. Толькі часамі і асабліва спачатку яго браў страх, каб зноў не вярнуліся большавікі. Тым часам шлі дні, большавікі не варочаліся, і сумненні на конт граваласяці новага ладу жыцця глушэлі і глушэлі, і перад Васілем усё смялен і смялен рысавалася ружовыя далечы жыцця. Яго не асмучалі такія праявы, як расправа польскай адміністрацыі з ачатаўмі парушыць сьвятое права чужой уласнасці. Адчувалася адразу, што польская ўлада нясе за сабою парадак, закон і ўпэўненасць у заўтрашнім дні, і Васіль з асаблівым зацікаўленнем прыкладаў у думках розныя меркаванні ў сваіх гаспадарскіх справах. Расчыняўся і мажлівасці значна павысць вагу сваё гаспадаркі. Розныя пляны аб павялічэнні зямлі прыходзілі яму ў галаву. Спрыяла яму і тая акалічнасць, што пана Крулеўскага прызначылі павятовым камісарам. І як гэта добра, што ён Васіль Бусыга, умее ладзіць з такімі людзьмі, як пан Крулеўскі!

Гэта акалічнасць наводзіць Васіля на думку абавязку візіт пану Крулеўскаму, цяпер павятоваму камісару. А зрабіць гэты візіт Васілю ня трудна: хіба ў яго ня знойдзецца адпаведнай прычыны для ўтваравання свайго візіту? Прычын таіх многа. Па-першае,

трэба упарадкаваць зямельныя справы—не пакідаць жа іх так, як засталіся яны ад бацьшавікоў. Ды трэба-ж і ў весцы заводзіць нейкі іншы лад. Праявіць-жа свои пачыны ніколі не пашкодзіць.

Васіль Бусыга рэсхасяў акуратна чорную бараду, адзеў кажух чорнага вырабу, дагнаны да стану, падперазаўся шырокім пышным поясам, спецыяльна вытканым рукамі яго Аўгіні, жанчыны віднелі павабілі, фігурыстлі, румяны, як запраўлены вячкодны прот—пакіпная маладзінка Васіслава Аўгіня! І камі Васіль, выстраіўшыся па усіх правілах мастацтва, стаў перад Аўгіняй, каб паказаць ёй у гэтым шыкарным убранні, іна толькі сказала: «Гэ-ж, які ты дур-галы!»

Пан Крулеўскі сядзеў у сваім кабінэце на шырокім мяккім крэсьле. На стала, асцяным зялёным сукном, стаялі прыклады пісьма і розныя даратія рэчы, для пісьмовага стала спецыяльна прызначаныя. Тут-жа ляжалі і розныя піперы. А ўсе гэта павячвала значэнне адміністрацыйнай асобы пана павятовага камісаржа. На сценіх асёл партрэты польскіх генэралаў, такія няпрыступныя і строгія. Між гэтых запэўскіх ваяваў вдалася ў вочы духоўная асоба, партрэт біскупа, стрыжанага, брытага з усім біскупскімі атрибутамі. Васіль, зірнуўшы на яго, падумаў сам сябе: «А чаго папаў сюды гэты галычонка? Але ў гонар ня вылезаў свае думкі, бо Васіль быў чалавек глыбінны і спрытны. Цяперамнае месца сярод партрэтаў займаў партрэт даволі панурага в. в. генэрала з даўгімі, спущанымі ўніз, як у маля, вусамі. Ні, сьведзяч у яго быў дэлы мучэн крэкжон, медалёў і розных лацаў, што вядуць свои пачатак яшчэ з таго часу, калі ратаначальнікі нашых гродкаў фарсілі ў хвартушкох і зьзярыных скурах.

І біскуп, і ўсе гэтыя генэралы, і стая з яго ўкрасам, надвалі, яшчэ болей важнасьць, і пыху асобе павятовага камісаржа. Гэту асаблівасьць адразу адчуў Васіль Бусыга, а таму прывітаньне яго пану Крулеўскаму было яшчэ болей пачтлівым, як звычайна.

Павятовы камісаржэ чуць-чуць кіннуў галавою і гэты жывот быў повен вялічнасьці і паважнасьці.

— Цо павеш?

Пан Крулеўскі гаворыў цяпер па-польску, і ў голасе чуўся халодны, афіцыйна-начальніцкі тон.

У польскай мове Васіль Бусыга быў ня дужа моцны, хоць сямя такіх польскіх словы ён ведаў. Размовы-ж ён меў пераважна з ва-часнымі пісарамі, з панами і вураднікамі, часам з прыставам. Ад іх запазычаў ён расійскія словы, хоць вымаўляў іх з сваім пілескім акцэнтам.

— Побышоў я да гаспадыня пана камісара пра сэтэ, бо мы сягчас тэрас жывём, як гарох пры дродзы, нічаво ніц ня ведаючы.

Пан Крулеўскі зірнуў на Васіля. Хацеў зрабіць заўвагу аб польскай мове ў Васілавым вымаўленьні, але замест гэтага запытаў.

— А як становяцца «весынякі» да польскай ўлады?

— Каторыя, проша пана, становіцца, гаспадары, тыя богу дзякуюць—парадак прыходзіць, каб можна спакойна жыць і працаваць.

— А рэшта?

Усёжы, проша пана, есць. Ды і трудна сказаць, пок. блізка начальства няма, каб хто мог цікавіцца гэтым.

Васіль Бусыга не дагаварыў свае думкі: інстыкт самазахавання дыктаваў яму не расчыняць ёй занадта шырока дзвярэй. Але наогул начальства памяннуў ён тонка: быў-жа Васіль кандыдатам на старшынню. Але гутарка на гэтым абарвалася: у дварэ павятовага «камісаржа» пачуўся шум, галасы і грубыя салдацкія вокрыкі, што нагадваў сабачы ёрэх. Пяч Крулеўскі падняўся з крэсла, падышоў да вакна. Туды ж павярнуў галаву і Васіль. Двор запавняла цалая грамада паляшukoў, пераважна маладых і сярэдняга веку модзей. Не абкружаў ланцуг польскіх легіянэраў. Лахматыя шапкі розных форм і колеру. Доўгія і кароткія заношаныя кашушкі, чорныя простага сукна пальчакі і сьвіткі, і ўсе абутыя у дрэнныя лазовыя лапіны з высокімі накручанымі анучамі. Раменныя і берасьцяныя канстры перакінутыя цераз плечы, завяршалі іх адзеньне. Твары іх былі замкнёныя, панурныя, суровыя. Дасціпленыя і праз меру аддаёныя канвойныкі наводзілі парадак у гэтым тумным стракатым натоўпе, сгараючыся паставіць сапняных невідома адкуль і за што людзей у рады, лаячы, штурхаючы, гразілі. Ня прызыкшыя да такіх строгасцяў і адчуваючы агідну да гэтага каптальскага парадку, паляшукі агрызаліся і на гэтым туніне выніклі канфлікты, гатовыя перамагчы ў цэлую буру грозных учынкаў.

— Што пхаешся, панская падэшва? Да я цябе як пільну, дык ты і касцей сваіх не зьбярэш!

Палачысты жылісты паляшук, сярдыта ссунуўшы бровы, абсыпаў іскрамі зьнявагі і злосьці штухрануўшага яго канвойніка. Легіянэр, сустраўшы зьнішчальны погляд злосьных вачэй, трусьліва здаўся.

— Мільч, сыцера!—прыкрыкнуў ён, але на усякі выпадак падаўся далей ад раззлаванага гіганта.

— «Ды гэта ж Мартын Рыль!»—апазнаў Бусыга хударлявага шырокага паляшuka з суседняй вёскі Вепры, і па яго цёлу прабегла нэрвовая дрыготка. Але гэта нечаканасьць выжыкала ў ім задаволенне.

Запынёным на некалькі хвілін паляшukoў павялі за рог дому, дзе была падрыхтавана каталашка, што служыла раней складам для рознага гандлярскага хламу. Хвіліны праз дзвё зьявіўся капрал і далажыў пану Крулеўскаму аб прыводзе злачынцаў, бунтаўшчыкоў супроць новай улады, што выяўна сымпатызуюць бальшавіцкаму «барбарству» і анархіі.

Вяртаючыся дадому ад павятовага «камісаржа» Васіль Бусыга разважаў сам з сабою аб сваім вайтаўстве—яно было забясьпечана

яму панам Крулевіскім, і аб сваіх абавязках яны выплывалі з яго вонгаўскага чыну. І яшчэ думаў ён і аб Мартыну Рылю, а пыталіне аб тым, сказаць аб гэтым Аўгіні ці не, заставалася адкрытым.

VI

Хто-ж такі Мартын Рыль, чый арышт узрушыў новага вонга? І чаму вагаўся вонг—сказаць аб гэтым Аўгіні ці не сказаць?

Я мушэ вярнуцца брыгу назад, аддаць з дзесятак гадоў часу, завірнуць у Вепры, каб сталі яснымі гэтыя пытанні.

Дзесяць гадоў таму назад у Вепрах ня было дзяўчыны, цікавейшай за Аўгіню, цяпер вонгаву жонку. Вяселая, жывая, дурасьлівая, свавольніца і першая штукарка на розныя кабаўкі і выдумкі,—вось якая была Кублікавых Аўгіня. Любіла яна і з дзяцюкамі пажартаваць, ды жартавала так, што кожнаму з іх здавалася, нібы ён і ёсць той, на якім запыніла яна сваю дзявочую ласку.

«Нарвецца дзяўчына»,—казалі пра яе сталыя жанкі і маладзцы, калі гутаркі пра яе дурасцы даходзілі да іх вушні. Аўгіня жартавала, але граніц у сваіх дурасцях не пераступала. Умела быць яна сталаю і сурэзнаю, і вочы яе, цёмнаватыя, як лёгкі змрок ясных чэрвенюкіх вечароў, пазіралі тады строга і ўдумліва. І трудна было азначыць колер гэтых вачэй, што сьвятліліся, як дзьве роўныя, прадаугавата-круглыя ямкі-багны на цёмным балотным дне ў росышч пышных расьлін: іх можна было ўспрымаць, як карыя вочы, чуцьчуць пацягнутыя зелянкаваю павалоскаю, а часамі яны здаваліся шэравата-зялёнымі. Можна проста мяняліся яны ў залежнасьці ад тых думак, ад тых маладых мар, што поўнілі дзявочую галаву і гушкамі яе сэрца ў той ці іншы час. Адно можна сказаць пра іх: яны вабілі—вось як вабіць воля і радасныя поасторы вясны, поўныя музыкі, звону і шуму жыцця, і запягвалі, як надрэчная дрыгва, дзе звадзівым шэптам гамоняць высокія шумавыя чароты і пахучы аір.

Але чакаўшыя гэтыя вочы, здавалася, ня мелі ўлады над Мартынам Рылем, і не Аўгіню вылучаў ён з чарады вепраўскіх дзяучат. Аўгіня сама зачэпіць часамі пры здарэнні Мартына, хоць у гэтым нічога дзіўнага ня было, калі прыняць пад увагу Аўгінін характар і яе дурасьлівасьць. Мартын удзельніў ей столькі ўвагі колькі патрабуюць дачыненьні чалавека да чалавека і болей нічога.

— Падабаешся ты мне, Мартын,—раз казала так да яго Аўгіня, і ў вачох яе іскрачкі дурасьлівай жарталівасьці пабліскаюць.

Мартын спакойна ён на гэта, нібы нічога не зважаючы:

— І ты падабаешся мне, Аўгіня.

А ў тоне яго ніякага ўзрушэньня.

— А чым я падабаюся табе, Мартын?

— Тым, што я падабаюся табе.

— А калі-б ты мне не падабаўся?

— Ну, дык што-ж?

— А ведаеш, за што цябе можна ўпадабаць?

— Ня ведаю. Скажы.

— За тое, што ты высокі, што ў цябе, як відаць, будуць чорныя вусы. І вочы твае шэрыя, і калі ты часам глядзіш імя, то робіцца страшна. Я люблю, калі хлапецкія вочы змушаюць затрэсьцця ад страху. Але я не пашла-б за цябе замуж: у цябе, калі ты пасталееш, будзе казьяліная барада!

І заліваецца Аўгіня вясёлым сьмехам.

Мартыну робіцца трохі няпрыемна: ад гэтага сьмеху і ад такога канца іх гутаркі. Ён адчувае сябе крыху зьняважаным і абражаным. Покі сабраўся ён адказаць Аўгіні яком небудзь трапным словам на яе заўвагу аб барадзе, яна пасьпела ўжо шмыгнуць ад яго і, як відаць, зусім забыцца, што у Вепрах ёсць чарнявы, высокі, шырска ў плячах і тонкі ў стане Мартын. Але і Мартын лутка забывае ўсю гэту гістою драбязьлівую рэч. І толькі вечарам, калі ён лёг спаць, перад яго вачыма раптам устала Аўгіня, яе заваблівыя вочы, і ўся іх гутарка аднавілася ў памяці. Разам з гэтым прыпомнілася і казьяліная барада, што вырасьце ў яго, калі ён пасталее. Прычым тут барада? на што яна прыляляла яе? Няпрыемна ўспамінаць гэта. Мартын узважае ўсе словы Аўгінінай гутаркі. Калі разабрацца на справядлівасьці то яна сказала яму болей прыемных слоў, чым прыкрых. Наконт-жа таго, што яна не пашла-б за яго замуж, дык Мартын і ня думаў жаніцца з ёю і наогул аб жаніцьбе ён ня думае. Але і гэта толькі яе словы, і іх можа якраз трэба разумець наадварот. І ці не напамінаюць яны яму аб чым-колечы? І ўсе-ж такі казьяліная барада пераважае над усё. Мартын плюе і, павярнуўся на бок і заснуў маладым здаровым моцным сном.

Мартын Рыль ехаў з стрэльбаю на човне ўсковай Прыпяці. Ён туды бліжэй да чаротаў, каб спрыгней падкрасьціся да дзікіх качак. Яму панчасьлівілася настраляць іх штут пяць. З таго боку Прыпяці плыве човен. На носе човна ляжыць зялёная вязка сьвежай травы і ёмкі сноп пышнага кучаравіта чароту. На чаўне бялее гігучая, рухлівая дзявочая постаць у чырвовай хустачцы, звязанай капцамі назад. Спрытна мільгае вясло ў яе пругкіх руках, і човен бярэцца і роўна сьлізгаецца па шырокім лоче спакойнай Прыпяці. Минуць сярэдзіну рэчкі, човен крута верне ў бок Мартына. Мартын сумьска едзе павольна, тальна ўзіраецца ў затокі, дзе любяць жыгавіць качкі, і не глядзіць на човен з дзяўчынаю, хоць ужо ведае, хто на ім плыве. Але яму прыемна.

— А я табе усіх качак папужаю! — чуюцца маладыя зважкі дзявочы голас, і сьледам за гэтым даносіцца яе крык.

— А ты-та! а ты-та, качкі!

Гучны плеск вясла па вадзе павялічвае шум і гучка разносіцца па рэчцы між травяністых берагоў. І сапраўды некалькі качак узьняюцца з затокі і сьвіст іх быстрых крылаў выразна чуваць у па-

реты. Качкі ляцяць якраз на Мартына. Мартын цяміна. Гуляе стрэла коціцца па Прыпяці і глухне ў прыбярэжных травах і чаротах. Адна качка хіснулася, выграе ўраз, няёмка махае аслабелымі крыльцямі і, апсаўшы дугу, раптам шлепаецца ў воду.

Аўгіння спрытна паварочвае свой човен. Уся яе гнуткая фігура лодзіць ходарам, а на вадзе збоку чоўна пасыля ксжанага ўзмаху вясла кружацца віркі-лесечкі з ціхім, залівістым шалптаньнем.

Мартын раптам сыдае з сябе павольнасьць. Абагнаць Аўгінню, апярэдзіць яе і першым дапыльць да забітай качкі! Гнецца вясло пад яго магутнымі наляганьнямі, і човен, як шалёньне імчыцца да акрэсленага пункту. Але Аўгіннін човен рушыў з болей блізкай дыстанцыі. Шансы дапыльць першай на яе старане, Мартын пачынае каляцца, што ўступіў у спаборніцтва з ёю. Ды адступаць ужо позна, і не такі ён чалавек, каб бяспільна палажыць вясло і прызнаць сябе пераможаным. Зьнімае пільчак, кідае на мокрае дно чоўна. Яшчэ болей крута выгнана яго вясло, яшчэ шпарчэй разьвівае вадз востраносы човен. Аўгіння блыць, што верх бярэ Мартын. Ён нават робіцца ад гэтага вясела: яна мала што траціць, калі верх возьме ся, бо ў яго сілы ня меней, як у добрага вала. Ды надзея ня траціць яшчэ і яна. Часыцей замільгала вясло ў яе спрытных руках. Твар яе расчырванеўся, як макаў цвёт. Дзьве доўгія цёмна русыя косы выліся з-пад чырвонай хустачкі, і калі яна налягае на вясло і адкідасца назад, то кашы яе кос атускаюцца на вадз. Забітая качка ўжо недалёка. Ня йначай, як Мартын падояра яе. Аўгіння пускаецца на ўтрасць: яна крута верне свой човен на перарэз Мартынаваму чоўну. Заміла. Не пасыпеў Мартын і падумаць, каб абмінуць гэту перашкоду, як на іх вачах адарылася цікавая праява: качка раптам перавалася ў вадз, а на гэтым меншым вадз ўзьнялася як бы яе штурхнула штось зьверху, закармалася і роўнымі крутамі пабегла да самага берагу.

— Мартын! дзе-ж качка?

У Аўгінніных вачах адбіліся страх і здзіўленьне. Паглядзеў на яе Мартын, васьмяляўся.

— Ні ты, ні я не дапылі, а качку сом схатіў!

Момант Аўгіння маўчыць. Відаць, гэта здарэньне яе моцна ўразіла.

— Паседзем, Мартын, назад.

Павярнулі чаўны, прытулілі іх бокам адзін да аднаго і паплылі на свой бераг.

— Ты, мусіць, злужся на мяне, што я папужала табе качак?

— Не, ня злуюся. Мала што бывае.

— Ну, я-ж хацела на цябе паглядзець.

Мартын і сапраўды не злаваўся на яе. Апошнія-ж яе словы зусім улагоджваюць яго. Але прыпамінаецца казальная барада. Яна робіць Мартына чэрствым і абьякавым.

— А чаго на мяне глядзец?—пытае.

— Ну, бо ты харошы,—адказвае Аўгіння і цягне яго сваімі заваблівымі вачамі.

— Дзя дэбе, здаецца, усе хорошыя, — з адцешнем насмешка заўважае Мартын.

— А хіба гэта ня добра?

— Ня ведаю.

— Але ты доўкі страляю, мяняе гутарку Аўгня. Мартын хацеў-бы весыці пачатую гутарку далей, і змечта тэмы яму не падабаецца.

— Хто з стрэльбы добра страляе, а хто вачамі.

— А хто страляе вачамі?

— Ёсць такія стральцы.

— Але-ж вачамі качак не настраляеш, — заўважае Аўгня.

— У качак ім і не страляюць.

А... з смяецца.

— Каб ты быў качкаю, то я дэбе ўжо многа разоў застрэла-б Мартына хацеў прызнацца, што кам ен і не застрэлены, то зьлёгка падбіты, але замест гэтага нечапана для сябе і для Аўгня чаяві:

— Я прыду да цябе сёння вечарам.

Аўгня сэрца крыху паокорыла тэм.

— Ну, што-ж? Буду чакаць.

Чуны падлавы да берага. Мартын паднягнуў наўперад Аўгня, човен, потым свон. Прывязаў іх, а хачу вязку сена, Аўгня — сноп чароту і пашы.

І усё было добра, покуль ся сёр-ся Кандрат Бус. Відаць, ён падкараўляў Аўгню. Як голкі, яны паравняліся з ім. Кандрат падшоў да Аўгня. Аўгня падзяла руку на плячо Кандрату. Кандрат на яе і пашы, як ні ў чым не ацвала. Мартын пасяў ззаду з вачкаю свежана тоавы, а стрэльбою і з забітымі качкамі. Хацеў клань тразу, ды няемка паказваць сваю злосьць. Падшоў яшчэ грош.

— Вазьмі, Аўгня, траву, а я тут агародамі пайду.

Не пазіраючы Аўгня ў вочы, аддаў ён траву, а сам пашыбаваў у свой двор.

Вечарам Аўгня чакала яго, але Мартын ня прышоў.

І шмат было такіх спатканняў і такіх гутарак. Шукала яго наўперад Аўгня, потым шукаў Аўгню Мартын, потым шукалі яны адзін аднаго. Бывалі паміж ім звады, непаразумеўні, бывалі і прыемныя двіжныя згоды. Былі слаўныя вечары іх блізкасьці і дружбы — хіба ня можа быць дружбы паміж мужчынам і жанчынаю? Людзі ў такіх выпатках не адзін раз прыкрывалі дружбаю нешта большае, чым дружба.

І вось у той час, калі вепраўскія хлопцы страцілі надзею на Аўгню, а вепраўскія дзяўчаты на Мартына, у Вепрах пачаў паказвацца Васіль Бусыпа, відны дзяцюк, сын дужа багатых бацькоў. Завабіў і Васю Аўгняны вочы. Мартынава сэрца забіла тоўшогу. Васіль супрат не бяспечны. Мартын баюль. Маленькі дворык, крывельная хата. Што ёсць у Мартына? Стрэльба, рыбацкія снасылы прыгожая постаць. Крапіўся Мартын, падражніваў Аўгню Васи-

лём. Аўгня пбы пасьмейвалася з Васіля, але часамі і пахвальвала яго ды шчыльней тулілася да Мартына. Відаць, ёй проста было шкода яго.

Яшчэ праз колькі часу казаў Аўгня Мартын:

— Няма ў цябе сэрца, Аўгня. Ты нягодная і ня шчырая. На што ты мне лгала? На што зводзілі мяне твае вочы?

— Што ты маеш да маіх вачэй, Мартын? — з дакорам пытала Аўгня. — Я любіла цябе і цябе люблю... І буду любіць — тамаў і таўшэ дадала.

— І гэтыя словы ты оказаш Васілю?

— Не: так я не скажу яму, а калі і скажу, то так сабе.

— Дык на што-ж ідзеш ты за яго?

— Так трэба, — ціха і няўпэўнена гаворыць Аўгня.

Мартын маўчыць, думае. Васілёва багачце — вось што думае. Але ён хоча дацяць Аўгню.

— Няўжо-ж ты пасыпела так блізка сьмейся з ім, ё... з прубела?

Што было ёй казаць яму? Гаварыць, што няккі блізкасьць не было? А можа прывацца ў тым, чаго ня было? Не — гэтка яна не зробіць!

— Ох. Як цяжка мне, Мартын! Я — вораг сабе і табе. А блізкасьць, ніякай ня было... ня было, Мартын, павер мне! Я нягодная, злая — ты праўду казаў.

Яна туліць гарачы свой твар да яго шчакі. Ён бярэ яе на рукі як дзіця. Яна абхватвае рукамі яго за шыю, прынімае да яго твару.

У Мартына, як у п'янага, кружыцца галава, холад і лёгка дрыготка прабягаюць па яго целу.

І апошні раз пасля гэтага, у той-жа вечар, пытала Аўгня:

— Цяпер ты верыш мне?

Ён абнімаў яе, цалаваў і шалтаў:

— Аўгінька, мілая, любая!

— Адкажыся ад мяне! — і г. пр.

Што здарылася з ёю?

Яна злосна адштурхнула яго ад сябе і пашла. А ён неадмыслова стаяў, пазіраў ёй услед. Яна адыха з цёмрадыю млевай і ной. Мартын пашоў у свой бок.

Лёгка і пуста было ў яго галаве.

Вышла Аўгня замуж за Васіля Бусыгі. Жылі я і Мартын узяў сяжэку Грыбарову Еву, сталую зграбную дзяўчыну і разумную.

Але Аўгінны вочы глыбока запаці ў яго мысли і сэрца. І та можа Мартын пазбавіцца іх чараў аж да гэтага дня.

Мартын і Аўгня зрадку састрахаюся і ляска т. го, калі Мартын быў жахаты, а Аўгня была жорстка. Васіля Бусыгі. І гэтыя спатканні іх кожны раз хвалявалі і яна, ён адчувалі розумам неадрач.

насыць такіх спаткальняў, але сэрца не хацеа слухаць даводаў розуму.

І запытаў праз Мартына Аўгіню:

— Поміш, Аўгіня, як талася мы, каб доршаму дашыць да эа-
стай калі? А качку гаворю ссм чі ты, ці я не дагавым да яе.

Аўгіня толькі ўздыхнула.

V-II

Дзеду Талашу пачынала дакунаць гэта тугаючы і бадзяныч па-за межамі свайго дому. Жыў ён некаторы час у свае дачкі ў Ма-
вушах. Вечарамі плеу і ладзю ўласкам ліпці, расказваў ім казкі. Але ж
стан рэчў быў такі, што ня хваў дзед на такі спосаб жыцця. Трэба
было знаходзіць нейкі выхад з гэтага няўзрунага і прыкрага стано-
вішча. Тым-жа часам чуты аб учыках польскай улады ў дачы-
ненні да ўсіх, хто пападаў на яе падозрэнне, разносілася па ўсіх
закутках Памесся дзе толькі распасцірав свае крылы «бялы
польскі ожэл». І нічэга добрага ня было у гэтых чутках, і горш за
ўсё—яны пацвярджаліся фактамі.

З домам дзед Талаш сувязі ня губляў. Гэтай сувяззю быў Панас.
Дзед Талаш даведаўся ад Панаса, што Васіль Бусыга «сужыць за
вонта, што паяны загадалі праз войта саб, а іх та дзесяць пудоў сена
і сакомы з двары. А перад гэтым зь іх раі розную жыўнасць: курэй,
парасят, сала. Козькі казаты і ямаату было на вёсцы! А ўсякае
супраціўленне каралася жорстка, і расправа чынілася на месцы.
Уход пускаўся негаты і шымпалы. Двалдзесце пеньць! крычалі
азьвёталыя капралы. У вёсцы пачам паяўляліся новядомыя людзі,
шматраць, як цені, прыслухоўвацца, дзе што гаворыцца, дзе што ро-
судца. І ходзіць чуткі, што паяны будучь рабучь мабілізую.
А вонт распытваў яго, Панаса, дзе стары Талаш. Але Панас не такі
дурань, каб сказаць яму праўду. Адным словам дзеду Талашу няк
ня можа ва очанца да дому—такі быў няўменны прыпеў Панасавых
навін.

Слухаў дзед Талаш гэтыя навіны, і яго ўласная крыўда заціра-
лася, адступала на задні плян, і стажок, які забралі паяны і які па-
смык прымчынаю ўсёй гэтай бядзе, здаваўся цяпер маленькаю купці-
каю: тугаўся ў дзедавых думках. Справа абарочвалася значна
горай, а на першае месца вышлася агульная пляма сялянскай га-
мечы. І што рабучь? Надзея на тое, што паяхоў пагоняць назад,
што паяўленне іх, яксе ўспрыёмалася яшчэ некалькі дзён таму на-
зад, як раптоўны валец на кароткі час, пагражае стаць зацяжым,
а можа назаўсёды фактам нямілай нязомі. І няўжо-ж яму, дзеду
Талашу, адрэзаны дарог да свайго дому?.. А калі-б пансьці, ды
таўняцца ў свайм учынку? Ды у чым, якая вяа яго? Яго пакрываўзілі,
а можа і не будзе кляяцца ім? Да згінь-прапады іх доля!

Дзед Талаш быў зацятый і горды, як дзікі арол.

Было гэта ў той дзень, калі дзед Талаш прыйшоў на ўмоўленае месца спаткання з Панасам. Звычайна Панас прыходзіў першы і пасьвістаў, чакаючы бацькі. На гэты раз першы прыйшоў дзед Талаш. Прыслухаўся—жудкая злавесная цішыня. Можна ён пасьпяшаўся? Дзед заняў пазыцыю пад старым прысідзістым, карлікатым, як і сам дзед Талаш дубам. Час ішоў. Панаса ня было. Прачакаў дзед падзину, прачакаў другую. Малакая галуха трывога залягла ў дзедавыя сэрцы. Якая прычына перашкодзіла Панасу прыйсці сюды? Дзед Талаш прыпамінае апошняе спатканьне з Панасам—дзі не магло тут быць якой памылкі, ці сапраўды на гэтым месцы ўмовіліся яны спаткацца? Не, памылкі ля было, і тоўсты дуб усёран Сухого поля—гэта добрая памятка ізед Талаш. Нават Панасавы словы, што былі сказаны на адвтаньні, гучаць у дзедавых вушах:

— Дык пад тоўстым дубам каля Сяхога поля.

Дзед Талаш падняў вочы на гэты карлікаваты, густы дуб з магутнымі лапамі, як-бы чакаючы адказу на свае сумневы. Дуб стаў нярухома ў сваёй павалжан застылае, трымаючы ў разьвілазх емкі ком сьнегу. Амяртвелае поле расцвітае белым абрусам адзітаннай роўнядзі, а мес нешта сцяю сыяю выстунаў у нярухаван постаці і тупой немале. Прытоеная цішыня чутка, багавала кожны гук, кожны дасьмелы шонах. І толькі адан дзяцел рытмічна: зацята тукіў па галле звонкага дрэва, не звязваючы зі на які дзедавы трывогі.

Маркотна рабілася сьпірому. У яго ўчуденьні зам тусілася, дзі бы прайвы і малюны, рысуючы яму самыя панурныя здараньні, якот маглі налучыць Панака, Максіма і бабку Насту. А кожны дзіліні часу востраю стрэмкаю ўдзілася ў яго сэрца. Дзедаваму няргейню прыходзіў канец—трэба кудысьці ісьці, трэба нешта рабіць.

На Палецьсе лутка насочваўся зацятый ў сваёй муклівасьці, вечна, прыводзіць безьмеч сваіх неспадкутных вартавых: засьцілаючы цемраную пасьцілаю лес, дальнія баюты і Сухое поле. Кусты і асобныя дрэвы на полі трацілі сваё абрысь пераходзілі ў постаці, няясныя расплыўлівых сілуэтаў.

Дзед Талаш ускнуў галічам, ямчан падаў стрэльбу яшчэ раз абвёў вачамі навакол і ўжо лацеу рушыць і ісьці доць куды, абі не стаяць тут у пустым і бяслодным чаканьні і рагтам заньмеч: з глыбі лесу пачуўся шоргат па сьнезе ченых ног і прытушаны лускат сухіх галінак пад нагам. Шорганьне чаргавалася разьмерана і рытмічна—раз-два! раз-два! Часамі рытм парушаўся, але ўсё-ж захоўваў агульны свой тэмп. Па чаргаваньню гучаў дзед Талаш устанавіў, што гэта ішоў чалавек, але гэта былі не Панасавы крокі: ступаў хтосьці грамозды, грузна і цяжка. Дзед прытаіўся з дубам і стаў углядацца ў той бок, адкуль даносілася гэта шорганьне ног невідомата чалавека. Высокая цёмная чалавечая постаць мала чалаў у навісі зацяршаных сьнегам галі і лавом выгавіла на прагал.

вырысоуваючыся ўсе болей і болей ясна з лясной і вячэрняй цемры. Дзед Талаш стааў у напружанай постаці чалавеча. Ахвкнуць ці не? Што за чалавек? І супраць волі вырваўся голас:

— Хто ідзе?

Высокі чалавек студжана запынуўся, спасыцярожліва глядзячы перад сабою.

— Хто пытае?—начуўся густы бас незнаёмага. Дзед Талаша ня было відаць з-за дуба.

— Пытаю я!—азваўся дзед Талаш.

— А хто ты?

— А ты хто?

Па голасу і па тавары дзед Талаш дазнаўся, што гэта чалавек свой, тутэйшы. Дзедава напружанасць і страх зорыху ачахла, але і гэтак там ён покі што і на далей захоўваў сваё інакшнасць і таму, калі наступала недаўменчая і няёмкая маўчанка ў іх распытваннях, дзед Талаш зноў падаў голас:

— Я тутэйшы!

— Ты—адзін?—дапытваўся асыцярожны незнаёмы чалавек.

— Адзін і не адзін: са мною спрэчка.

— Ну то кінь сваю спрэчку: спрэчка ёсць таксама і ў мяне і мусі быць лепшая за тваю—горда прагучэў з лесу густы бас тонам, але не дагускаў ніякага сумнення ў тым, што яго спрэчка лепшая за дзедаву.

Дзед Талаш высунуўся з-за дуба, а высокі незнаёмы чалавек сьмега і рашуча закалымаўся да той гата гузастата дуба. Не даходзячы крокі тры, вячэрні спыніўся ў лясным здымленні. Гэтае ж здымленне адбілася і на Талашовым твары:

— Дзядзька Талаш?!—грымнуў густы бас.

— Мартыні! а бадай ты скажеш!—радасна азваўся дзед Талаш і калусаў да Мартына Рыля, таго самага Мартына, што пагражаў канвойска-легіянэру пазнаць яго так, што ён і касцей не зьбярэ. Мужчыны моцна паціснулі адзін аднаму рукі.

— Каго-ж тут, дзядзька, вартуеш?

Гэ, голубе! каго вартуеш! Выходзіць так, што вартую сам сябе.. А ты?.. Як бачу, хлопца, ты дужа напуджаны..

— Ой, і ня пытай, дзядзька! З палаткай няволі, з палону вырваўся. Ды не адзін я, з трыццаць тысяч чалавек!

— Што ты кажаш?!—здзівіўся дзед Талаш:—як-жа гэта?

— А значыць, адступілі чырвоныя прышлі палыкі. Прышлі і пачалі вылаўліваць да халаці найболей тых.. ну, хто ў рэвалюцыі сьмега пашоў ці рукі каля паўскага лабра трохі паграў. А яны і пачалі помсыцца, парадкі наводзіць, дэмагогія ды грахі ўсякія прыпамінаць. А народ наш.. сам ведаеш.. захлынуўша б такім сволачам, пачалі пад паноў падлашчывацца, каторыя багатыя, ды вычрываць, хто чым грэшны. Вось і пачаўся гэ: заарыштавалі А па іншых мяйсцох і другіх такіх задатах.. Так вось і чакалі і чакаюць

на мяне глядзіць. А я кажу яму: «Ляжы, не ўставай!» А ў мяне яго стрэльба—вось гэта самая, карабін заграничны на сем патронаў. І рэвальвер у мяне і шабля. Кідаюся друім памагаць, а там ужо і ня трэба мае дапамогі.—Слухай маю каманду!—гукаў Марка, голаю шабляю махнуў, а ў другой руцэ рэвальвер трымае—гайда ў лес і канвойных вядзі!—Перапалоханыя, бледныя, як сьмерць, пажорна сунуцца канвойнікі. Ды не яны цяпер канвойнікі, а мы. Голзі нас быдлам называць. Адышліся гоняў з пяць,—«Стой!»—камандуе Марка. Спыніліся. Зьнімайце, паны, боты!—Разуліся. Лепшую пару выбраў сабе Марка, а рэшту падзялілі нашы лапатыкі. Трынаццаць чалавек абудася ў боты, а лапці канвойнікам аддалі. І кінулі іх там у лесе, жывых, але крыху памятых і наштурханых. Паразьбіралі іх зброю—хто стрэльбы, хто рэвальверы, а хто шаблі. На разьбітаньне Марка сказаў:—Ну, хлопцы, гайда хто куды! Але прысягі я з вас ня зьнімаю! І вы, пцці, вольныя! Кажа да канвойнікаў: Адпачыньце тут ды ідзеце кулы мочаце.—І падаўся ў свой бок, а кожны з нас—у свой.

—Ах, згінь іх доля! Чаму-ж гэта мяне з вамі ня было?! Ну-ж і стрэльбу здабывь ты сабе. Мартын!—цмакаў дзед Талаш, разглядаючы дзівосную стрэльбу.

VIII

Ня ведаў падлетак Панас, што яго асобаю цікавіцца людзі і не абый якая людзі, а сам войт Васіль Бусьга. Войту трэба ведаць, хто у які лес глядзіць. Войту трэба прасачыць і выведаць, куды прапаў дзед Талаш і што ў яго на думках. Войт—начальства. А начальства лосіць у галаве такія мысьлі, што ня ўсім падначаленым аб іх можна ведаць і асабліва аб іх не павяся ведаць такі разбэшчаны чалавек, як дзед Талаш. Дзед Талаш у грош ня ставіць паноў і начальства, на чужое дабро галіцца. Дзед Талаш нагул воража ставіцца ў дачыненні да такіх гаспадароў, як Васіль Бусьга, Кандрат Бірка і шмат да якіх паважаных асоб. Гэта ен звань сярод галадрайцаў, што за зможы каў трэба ўзяцца ды пакрэсь іх пачеткі. У дзеда Талаша стаяў на кватэры балышавіцкі камандыр. Дзед Талаш нарэшце з сякерам кідаўся на польскіх салдат. Карацей сказаць—дзед Талаш наюлаўся і прасяк балышавіцкім духам. І цяпер ён напэўна злытаўся з балышавікамі. Хто можа паручыцца за тое, што ён не навядзе сюды чырвоных? Не: поки дзед Талаш тугаецца невядома дзе, невядома з якімі намысламі, да таго часу ня будзе мець спакою пан войт, Васіль Бусьга. Гэта ня значыць, што ён, войт, баіцца дзеда Талаша. Не: войт—начальства і стаіць на варце закону і парадку. Ня дарма-ж і наказ яму дан ад вышэйшага начальства, ад павятовага «камісара» сачыць і браць на заметку таго, хто абвучыны духам непаслушэнства і бунту. А што да чырвоных, то Васіль Бусьга спакойны на гэты конт: паліж не адзін—за яго сыльною Францыя і Ангелья

стаяць. Не—адсыпявалі сваю песню большавіні. Але клопагу нарабіць яны яшчэ могуць, тым болен, што да вонгавых вушэй даходзяць чуткі: па лясках бадзяюцца цёмныя людзі, змаўляюцца, да чагось рыхтуюцца і на нешта наважваюцца. Засьцярога тут не пашкодзіць. І няма нічога дзіўнага, што начальніцтва не такая ўжо простая рэч, як гэта можа здаецца каму збоку.

У першую чаргу трэба за дзеда Талаша ўзяцца

З аднаго боку і добра, што Талашова хата стаіць на водшыбе: кожны хто ідзе туды або адтуль, заметнен у вочы кідаецца. Але ёсць тут і нязручнасьць адна: калі ты сам будзеш каля яе пікрывацца, то таксама будзеш у вочы кідацца. Прыглядаючыся сядытады да Талашовай хаты, Васіль Бусыга заўважыў, што Панас час ад часу адлучаецца з дому. Цікава—куды ён ходзіць? Дагадваецца вайт, што Панас і ёсць той ключ, якім можна адмакнуць месца зьнікненьня дзеда Талаша. З Панаса і трэба пачынаць, але як? Да ручыць хіба каму прасачыць, прыстаіць спэцыяльнага чалавека? Вайт памеркаваў і знайшоў гэты спосаб нязручным і рызыкоўна замяшваць сюды трых асоб: трыцца асобы—цішыя сьведы супроць яго самага. І затым няма ўпэўненасьці, што ўсё гэта застаецца ў сапраўдзі Васіль Бусыга спыніўся на новым пляне. Ён даложыць куды трэба, даложыць як і праз каго можна даведацца пра дзеда Талаша, а там няхай датытваюцца самі. І сена будзе цэла і козы будуць сыты.

Напярэдадні таго дня, калі Панас меўся спаткацца з бацькам па тоўстым дубам каля Сухого поля, сярод ночы раптам пачуўся стук у дзьверы Талашовай хаты.

Першая прахатлася бабуля Наста. У трывозе падняла галаву, прыслухалася. Стук паўтарыўся з большаю сілаю і настойлівасьцю.

— Ой, хто-ж гэта стукае?!—голосам, поўным страху, азваўся бабуля Наста.

Максім, нахінуўшыся казюк, босым выбег у сьні.

— Хто там?

— Адчыняй!—уладна і сьрдзіта закамандваў хтось з двору.

— А хто там?—датытваўся Максім.

— Адчыні, Максім: гэта—пацхы, «польская ўлада».

Максім у гэтым голасе пазнаў суседа Мікту Целяха і ідсунуў засоў.

Некалькі пар ног загрузала ў сенях і разам з адчыненымі дзьвярамі ў хату ўварваўся цэлы пук белага сьвятла. Адкормлены рыкавусы, тоўстаморды чалавек зьверскага віду трымаў у руках электрычны ліхтарык, асьвятляючы хату і яе ўбогую абстаноўку. Максім запаліў газавую. Чорныя цені, здавалася, яшчэ шчыльней нагусьціліся каля сьцен і па кутках нізенькай хаткі. Асьмялелыя ў ночы прусака тлумна падаліся бліжэй да печы, хаваючыся ў шчылінах. Відаць і іх напалохаў гэты страшны пан сваім электрычным ліхтарыкам. Нечаканых гасьцей было чацьвера: трое падышоў у вайсковай форме, а чацьвёрты Максім Целях, узяты за панятога.

Бабка Наста, трасучыся, як у ліхаманцы, надягнула на сябе дзяржку і пужлівым недаўменным поглядам азірала невядомых вайскоўцаў. Панас ляжаў нярухліва, агорнуты цёмным неакрэсленым страхам.

— Хто начуе тут? — запытаў рыжавусы. Пытаньне было такое не дарэчнае, такое неспадзяванае, што ніхто не патрапіў у першую хвіліну знайсці на яго адказ.

— Хто начуе тут? — не адступаўся рыжавусы. Гэты перапалох і страх здавалася, яшчэ болей надаваў рыжаму пыху.

— Усе... свае, — заікаючыся ад страху, падаў голас Максім. А ў гэты час другі, юркі і выхлявы, таксама запаліў ліхтарык і сьвяціў ім па хаце, заглядаючы на печ, у запечак і пад палок. Трэці стаяў моўчкі і нярухома, наглядаў і слухаў.

— Усе начуюць? — перапытаў Максіма той жа рыжавусы. І ніхто ў хаце не азваўся.

Тады рыжавусы падышоў да Панасавата берлажка і штурхнуў яго кулаком у плячук.

— Ну, ты... падыймайся! — закамандваў ён.

Панас пакорна прысеў на пасьцелі.

— Ты хадзіў да бацькі на забачэньне?

— Як нажом разанула Панаса гэта запытаньне. У галаве яго борзда-борзда замітусіліся думкі. Раз ён так пытае, то значыць ведае, што ён Панас, хадзіў да бацькі. Першыя прыступы страху прынёс.

— Хадзіў! — цвёрда, пасьля кароткага маўчальнага адказаў Панк.

Рыжавусы пахваліў яго за прадзвісьць і запытаў ужо болей лагодна:

— А дзе ест твой ойцец?

— Ня ведаю.

Рыжавусы нагледзеў на Панаса строга, галавою паківаў.

— Як-то ня ведаеш. А ты ж сёння ў дзень хадзіўся да бацькі?.. Ну?

Што было казаць Панасу? Праўда, ён зьбіраўся да бацькі. Але ў Панаса мільгнула думка, ці не бярэ яго на літрыкі гэты рыжы д'ябал. Ён у сваю чаргу таксама кідаецца на хітрасьць.

— У дзень я да бацькі не хаджу.

— Брэпаш! — прыкрыкнуў рыжавусы: — а куды-ж ты ў дзень ходзіш? — Ён думаў, што падлавіў Панаса, а Панас цвёрда адкізаў:

— Хаджу на балота гучкі і вецьне рэзаць, худобу карміць. У нас забралі сена.

Гэты адказ зьбіў з тропы рыжавусага.

— А што табе казаў бацька?

— Казаў, каб я да яго болей не хадзіў.

— А дзе ты сустрачаўся з бацькам?

— У лесе.

— Аб чым-жа вы гаварылі?

— Аб усім: пра худобу, пра корм...

— А яшчэ што казаў бацька?

— Казаў, што да вясны ён дадому ня вернецца.

— Брэшаш, лайдак!—загрымеў рыжавусы.

— Паночку! падаў голас Максім:—бацька наш стары. Яму семдзесят гадоў. Пагарачыўся, сам страху набраўся, а цяпер бацьца дома паказецца.

— Го-о, псямаць! бацьца!.. А бальшавік чаму стаяў тут на кватэры?

І, яшчэ болей павысіўшы тон, кінуў у твар Максіму:

— Дзе стары пес?

Бабка Наста зусім скацілася з печы і бухнула ў ногі рыжаву ману.

— А паночак! а залаценькі! А за што-ж на нас напасыць такая? Апошніяе сена забралі, худоба з голадудохне. Стары з дому зьбег. А ён-жа ня вінаваты. Яго білі, штурхалі... А за што-ж вы калоціце нас?

Рыжавусы зняважліва павярнуў з вышынні свайго тыту разбойніцкую морду ў бок бабкі Насты і на гэтай мордзе адбілася пагардлівасць. Нічога не сказаў, як-бы бабка Наста і не заслугоўвага тато, каб азвацца да яе, і калі яна зноў стала маліць яго, ён крыкнуў:

— Мільч!

А потым спакойна і жорстка закончыў свой візыт.

— Ну, хлопца,—павярнуўся да Панаса—збірайся.

А калі выходзілі з хаты і вялі Панаса, сказаў цвёрда і выразна:

— Пшыдэе до нас ойцец—бэндзе мял волю хлопак.

(Працяг будзе)

Андрэй Александровіч

ПЕСЬНІ ПЕРШАМАЯ

(1933)

Змрокаў сыцень
З вока зьдзень,
Першамайскі крочыць дзень!
Веснавой зары далонь
Рассыпае свой агонь.
Ён разьлівамі ў вачох—
Грае славай перамог,
Зьяе дружбаю людзей
Большавіцкіх дум і дзей.

Сонца сее марш фанфар,
Разгарнуўшы наш штандар.
З чатырох зямлі старон—
Вяшчуном вялікіх дзён,
Грозна-ўздыбленых падзей—
Першамайскі дзень ідзе.

А чаго-ж на берагу
Їх зямлі—шалёны гул?
—Скача шал крыві ў галёп,
Раз астатні ярасьць згроб
Залаты атрутны труп,
Мкне граніцы зьнішчыць слуп.

Наша клясавая бронь—
Першамайскі наш агонь!
Ён—мяцеліцай зарніц,
Кругам сонца, без граніц,
Гулам рокатных навал
Свой спраўляе карнавал.

■

Выезд любімага намі наркома,
У зьвях салюту, з варотаў Крамля—
Перарастае ў раскаты грому
Там, дзе адвеку расьпята зямля.

Важка і горда, як голас народу,
Гучыць перамогай прысяга байцоў.
Рэе Кастрычніцкі сьцяг пяцігодак,—
Сонечным поступам бальшавікоў.

Ля маўзалея ўрачыста з трыбуны
Братніх рэспублік таварыш Урад
Арміі нашай сусьветнай Камуны
Клічам вітанья прымае парад.

Рушыцца коньніца волатаў-танкаў,
Гулам танкетак бягуць табуны.
Нават праменьні на аўта-тачанках
Вартай ээнітак—дазорцы вясны!

Рэжуць бязьмежжа надхмарнае трасы
Крыльлямі сталі высот караблі.
Як дэлегаты—рабочае клясы,
Росквіту нашага—нашай зямлі.

Чоткая чутна матораў работа,
Плаўня ўскрыляецца броневы мост!
Рота за ротай,—
Руш—разваротам!
СТАЛІНізована арміі моц!

■

Мы—моцныя, мы—дужыя,
Мы—шторму бурны шквал!
Гарыць братэрскай дружбаю
Калён мільённых вал.

Мацнеем год за годам мы!
Шагае—з краю ў край—
К нам новымі заводамі
Таварыш Першамай.

Рэспубліка савецкая,
Твая ў красе вясна!
Няма даляру дзецца, як—
Уздыблена канаць.

✓

За зьменай зьмена—ў дзьве рукі.
У песьнях бур—крыляй!
Пакрылі тэмп Амэрыкі,
Таварыш Першамай!

У высь, у высь! Нам дорага
Хвіліны кожнай крок.
Кідай свой зрок на ворага,
І палец—на курок.

Гарым братэрскай дружбаю,
Агонь шырэй раскінь!
МЫ—МОЦНЫЯ, МЫ—ДУЖЫЯ,
БО МЫ—
БАЛЬШАВІКІ!

Мікола Хведаровіч

НАШ МАЙ

Тут—і песні прастор,
І напеўней яна,
Радасьці бурлівай
ня стрымаеш.
Гэта наша прышла
баявая вясна,
Зацьвіла
Звонкім,
Песенным
Маем.
Гэта нашы аркестры
зазыўна гучаць,
Гэта нашых рабочых
праменная радасьць,
Гэта мы вышлі разам
вясну сустракаць,
Баявой,
Большавіцкай
Брыгадай.
Дні вялікіх трывог,
нашай працы уздым
І пражэняў вясновых
гарэзьлівы лоскат—
Гэта наша юнацтва
жыцьцём маладым,
Звонкім сьмехам
Зьвініць камсамольскім.
Песні нашых дзяўчат,
Іх вачэй цяплыню
Вецер з поўначы н'ат
не астудзіць.
Палымнеюць штандараў
Чырвоных агні,
— Па вясноваму
Водгульле
Будзяць.

Трактары—
гэта коні
Сталёвай хады,
Вышлі ў бойку
З бядотай,
Нягодай.
Гэта марш пераможных,
Гэта сьпеў маладых
Сталінградзкіх
Ударных
Заводаў.
Дзе нага ня ступала
І дзёран буяў—
І на гэтых забытых
І дзікіх абшарах
Расьцьвітае калосьсем
Краіна мая,
Сотняй тысячаў
Новых
Гектараў.
Гэта іскрыца
Сонца мільёнамі воч,
Веснацвітам
акропленых красак.
Гэта ўласнай аруды
панінулі ноч,
Людзі новага—
Нашых
Калгасаў.
Хіба-ж гэтыя шэрагі
Ў бойцы здадуць?
Хто памерацца сілаю
Сёньня ахвочы?!
Гэта нашыя танкі
Калёнамі йдуць,
Гэта імі кіруе
Савецкі рабочы.
І калёнай армейскай,
І бляскам штыхоў,
І напружнай хадою
Вялікага часу
Бараніць край Саветаў
З нас кожны гатоў,
Край Саветаў
Сусьветнай
Рабочае
Клясы.

Гэта сіла пакорыць
Зямлю і ваду,
Можа ў промнях вясны,
Можа ў чадзе і дыме,
Але песьцім мы думку
Заўсёды адну
І чырвоны штандар
Над сусьветам
Уздыем.
Гэта-ж наша вясна,
Залатая вясна
Перамогі вялікай
І сілы бясконцай.
Першамайскую зноў
Засьпявала яна
Яркім промнем
Гарачага
Сонца.

ГЭЙ, РВЕЦЕСЯ, ПЕСЬНІ...

Гэй, рвецся, песьні,
 У прастор залацісты,
 Сатчэце там крыльлі:
 Ды з нітак агністых,
 Ды з хмар лёгкакрылых,
 Ды з зор серабрыстых
 І ў даль адпраўляйцеся, ў даль!

Ляцеце туды,
 Дзе зьвіняць яшчэ путы,
 Дзе люд мой бяздольны
 Кайданамі скуты,
 Дзе гора сьмяецца,
 Дзе песьні пакуты,
 Дзе звоніць катойская сталь!

Ляцеце: на нівы,
 У хаткі малыя,
 На сьцежкі, зарослыя
 Цернем, глухія!
 Будзеце заснуўшыя
 Душы жывыя,
 Будзеце, настаў ужо час!

Кранеце наперад,
 З сабою, бяздольных,
 Замучаных горам,
 Бяз хлеба—галодных,
 Дзяцей беднаты
 І рабоў паднявольных,
 Кранеце, агонь ў іх ня згас!
 Усіх вы вядзеце
 За волю ў бой славы!

1931 г.
 Зах. Беларусь

ЖЫВЫЯ ЧЭРЦІ

I

..Марылька сьпяшаючыся канчала абываць на маленькую зраб-
тую ножку новенькі жоўты чаравал. Благіныя Марыльчыны вочкі
гарэл, вачкім непазбыўан радасьцю Марыльцы страшэнна мцела
хутчэй звязаць гэтую няслухмяную каляную завязку, улапіць ку-
жальную торбачку з сшыткамі ды з кніжкамі і выскачыць на сонечную
ясеньнюю вуліцу. Там, па вуліцы, пэўне, ужо бягуць у школу шко-
ляры, звонкім гарохам рассыпаецца вяселы дзіцячы сьмех.

З-за вакна да Марыльчыных вухэй даляцеў гвалт перапаханых
хурэн, прарэзлівы енк пакрыўджанага сабака.

— Во! Ужо ня рана, кам Хведараў Яська ў школу прэцца,—па-
думала Марылька. Хаця каб яшчэ ад сьнеданьня як адкруціцца,
спотанку ўздыхнула яна.—Але дзе там адкруціцца. Хі-а-ж матка
пусьціць? Во, маеш...

— Ну, ты, красуня! Ці хутка ты там?—пачуўся ад печы сумны
і ласкавы матчыны голас. Глядзі, спознішся—дасць настаяць!

Марылька ўжо мерылася разлавацца на матку. Злосна завязавы
падвойным вузлом завязку на чаравіку, выпрасталася і, сустрэўшы
вачыма ўсьмішчывыя матчыны вочы, убачыўшы, як у доўля рудыя
вусы ўсьміхаецца з лавы ад стала бацька, як замілавана глядзіць на
яе старэйшы брат Пётрык—засьмяялася.

— Ідзі сьнедай ды бяжы!—Маці адхінула на сталае безгэ чыстага
калянага абрусу, дастала з-пад яго пахучы грудок гарачых таўстых
бліноў і падсунула да Марылькі миску з верашчакаю.—Ёж, дзеўка,
здаравая будзеш!

— Ды яна й так на хворую не паказвае.—засьмяяўся Пётрык,
весела падміргнуўшы Марыльцы атым вокам.—Гляньце, твар які—
аж блішчэць!

І ад таго, што брат падміргнуў ёй, і ад таго, што яе пахвалілі,
Марылька густа зачырванелася.

— Бачыце, бачыце,—сьмяяўся Пётрык,—як ружа, што ў салы
глыбам...

— Эгэ, хлэпча, з рнуў-бы ты на яе год назад—кругом жэглалая была,—густым басам аказаўся ад вакна бацька.—А цяпер ня тое—у рост пайшла яна. Адзінаццаты годок з Пятра пойдзе... А ты еж, ня слухай—зунь Хведараў маладзец ужо на вушцы ўсіх сабак паразгаваў, у школу ідучы.

— Ваяка?—сьмяючыся спытаў Петрык.—гэта якога Хведара—Канцавога?

— Але, Канцавога, якога спалілі летась...

— І ня летась, а залетась,—устаючы з-за стала і абціраючы ўробленыя ў верашчаку губы, паправіла бацьку Марылька. Зноўся ўжо, стары!—Мы тады якраз авёс дажылі...

— Ідзі, ідзі, жаба... Яна яшчэ нешта ведае,—жартам замахаў на Марыльку рукамі бацька. І перадражніў яе: М-мы дажылі... Бачы, жняя...

Марылька гатова была зноў разбуўдзіцца, але, успомнішы на тое, што тара ўжо бегчы у школу, каб не апазыціцца, хапіла ў рукі торбачку з кнігамі накінула на галаву чырвоную хустачку і рывелася з хаты на двор.

— Глядзі-ж, не забавіся шідзе: на абед у тара прыходзь,—крыкнула ся ўслед матка, але дзьверы за Марылькаю пасьпелі ўжо з трэскам прычыніцца. Марылька, як вихор, вядла на вушчы пад школу.

— Во, крчмака, паківала шпіка сёвай галавой і, даставшы з печы глыбокую патэльню з яшніц, паставіла яе на стол.—Ну, мужычкі, бярыцеся сьнедаць—ня рана ўжо... Ды не саромейся, тосыць дарагі, ня чужое...

З-пад столі, да вачэй зачмнуўшыся ў шыконую белую бабачку, на павялікую сям'ю суро́ва паглядаў праз пыльнае шкло Міхай угоднік.

2.

Камі патэльня з яшніц качаткова спусьцела, камі маці, ад дэсэрт паставіла на стол вялікую глянэную міску з крупікам, скупа за белым няцікавым сівым малаком. Петрык заглядзеўся на бацьку доўгім праніклівым поглядам.

— А здорава падзўся стары за гэтыя два гады...—падумаў ён, глядзячы на пасівелыя бацькавыя скроні, на востры сьлінос стасога, на глыбокія трагічныя маршчакі, што густой уздоўжнай сеткай пакрылі высокія абветраны і загазлы бацькаў лоб.—Здорава падаўся»,—уздыхнуў Петрык і адчуў, як сэрца ягонае сціскае нейкім тэтуль неадзімь, глыбокі і глухі боль. «Самае што жыць сорак пяць год—а ён...»

Бацька адчуў пальцы Петрыкаў погляд і павярнуў галаву да Петрыка. Стары зразумеў, аб чым думае сын—і ніякавата, крышку винагага ўсміхаўся: Што-ж зробіш, сынку, здавалася газарымі яго

збляклыя вадзяцстыя, комісь блакітныя, як і ў Марылькі, вочы.— «Што-ж зробіш? Доля гэткая. Бач, як сагнула»...

Петрык ня вытрымаў гэтых немых перагавораў з дапамогаю вачэй. Мімаволі другі раз цяжка ўздыхнуўшы, он правай рукой адкінуў з лба назад шаўковістую хвалю густых русых валасоў і, ня глядзячы на бацьку, неяк недарэчы, спытаў:

Ну, як справы, тату? Пэўне, шмат што змянілася за два гады?

Усмішка зьбегла з бацькавага твару і твар старога зрабіўся шэры, невясёлы.

Як справы, кажаш?—нібы ачнуўшыся ад задумення, пэсьля вялікай паўзы, перапытаў стары: Ат!—і ён с раптоўнай злосьцю махнуў рукой.—Камі яны ў нас былі добрыя? Ну, камі—скажы? Усім корпусам падаўся ён да сына, сьвідруючы яго сьцяжмелымі халоднымі вачыма. Камі? Думаеш сенця маці на стол яешню наставіла, дык гэта й заўсёды так?

І, раптам засароміўшыся з сваё неспідзяванае гаражасьці, стары зноў скрыўіў рот у вінаватай і разам з тым горкай усмішцы і ўжо амаль спакойна загаварыў:

— Не, сынку! Верашчакі ды яешні—гэта не для нас пісана.. Гэта што ты прыехаў... А так... капуста сівая каб была хаця...

Падпершы рукою шчаку, каля печы стаяла матка і маўчала, ута ротиўшы ў падлогу засмучоны погляд.

Земляўпарадкаваньне вунь рабілі,—з горкай гіроніяй гаварыў дасей бацька. Петру Купцэвічу—крамніку добра: усё каля хаты а нам выдзялілі кавалак за ракою—блзкі сьвет!—сэьдзі цяпер туды ары, сені! Дыні ці там толькі?... Усім ояднейшым... А яшчэ і пада так новы прыслалі—за земляўпарадкаваньне... камасатарскі... Прасіў а лехта.. бадай іх сьмерць упарадкавала... Эт! Ды што там гаварыць, сам хіба ня ведаеш, як мужыку жыцьца... Жыве, як гарох пры іа-розе: якая сволач ідзе, тая і скубе,—і, безнадзежна ўздыхнуўшы, бацька адварнуўся да вакна.

— Гарэла-б яна із доляй гэткай!—з нейкай жахлівай абы-яказасьцю і спакоем, нібы прыпчатваючы бацькавы словы, плаюнула на падлогу матка.

Гэтыя абыякавасьць і спакой былі толькі павярхоўныя, удаваныя. Злосьць, якая за доўгія гады жыцьцёвых пакут ператварылася ў адчай, зараз-жа прарвала гэтую павярхоўную спакойнасьць.

Са сьлязьмі ў голасе, зьбываючыся, глытаючы словы, матка пачала расказваць сыну пра сваё—адбалелае, горкае.

— Куры надоечы пазабіралі, парасё задушым... таксама заіралі... гэта, кажа, за падатак... што не заплаціў стары... апазьнуўся на некалькі...

У Петрыка даўно ўжо ненатуральна пачалі блішчэць вочы, у горле стаяла нейкая няемкая крутая куля. Петрык глытаў сьліну, намагаючыся адатнаць, адціснуць уніз гэтую кулю, але яна не адыходзіла, а расла, павялічвалася...

3.

З сама а ратня дала балега галава. Яшчэ лежачы ў ложку Біль адчуў, што сёння—дзень пакуты.

— Зноў мігрэнь,—з жахам канстантаваў ён, хеганька скалануўшы галавою.—Паляжу, можа, перасьцігне...

Закруцішыся ў коудру з галавою, Біль перакруціўся на ложку, лег тварам уніз і, ашчатуўшы абяруч галаву, заціх... Жоўтыя і сіяя кругі мерна каляхаліся ў яго перад вачыма, а на галаву быў такім што націскаў цвёрдаю халоднаю дошкаю... Ціацяжна застагнуўшыся, ён гэты быў надзвычайна падобны да даўгога луднага рыту дэве раў у зжмнутым доме. Біль схараў галаву далека пад падушку. Крыху палягчала. Боць сыніўся, але Біль ведаў, што ён, гэты боць, гуляе з галавою, як вялікі сыты кот з прыдушаным да паўсьмерці мышанем. Варта толькі зварухнуцца, зьмятаць становішча галавы — і боць зноў кінешна чае, вострымі кінжамі рачне скрэбсць мазгі. Таму Біль намагаўся не варухнуцца, ляжаў пад коўдраю даўгой нярухомай калотай.

На сыняне, асьвятляючы ганныя алеаграфіі з шаблеячымі аэлатымі пейзажамі, з таемнымі і суровымі аорысам, сярэднявечных гарадоў, прабіўшыся праз шымыну ў вакныны, бегаў вяслы сонечны зайчык.

Навохна перасунуўшыся далей ён знайшоў невялікае круглае люстэрка скокнуў у яго і, нібы падкнуты спружынамі, пералякся і процяглую сьцяну, рассыпаўшыся па ёй бліскучым, пырскамі каларовай вясёлкі.

З мяска а модалу выступіў невялічкі, прыстаўлены шчыма да сцяны, чорны столик. Перад столикам лявыразным сілуэтам аорысавалася вялікае венокое, таксама чорнае, крэсла.

Спусьціўшыся крышку ніжэй, сонечны зайчык з выглядам ніяк несьцееннае цноты прапаві між голых мясцяў камені густэзада і вылученымі сьляпымі вачыма Ватэры. Скульптар які гатуе Ватэру чыніў, трона меркаваць, хвараў на Базэдаву хваробу і таму мэх ішоў перанёс на статуэтку некаторыя ўласныя якасьці.

Каля ног Ватэры, аздоблены чыжжканымі па чорным сьветлым перапласе залатымі літарамі ляжаў томік Дэкамэдра.

Уся частка сьцяны над столикам завешаная рататрафічнымі адзіткамі, паштоўкамі, алеаграфіямі, нагавала сабою рэкламную втрыну тагнага публічнага дому ў адным з чарапечных партовых гарадоў. Надсобныя мамонкі на сьцяне праз сваю наўнасьць і эратычную агаласьць мелі дужа вялікае падабенства з мамонкамі, што саўзайма зьмяшчаюцца ў таных выданьнях бібліі.

Паўне, за гэта Біль так і любіў гэты куток.

Звычайна, штогвечар ён запальваў на століку высокую лямпу з ружовым колтурам і высокі, луды, згорблены садзіўся ў чорнае крэсла. Пасля дэкальх гадзін школьных заняткаў з гэтым мужычэным — атачэні і гавіваў сьмэх вуняў хацелася адначыць або

сцітаю заплюшчышы вочы, паклаўшы цяжкую галаву на тонкія сухія рукі, не пра што ня думаючы, або накрываючы сваю думку ў тую прыемную і культурную рочаць.

У апошнім выпадку тонкія белыя рукі Браніслава Біля разойдуцца прыгожымі тэмк Баханымі і сямі, не сціганаючыся, смакуючы кожную рэчыву чыста і з найбольш вострым новам гаспадарствам і таленам.

— У гэтай тлушы, — разважаў часам Біль, — ня маючы нечага такога... уэрэшальнага, востранькага—прападзеш. А прападаць, аднак, я і не маю ніякай ахвоты. Я прызначаны для вялікай працы... Восем і пярэбна шукаць спосабы для таго, каб выкарыстаць запасы лічыннай энэргіі...

На сваю цяперашнюю істотнішкую ідэнтыфікацыю Браніслав Біль адказаў, як і ўвесь народ, які вяртаўся з вайны, — цвёрда быў упэўнены, што гэты свет і яго жыццё існавалі і будуць існаваць, не дачынушыся ні да мяці нічога, апроч няпрыемнага каламутнага асяродку.

4.

За сцяною гулка ляпнулі дзверы пачуўся тупат некалькіх парог, эвонкія дзіцячыя галасы, сьмех.

У школу пачалі збірацца вучні.

Першым у пачынаюцца школы, асыярожна, баязліва агледзеўшыся на дзверы настаяўшых кватэры, увыйшоў Хведарый Яська. Схінуўшы шапку, ён іда дэбачках прайшоў да сваёй парты, які стаяў ад самага задку ў ідэальнай кутку, унікнуў у парту торбінку, тую набітую сшыткамі і кніжкамі, сес на лаўку, пасядзеў колькі хвілін і раптам сарваўшыся з месца, пратупаеу босымі нагамі на падлогу і выскочыў на двор. У рапавую і мільм, цым пакой Яську рэштам пачаў вау страх.

На двары весела блішчала высокае сонца, беглі па небе кучаравыя белыя хмары, пахала сьвежым мільм маладога баравіну.

Радасная і маладая на двары ішла вёсна.

Шкаляры групамі збіраліся каля школы. Сьмяялася, навіперды і сьмалі з мільмкам, тапускамі каменчыкам, у неугамаваных крыках, былі верабеў, што бязладна мільмгавамі на паркуе касьдэ і дэцывінтару.

Ух!—чмыкнуў, выскачышы са школы на вольнае паветра, Яська. Ну, і баяцца ж гэнам,—з таемным выглядам рэказіу сьм пріяцелям-аднагодкам. Толькі я туды іванісеў, рэказіу кніжкі, і ў настаяўшых кватэры нехта як застогне, як заччынь, заччынь дык я бегма з хаты, ледзь выскачыу. — І, стаячы з зьбянтэжаным выглядам, з шапкаю, ссунутую на сьмую макавіну галавы, Яська абвёў слухачоў вялікімі шэрымі, спалоханымі вачыма.

— Гэта сьвіньня пад вакном рэхнула, а ты спужаўся! — пэсьліва выказаў сваю думку белабрысы двачцадзяткавы Стасік—сьм арганістага.—Герой... бабы старой!—і зьняважліва зарагатаў.

— Ты—герой!—загарэўся Яська.—Ідзі пасядзі адзіна ў школе—пачуеш.

— А думаш не пайдзі?—задырыста матнуў кучаравую галаву Стасік.—І пайдзі! І пасяджу! І нічэга ня будзе! І, бачыш, што сарт дзяцел з пашанаю і захаваннем глядзіць на яго Стасік ужо копіруўся быў ісьці ў школу.

У апошняю хвіліну з тургушкаваго выступала Міхалава Марылька. З усмешкаю ў сьветлых вочках яна кранула Стасіка за рукава чорнай суконнай камізэлькі і сур'ёзна патярэдзіла:

— Ня ідзі, Стась, дрэнна будзе. Учора бабка Крыстына казала, што на чысташку чорт ездзіць... І ні тады і сёньне і энчынь, і будзіць... Яна бачыла аднойчы ўвечары... Програла пакоя і бачыла

Стась, які зусім ужо намерыўся быў увайсці ў цёмнае саросе думашкаў іе школы, паслыў Марыльчыных слоў падаўся коныху чарцей.

— Чаго мне ісьці, — пад нос сабе буркнуў ён, — я чарцей не баюся, але...

— Дзе абразы валяць, там чарцей ня бывае, — агартыла на вачышчы прыскакаччы прысэдзсты сьветлыя вочкі Яська. — Шчо сьветлы за свай сур'ёзна, заўсёды надзімны выхад заміну ад дзяцела мянушкі «Індык».

— Дужа ты ведаш ісьці дзяма, зьяяважліва з'яву на Языка Стасік.—Сам настаўнік казаў, што нават у некаторых катэдрах сьветлы сьветлы Індык ты дурны! І Стасік, грэбува зморшчыны доўгі, ідуўся ад Янака.

— Бабка Крыстына маіць ня будзе, яна кажа, што маіць—трэба, — з адртам ішоў маіцца ў дыскусію пра чарцей Марылька. А бабка Крыстына казала, што чорт усёсёў на настаўніка конна, і давай ганяць яго па хаце, ды дэвай...

— Марылька Михалова,—пачуўся з адчыленай форткі няпрыкмыты сьвістучы голас Марылька Михалова! Значы дзеці сартыжа са' адца ў школе—будзем пачынаць! І, скажышы, тым роўным спакойным тонам, Біль прычынуў фортку.

Дзеці, зьяяважліва раптам з'яву ішоў у фортку настаўнік каван галавы, прыпх... Зьяяважліва ад страху Марылька, стаяла адцяпучы галаву і нервова перабірала пальцамі завязку ад торбачкі з кнігамі.

Папалася! падматнуў Марылька Стасік, папалася ішоў да табе за парты. Дзеці ня іду ў клас, бо будзе... І, іе дразнаць было, іе Стасік спачувае Марыльчы, іе жаргуючы, страшыць іе... стаўнікавым гневаж.

Калі Марылька ўзнішла ў клас, усе дзеці, сур'ёзна, прысідзіліся, ужо сядзець на парты. Цілаўка ступаючы новымі скрыпукам, чаравікамі на брудавы падлозе, спускаўшы галаву, Марылька сьветлы на сваё месца.

клясы нясьмела, лабісхваючы вялымі чорнымі вачыма, вьшій гоі самы хлапчук, што спазьнуся і сваім прыходзім адцягнуў увагу на настаўніка ад Марылькі.

Спынушыс я за некалькі крокаў ад настаўніка, Круглік утаропі вочы ў падлогу і чакаў.

— Стэфан Круглік!—Біль прама і пільна нача, глядзец у вочы хлапчуку.

Круглік падняў галаву, напружана, не разумеючы, да чых на настаўніка і ціха спытаў:

— Ну?

— Ня ну?, а як я вучыу гаварыць, камі шое пытаюся? дау ну? Біль, калчаткова страцўшы спаконнасьць, і грэсаву кудлом із стала.—Як я вучыў?

Круглік стаяў, пакутна наморшчышы лоб, і чырўа а усцам, наў. Зр шты, хіра, аднымі вачыма ўсьміхаючыся, ён голасна адказаў.

— Слухаю, пане настаўнік!

— Так трэба было і гаварыць, а ня нугаць, живеці! чыс Біль, мецна сьніснўшы зубы. Чаму на лекцыю спазьнуся?

Круглік пакамячыу у руках старую шапку, паглядзеу на вучня ад настаўніка, тды зноў на дучня і ткіма ўсьміхаючыся адным вокам, адказаў:

— Сынеданьне ня было гатова...

Пане настаўнік! Пане настаўнік! чыроўным, ад злосьці бмкім да крыку голасам выраэна вымаўляў Біль.

Круглік зразумеў чаго ад яго хочць і пакорліва паўтарыў:

— Сынеданьне ня было гатова, пане настаўнік...

Сам невялчкі, кіпаносы, ён быў вельмі надойны з выкладу да верабя. Гэтае падабенства яшчэ больш павялчвалі задзірысты кучаразы вихор над лобом і рухавыя чорныя вочы—смае цыкае і усяго, што было у гэтым хлапчаньці: няправільна пастаўленья, крышку косыя, абкружаныя тустою сеткаю ценельных старчых маршчакоў, яны, здавалася, уважала прыглядзіся атразу да некалькіх рэчаў і хітра ўсьміхалася. Нарат тады, калі Стэфан плакаў—вочы ягоныя ня трацілі хітрай ўсьмешкі. Праз гэтыя вочы маленькі Стэфан меў зуседы шмат няпрыймаасьці. Праз гэтыя вочы і настаўнік незалюбіў яго із першага разу.

Так было і цяпер: спалоханы, гатовы заплакаць Стэфан стаяў перад грозным настаўнікам, а вочы ягоныя хітра сьмяяліся з нечагі, чаго ніхто з прысутных ня бачыў.

— Дык кажаш сынеданьне ня было гатова? з наўмыснай падкрэсьленай спаконнасьцю першыау Біль, ня глядзчы на Стэфана, — Сынеданьне? Та-ак, так. Ну, а што трэба сказаць, камі ўваходзіш у школу?

Гэта Стэфан ведаў. Адначашны рукою ад зусь незольную муку, ён выпаліў, як з кулямёту:

— Нех бэндзе пахвалены. Я-ж сказаў, пачаў быў нават зграўд-
рацца ён, але Біль, ня даўшы яму дагаварыць да канца, перапынуў
яго.

Сказаў, кажаш? Добра. Так, так. Выйдзі на двор, прычыні
за сабою дзверы, тады зноў адчыні, іх, увайдзі ў клясу і зрабі ўсё,
што трэба зрабіць, калі прыходзіш у школу. Зразумеў?

Стэфан матнуў галавою і ціха адказаў:

— Зразумеў.

— Ідзі і зрабі.—І Біль здадзены тым, што знайшоў, нарэшце,
новы цікавы метад выхараджэння мужычых дзяцей, адкінуўшыся ўсім
талавам на сыпінку крэсла, склаўшы на жываце бледыя, зрэзаныя
рэзёрфнай сеткаю сьмужымак рукі, намерыўся сачыць за тым, як
Круглік выканае ўсе фармаўнасьці, ведаць і выконваць, якія мае з
абавязак кожны вучань кожнай культурнай школы...

Дзверы за Круглікам са скрыпам зачыніліся, потым адчыніліся,
і ўважноў у клясу, стаў тварам да настаўніка і выразна сказаў:

— Нех бэндзе пахвалёны Езус Хрыстус!.. *).

— На векі векаў. Амэн!—адказаў урачыста Біль і працягнуў:

— Так... До-обра...

Стэфан, сьпяшаючыся, пасег на свае месца. Не пасьпел ён сьвят-
куць з плеч і пакласьці ў парту зашматываваюю торбачку з кнігамі,
як да ягоных вушэй дапаўзла ўедлівае пытаньне:

Стэфан Круглік! А хто табе дазволу сесьці на месца?

Стэфан маўчаў.

— Я пытаюся,— паўтараў Біль, хто дазволу Стэфану Кругліку
сесьці на месца?

Стэфан маўчаў. Вучні пераглядаліся між сабою.

— Стэфан Круглік, скрытэй давай Біль,—выпідзі яшчэ раз за
дзверы, увайдзі ў клясу, зрабі ўсё спачатку і не забудзься пайсьці
у настаўніка дазволу сесьці... Зразумеў?

— Зразумеў,—яшчэ цішэй адказаў Стэфан.

— Ідзі і зрабі.

Зноў з пуднім скрыпам зачыніліся, адчыніліся дзверы. Зноў
Стэфан уважноў у клясу і, стаячы перад настаўнікам, пачаў абрыдлае:

— Нех бэндзе пахвалёны Езус Хрыстус...

— На векі векаў. Амэн!—таксама ўрачыста адказаў Біль і, на
божным выглядзе заплуюшчы трызныстыя сніж павекі.

— Ці можна сесьці?

Біль расплюшчыў вочы і зірнуў на Стэфана.

— Стэфан Круглік! Ты пытаеш ці можна сесьці?

Стэфан панура матнуў галавою.

— Так. Ці можна сесьці?

*) Езуіцкая формула, якую каталікі ўжываюць замест прывітаньня пры
ўваходзе ў хату.

— А тае слабе настаўнік? — вештаковы ўсмішкаю доўгімі імячкя зубы Біль. На верхняй сквінцы пад зубамі ў настаўніковым ронце баншчэха няроўная, чырвоная, мокрая ад слёз ды дзяно Гэтая дзяла надавала Біляваму твару конскі выгляд.

— Дык дзе ж пане настаўнік, я пытаюся? — наўтарна ўсміхаючыся, Біль. Ты ўсё смяешся, Стэфан Крутлэк, табе ўсё сумна і я хачу таварыць з табой сурэсна. Дзе тыя пане настаўнік? Цы можа, вунь у Марылькі Міхаловіч пытаюся дазволу сесці? Я ж у вас дуга таварыччэ асцілі будзе: бацька яе хоча каб у беларускую школу атрымаў, а з калёваю пазнаю паглядзеў Біль на наўтарнаў Марыльку. Нездзе зады ўстаў міхалек. Стык Шчорс.

— Ну, дык як-жа? — насядаў на сваю ахвяру Біль. — У каго ты пытаешся дазволу сесці, а менавіта Марылькі Міхаловіч? Гэ?

Стэфан маўчыў. Баншчэма ўсміхаўся ён з хамічэвня, сьматраў наўтарна на Білявага, дзяно ўсмішкаю ўсміхаўся наўтарна наўтарна тонкія вусны.

— Ты маўчыш, Стэфан Крутлэк? Паўне табе сорамна сказаць, што ў вас сесці? — табе перась у пачатку? — дзяно ўсміхаўся Біль. — Гэ? Немаў а кажа Стэфан Крутлэк? — І ў гэтым момэнце Біль круаў і гаворыў: — В і з к а ж а! Яначэ раз дзяно ўсміхатку!

З гэтага момэнце за Стэфанам Крутлэкам таварышкі ішлі.

Ага! Стэфан дзяноў! Я і бачыў дзяноў! — дзяноў Біль праз сьціснутыя зубы. — Я табе зараз стукну!

Дзе сьціснутыя зубы каму, бо Стэфан шпёрта агнушы вяртэлю кудаму талату, трымаючы ў руках старую баншчэвскую пестушную прэч ад беларускай школы, а дзяноў зму ўсміхаўся вядом сонца.

На вуліцкх лужох Стэфан пераходзіў бязьважэліва на доўгай бачка з кнігамі.

Зьбегне хто перадзе, а дзе сьціснутыя зубы, а дзяноў Біль да вуліцк, а дзяноў мала таварыччэ хваля, а Стэфан усё нічо ходзіў.

Янык выскачыў на двор, убаўшы ў поўнае і зьбегнуў, а дзяноў трымаючыся наўтарна і дзяноў зьбегнуў, а дзяноў Біль да вуліцк, а дзяноў мала таварыччэ хваля, а Стэфан усё нічо ходзіў.

І я нашоу дзяноў, пане настаўнік! Ужо чучь вдаць, у поў.

— Дзяноў? — сьціснутыя зубы Біль. — Ну і дзяноў ідзе. Біль у школу сьціснутыя зубы Будзе, як і баншчэ, у мужькоу сьціснутыя зубы, — і, гаворыў пусьціўшыся ў крэсла, сьціснутыя зубы пусьціўшыся вачэй у Марыльку.

— Дык, кажаш, твой бацька хоча, каб у нас беларуская школа была? — амаў дзяноў, расцягваючы кожнае сьціснутыя Біль у Марыльку, прэч, а дзяноў яе пусьціўшыся вачэй. — Беларуская куд? Чіму-д.

катою крою руки. Змавалася старая на вецер, які, нагнаўшы хмару, адбраў ад яе сонечную ўсмішку яснага неба. Змавалася і незадово-лена скрыпела...

Міхась як яблыня. Свамі коўсць сінім, як і ў Марылькі вачыма, яна намагалася ахапіць як мага больш радасьці, сабраць яе, гэтую радасць, у глыбыні сваёй істоты, як акумулятар збірае ў сабе электрычную энэргію, сабраць яе на гое, каб пасыла аздаваць яе пакрысе на аздабленне сямейнага жыцця. Але жыццёвыя вятры наганялі хмары, вострым холадам білі ў твар, выпіваў з вачэй глыбокую ясную снь, збіралі скуру на твары ў глыбокія цёмныя маршчакі. Маршчакі гэтыя надарамі Юстынінаму твару пакутніцкі выгляд. Выдаткаваньне радасці на працягу ўсяго Юстынінага жыцця быў значна большы за набытак яе ў выніку акумулятар камчаткова вытанчўся. І цяпер усмішка дужа рэдкім госьцем бывае ў выцвілых сумных Юстыніных вачох. Ня усмішка—цяжкая горкая дума хмараю залягла ў іх, і камі Юстына глядзель на каго, здаецца, што погляд яе цяжкі і няудзямы—цяжкі як восенскі балотны туман, няудзямы як ірадсьмяроты погляд халодных вачэй вераб'я, падбі-тага ў лёт грайна пухлячым рукою гарэзы хлопчука кіменем.

А Пётра дзе-ж? шыла глядзячы на матку спытал Міхась—Ці лайшоў куды?

У Міхасьвым запытанні і Юстыне чамусьці пачулася нешта тры-вожае. Пузатае ад накручанага ниткі вераціня вывалілася з рук. Юстына трывожна павярнула галаву да мужыка.

Ня вушыш недзе вышаў. Нядаўна... А што? Чаму ты пытаеш?

Нават не падымаючы вераціня—яно закаплася на няроўнай пу-цінці падлозе некады далека пад ложак. Юстына перасела на лаву да стала і, нескоса глядзячы Міхась ў твар, другі раз спытала.

А што? Чаму ты пытаеш? Ці, можа, Стапан казаў што?

Міхась з некай асаблівай зацікаўленасьцю шморгнуў носам і лётка заміргаў чырстымі, накрутымі сёткай дробненькіх сніх жыв-тук, павекамі. Вочы яго, схаваныя пад густымі павеселымі бровамі, лавалі трывожную думку.

Чаму ты пытаеш? пыталася атрывожаная, усхваляваная Юстына. Голас яе апаў, бо мітлым нутром, яна адчувала, што Міхась ведае нешта нядоўрае і гатае нядоўрае тычыцца Пётрыка, дар-гога госьця, сына.

З гмазмі яго зьвомі, нечакана вымаву бацька. Два тыдні ў востросе быў...—і адвяднуўся да вакна, каб змахнуць рукавом з вока недалужную нятрошаную сылязінку.

Юстына спачатку нават не зразумела, пра што гаворыць Міхась.

Кіго зьвомі? Хто...—і, раптам зразумевшы, ня скончыўшы пытаньня, яна ціха заплакала.

Бацька, староўка аглядаючыся на вёскі, сунулаў жонку і адна-часова расказваў усё, пра што ён даведаўся ад Стапана.

— Во-с-си! А сжачы ты мой! Што ж там цяпер рэшыла, кудзючыся слязымі, цалішка прываворвала Юстына. Булі слязы, як град, кацілася па ёным твары і спадаі на сьвяточную ларкалевую кофтку, пакідаючы на ёй цёмныя мокрыя плямкі.

— Цішэй ты, дурная! Яшчэ пачне хго, — сунілау Міхаіл жонку. І казау яшчэ Станіс, што пачоўнік соўтыса нашага выклікаў да сябе... Наконт Пегрыка... Ды сьціхні ты! Нічога не скажы больш! уздаваўся Міхаіл на жонку, што сваім плачам замінала яму гаварыць.

— Ня буду! Ня буду ўжо! Ну, ня буду—кажы дазень, сьціхала Юстына; заплаканыя вочы яе са страхам глядзелі на мужа.

Забраць, кажа, могуць Трэба, каб уцякаў куды Пегрык. Зі-бяруць ды засацяць—ладзі і ён ня вылезе і нам канцы: усю гэтую падарку рашаць...

Юстына больш не магла сядзець у рыданьніх. Схінушы галаву на рукі складзеныя на стала, яна ўголас заплакала:

А мяне ты дзіцяці! А мой-жа ты родзенькі! А я ж ня-гадавала-мілавала.

Матка плакала па сыну.

Злавесныя цень грозлага, нахмуранага, нявыжывага ўстава і рад яе вачыма.

7.

Апрануты ў белую, з васільковым сям куняром, зграбца пайма-тую кашулю, у сніх суконныя порцікі, абуты ў жоўтыя падюшаньны чаравікі, Пегрык не сьпяшаючыся ішоу па вуліцы, зьбіваючы грукі кім стэкам жоўтыя галоўкі прыдарожных малачаёў.

Зьвінелі жаўранкі, сьмяялася сонца, лёгкі веснавы ветрык гуляючы раскідаў шайкова-русыя Пегрыкавы валасы.

Цяжкі пэстрон, які агарнуў Пегрыка пасья размовы з бацькамі, разьвёўся бяз усякага сьледу. Вясла, сонна і васьмнаццаць год узям свае: па прыгожым, крышкву заблэдым, Пегрыкавым твары, зьмяялася вяслая усмешка. Ён ведаў, што ўсе, што адсталася ў вёсцы, ня выехала на поле, і на платоў, з вокан, з варот глядзіць цяпер на яго. І таму ён ішоу сумысла бадзёра, выпрастаўшы крышкву згорбле-ныя гімназьяльнай вучобай плечы, усміхаючыся...

— Ах, зноў гэтая гімназья!

Раптам Пегрыкаў твар спамурнеў, сьцімкелі сьветлыя шэрыя вочы: успомнілася недацкае, няпрыемнае — супрацоўніцтва ў студэнцкай беларускай левай газэце, мітынгі на заводах, містоўкі з заклікам да баршчыны супроць прадпрыемцаў, арышт усіх супрацоўнікаў рэдакцыі, выключэньне з гімназі, за кантыдзяжаўную дзеяласьць, нудныя, доўгія, балючыя дні і ночы ў Лукішах... А крышкву пазьней—засуджаныя на катаргу таварышы, некалькі—ў тым ліку Пегрык—апразданых за адсутнасьцю доказаў і, тым ня менш, воўчы білет высылка з Вільні «па месцы пражываньня».

Сьмех яго быў дужа падобны да кашлю чалавека, хворага на коклюш...

— Ого падліза! Ото зараза!—абураўся Петрык, шпарка адыходзячы ад гэшняга гаспадара бакаченіан крамь. Заходзьцеся! Унутра перадважылі елі Куцэвіча. На раямі ласкавы такі, ветлы, нібы і ня ён залетась выглядзіў мяне пугаю за тое, што я не даведаў сванто каля, у ягоны сад упусьціў! Ух, сідэра!... Ах, сідэра!... Петрык, межна сыцсннуць у радзі гнуты гош, ст. х.—Кутак пракажы!... У хляве яшчэ хутчэй пайшоў наперад, нібы баючыся раптам зноў пачуць за сьпіною ўгодлівы Куцэвічаў голас.

Не пачеў Петрык франсыні дзесятка крэкаў, што астаўся на лаві пааручастай вяскован вуліцы, за якою пачыналася сякаш зялёнае балота, як зноў пачуў ззаду голас. Але гэта ўжо ня быў голас крамніка.

— Петрык! Петрык!—надрываўся эвонкі дзіцячы голас.—Петрык! Пачакайце! Пачакай!...

Петрык спытаўся. Да яго падбег замурааны запыхалець Хведзька. Ізвясална махнуўшы торбачкаю з к. ам, захапіўшыся ад ня гаварыў шпарка і бегу, ён усхвалявана выкрываючы, не дазваляючы сабе, тузаў Петрыка за рукаво, дзіўна яго да сябе дэкаваў за касьцельны цывінгар.

— Там... настаўнік... у хляве... Марылька... зьбілі... укусіла за руку... укінулі ў хлеў... плача...

Петрык нічога не зразумеў.

— Хто, настаўнік ў хляве плача? Марылька ўкусіла? Што ты плашчаш?—сыцсннуў ён Яську за худзенькае кашчавае плячо. Хто плача? Хто ў хляве? Каго ўкусілі?

Усхваляваны, распалены Яська раптам сыціх.

— Ну, што ты?—Петрык нагнуўся да потнага загаралага твару і загляднуў у цёмныя Яськавыя вочы. Што ты? У чым спрада? Ды куды ты мяне цягнеш?

Яська крыху аддыхаўся і тады загаварыў больш роўна і спакойна.

— Настаўнік пацягнуў Марыльку за вуха... Яна ўкусіла яго за руку... Ён папасту яе кайжэ і так, рукою, на месцы на алаве і выкінуў у хлеў... замкнуў... Хадзем хутчэй!

Петрык адчуў, што ў яго на руках і нагах раптам ахаладзелі пачынаючы іх у гудзях зьмываюся. Так у немагчымым, дзіўным, зьмываюся тое, што гаворыць Яська, Петрык ад неспадзяваньня, як адубеў.

— Ды ты што?—І ён так моцна сыцсннуў Яськава плячо, што той ледзь ня крыкнуў.—Ды ты маніш можа?

Не падобна было на тое, каб Яська маніў. Ды Петрык і сам гэта гаворыў. Але ня мог даць веры, што у кумьтуным асяродку шэрым могуць рабда такія рэчы. Петрык і верыў і ня верыў Яську, але ўвесь выгляд хапала — апрожыны, ашалеў ад сідэра, — прымушваў

всидь. І таму, ким Яська, выкрыкнуўшы: Яна плача Марылька. У хлябе... сьвіньні там вялізныя. Хадзем! — яшчэ раз тэзаіў Петрыка да рукаво. Петрык паверыў. Адчуваючы, што ўзесь гарыць атэлось і абурэньня, ён моцна сьціснуў у руцэ стэк і рашуча, атэняючы Яську, пайшоў пад школу.

Праз дзьве хвіліны яны стаялі ў школьным двары перад дзьвярыма невялікага хлявчука. На дзьвярах хлявчука вусё вялікае дзяло. За дзьвярыма чулася неспакойнае рохканьне сьвіней і спэсханы, прыцішаны дзіцячы плач.

— Тут... плача...—казаў Яська, зірнуў на Петрыка і—опалохався: руковы раней Петрыкаў твар, зьбялаў, моцна сьціснутыя сьвіцы зьмялаў, абвастрылі абрысы шчок, вочы гарэлі, як у разлютаванага псуна.

У каго ключ? — праз сьціснутыя зубы выдыхнуў Петрык, драгачышы пачхавы ўзлет Яскавых вачэй на настаўчавы вокны, зразумеў, што ключ—у настаўніка.

Цвёрдым салдацкім крокам Петрык узшоў на школьны ганак, прышоў праз пустую паўцёмную клясу і адчыніў дзьверы ў настаўніцкую кватэру. У першым пакоі ня было нікога. Адхінуўшы няжкую чорную штору, Петрык увайшоў у кабінэт Біля і спыніўся каля перау: у кутку, у вялікім чорным крэсьле сядзеў чалавек і глядзеў на Петрыка ашкланельмі бяздумнымі вачыма.

Камі сьвятло праз раскнутыя Петрыкам шторы прабілася ў пакой, чалавек на крэсьле падняў галаву. У паўзмокнэ шклом блізкалі спусьцеўшыя вочы. Сухі і рэзкі, як ськрып старых дзьвярэй голас варожа спытаў:

— Што вам тут патрэбна?

Гэты голас, ад якога веяла магільным лохадом, абудзіў Петрыка ад здзіўленьня, выкліканага абстаноўкаю пакою, трупным выгандам чалавечка, што сядзеў у крэсьле і—прымуслі яго ўспомніць тое, давоўта ён сюды прышоў. Дрыготным ад элосьні голасам Петрык адказаў на пытаньне пытаньнем:

— Вы—настаўнік?

Біль падняўся з крэсла і з шумам адхінуў яго ў бок.

— Хто можа быць у кватэры настаўніка апроч гаспадар? Што вам тут патрэбна?

— Ключ!—захапляючыся ад нянавісьці прахрыпеў Петрык. Ключ ад хлява, у якім вы замкнулі маю сястру!..

— Ах, дык гэта вы—яе брат?—не хаваючы пагарды да брата дыкага мужычання, спытаў Біль.—До-обрая ў вас расьце сястра! Няма што сказаць! Вазьмеце яе дадому Гэткіх дзяцей наша кумітурная школа прымаць да сябе ня можа.

Петрыку дужа захацелася ўчапіцца абедзвума рукамі ў хвілі тонкую шыю настаўніка і стукань яго галавою аб драўляную сьценку датуль, пакуль з галавы не пацякуць мазгі...

Але тым часам Біль зняў з цывіка вялікі ключ і, пратусьціўшы Петрыка наперад, вышаў за ім на двор.

— Бачыце, што яна мне зрабіла? — спакойна паказаў ён Петрыку на руцэ сіня крэй, аблямованыя крывавымі кропкамі слядамі вострых Марыльчыных зубоў. Гэта ж зьвярына дзікая, брутальная сучка...

Петрык ня слухаў Біля. Адбіваючыся ў хляве стам ад дзвярэх вячэрніх, занепакоеных яго прыходам сьвіней, ён зняў з бочкі амаль няпрытэсную, зацпаканую, Марыльку і на руках вынес яе на двор. Разлаваная нечаканым умяшаньнем у іхнія ўнутраныя справы, сьвінны насядалі на дзвяверы. Але Біль, навамушыся на іх усім перлам, ужо замыкаў замок.

Петрык зірнуў на Марыльку і ўначоў у яго стала цемна. Кожная стукала ў скронях. Рукі дрыжалі.

— Марылька Міхалова! Больш у школе ты ня прыдзеш — прыскрыпеу Біль, аббіраючыся ксёй у хату. Школе не патрэбны дзеці-злачынцы, дзеці, якія ня ўмеюць шанаваць...

Марылька, калоцячыся ўсім целам, ціха заплакала.

— ...шанаваць сваіх...

Скончыць Білю ня ўдалося.

У наветры заміста сьвіснуў стэк і апаў у бруды ад вострых іхніх твар на твар. На твары нязнамы — ад вуха, ад вуха і да верхняй часткі лаба, да валасоў — загарэўся і набіў крывёю, няшчыркы сьні пас. Стэк сьвіснуў другі раз, трэці і першы сьні пас перакрываў іх роткія, яркія рубцы...

За дзвярыма хляўчука двіка раўмі сьвінны...

8.

Каму ў хату увайшлі патранічкі на чале з сымпатычным бяззубым жандаўскім сэржкам, ружовым і крамячым, як летні яблык, Юстыя пачала кацаць халодная ўнутраная дрыготка. Яна баялася, што са сябе — што ёй могуць зрабіць жавнеры? У гасцым гонадку выйюць пару зубоў. Яна баялася, да смерці баялася, што гэтыя дзвюперы зробяць бласое синаму Петрыку, синаму любаму першага раджонну.

Дзвюперы спыніліся пры дзвярах. Сэржынт, аячваюшы іначасам новенькіх жоўтых ботаў, падышоў да бацькі.

— Ту мешка Міхал Студніцкі?

Бацька павольна ўстаў з лавы — у яго нэрвова калацілася рукі, недаужна, непатрэбна падміргвала левае вока — і раптам, тэст зацікаўлены (ад гэтага твар ягоны набывае колер дэла) адказаў:

— Але-ж, але-ж... гэтта...

— Ты ест Міхал Студніцкі? — сур'ёзным ломкім басам, да якога тае не пасавалі ўсьменшвыя шэрыя вочы, дапытваў і юны сэржынт.

— Я, — ціха адказваў на пытаньні Міхал. Ён адчуваў, адчуваў усім сваім сялянскім нутром, што з прыходам гэтага ружовага сэр-

жаша і сур'яных ваўкаватых жайчэраў, у якіх хаў увасхалася іх кажа
дэкадуўная і іна чынучасе чычасце. Літо і гэ за бялі, літо і гэ
за няшчасце—ён ня ведаў і таму трымаўся з хітрай угодлівасцю.
ня зводзіў стрывожаных, пасабачы адданных, даверлівых вачы і
сэржачка, намагаўся, здавалася, адказаць на пытаньне раней, чымся
яно будзе сказана.

Сержант сеў на лаву і, увесь час усміхаючыся, прысунуў да сябе стол, дастав з сумы, сажоберыя баяны, размакнуў іх да стала і, з сабою, паважным рухам рукі лапрану размакнуў і чарэшні Муху ў твар раптам схаладзелыя, суровыя вочы.

— Падыдзі бліжэй!—загадаў ён каротка і суха.

З вялікай гатоўнасцю Міхал выканаў задат.

— Тут станы!—паказаў сэржант на падлогу за тры крокі ад сцяны. А тут, дзе сумасная кроў далаю пахну, пахну гарэз і банькавы вочы,—скажы мне, стары, дзе твой сын?

Юстына ўздрыгнула. З-за яе плячэй з цікавасцю пазірала на тое, што дзеецца ў хаце. Марылька. З абвязанай галавой і падбі-
тым апушчаным лобам, яна хіваўся да матчыны сцяну. Юстына ўста-
нулася, абняла Марыльку за плечы, і, цалуючы яе ў лоб, сказала:

— Выйдзі, дачушка, цішком, зьбегай у ток, пабудзі яго, ды скажы, каб схаваўся зараз-жа... Як найдалей каб куды...! зноў кава, каб усе бачылі, пацалава яе ў абвязаную галюўку.

Уся казівилася, аздав сільмашину сварили, Юд, в да виміряв я
у доті, сирокіні виліяв. І у готі, с мичас, як у Мухом, під с
нам у се гармашася, бимеша, смакша, ачущи не тинапрі
вялікай Бяды.

— Дык скажы мне, стары, дзе ёсць твой сын?—строга глядзячы на Міхала, паўтарыў пытаньне сэржант.

— Ня ведаю,—шырока і шчыра разьвёў рукамі бацька.—ня ведаю: вышаў, пэўне, недзе, на сяло, бо ў двары яго няма.

— Та-ак, та-ак.—сумна працягваў сержант.—школа, што яго няма ў хаце, вельмі шкода...

— Ну, а ці даўно ён прыехаў з Вільні?

— Хто? Сын?—нібы не разумеючы, перапытваў Міхал.

— А хіба і яшчэ хто прыехаў, што ты перапыхваеш?—бліснулі сэржантавы вочы.—Хто яшчэ да цябе прыехаў з сынам?

— Як—хто? Ніхто!—спокійна адказаў Міхал і таціснуў плячымі. Ніхто больш. Адзін ён... А хто-ж яшчэ?...

Боўгнуў, а цяпер сьляды замятае,—падумаў сэржант,—ну, мяце, браце, не ашукаеш»—і нешта запісаў у асобны жоўты блёкнот.

Тут патрэбна адзначыць, што малады сэржант, лічачы сябе за нешта, накістаў Шэрака Хоўмса, меў імгненна адом засьліваць падазронае, калі да вытэрваюцца антыдэт-жэстам Хоўмса чынастваў у такіх рэчах, дзе гэтага падазронага і знаку ня было. І гэтым ён быў дужа падобны да таго разумнага і праніклівага паліцэй-

скаго вахмістра, які вызнаў Швэйка ў час яго слаўутага Будзёвіцкага паходу за шпічэна расійскага генэральнага штабу.

Што ён прывёз з сабою, твой сын? перыйшоў сэржант да наступнага пытання.

А што ён прывёз? — зноў рэцэнтуў плячыма Міхаіл Чаравікі Марыльцэ, даччы маеі, значыцца, прывёз хустку матцы, мяне так, ды люльку...

— І больш нічога? — хітра прымружыў лавекі сэржант.

— Не... Нічога...

— А ці ведаеш ты, стары, што нам вядома, што твой сын прывёз да сябе сюды яшчэ і забароненыя кніжкі і адозвы?

Сэржант аднагоначна лчыў сябе вялікім псыхалогам. У спецыфічных гутарках з калегамі за шыянкаю гарбаты, або за бутэлькаю гарэлы ён, з выглядам спрактыкаванага старога ваўка, моўну зўта-матэна дэманструваў малодшым таварышом. Кожны апа-дэяны пра-дэуік палітычнай паліцыі павінен быць добрым псыхалогам і фізія-амістам. Ён павінен умець расшыфраваць па свайму кожны адказ дэманстраванага, чытаць па яго твары тое, што ён думае. Так і цяпер, старок задаўшы правакацыйнае пытаньне, ён з напружанай шчы-расцю ўшпіліўся сваімі вачыма ў вочы Міхаіла. Уважыўшы на Мі-хаілавым твары спачатку здзіўленьне, а потым страх, сэржант узрадваўся:

Ага, ён здзіўлены, адкуль мы ведаем, а цяпер ён баіцца за сябе, бо пераканаўся, што нас не ашукаеш».

І зноў ён нешта занатаваў у свой блёкнот.

Заішло сонца і з кутку на хату папаўзлі чыныя сінявыя сумарокі. Адзін з жавнероў, стоячы каля печы, раз-но-раз хлываў носам у румя-кравіну. Двое другіх нудна пераступалі з нагі на нагу, абмякава і тупа гледзячы на сэржанта.

Юстына ўзяла з пяколку пачак запалак і запаліла над сталом святлікую падвесную лампу. Па хаце разьбілася мутнае жоўтае святло. Марылька ціха ішла, не зачыняючы за сабою дзвярэй вышэй ў сены...

Раптам, зірнуўшы на гадзіннік, сэржант ўспомніў, што а пачове дзястай ён павінен быць у Куцэвча. Ён ня мог пазьніча, ён даў слова чароўнай Яніцы і да таго-ж: да Куцэвча павінен былі прынесці знаёмыя афіцэры з пагранічнай заставы... а гэта... а гэта пагражала сэржанту ў выпадку спазьнення небясьпекай страць на ўвесь вечар чароўную Яніцу... Гэтыя важныя меркаваньні вызначылі цалейшыя дзеянны сэржанта ў хаце Міхаіла Студніцкага. Ён склаў у скураную торбу ўсе свае паперы, устаў з лавы і мргнуў жаўнерам.

Жаўнеры сваю справу ведалі дасканала. Адзін з іх пачэз на печ, шукаючы падзроўных рэчаў, пачаў скдаць адтуль на падлогу пасьпрукі, лачыну, торбы. Другі, выняўшы з похвы кінжал, мецаў ім прываласць дошак у падлозе. Не знайшоўшы ў падлозе нічога

падзірэннага, ён выкінуў салому з ложка, распароў кінжалам падмыку і **высылаў пер'е на падлогу.**

Прарэзьліва, як па дарагім нябожчыку, загаласіла Юстына, Хмара белага пуху паплыла па хаце. Сэржант стаяў каля вагна і мрончэў ўсміхаўся, уяўляючы сабе такія блізкія прыгожасці панны Яніны.

Убегла ў хату Марылька. Чуючы матчыні плач і ня бачачы маткі за хмарай пуху, Марылька сама спалохана заплакала і зінулася да маткі на голас. Замест маткі ў падсумку яна напаролася на жаўнера, які карыстаў з моманту, каб захапіць сабе за пазуху новую матчыну хустку—Петрыкаў падарунак. Справіўшыся з хусткаю, жаўнер завярнуўся і цяжкім падкутым ботам наступіў Марыльцы на нігу. Прарэзаў паветра дзікі ёнк. **З цемры пачулася злоснае:**

— О, холера ренжка!

Міхал чуў, як крыкнула Марылька, як вылаяўся жаўнер, а па вулі аб падлогу нешта сцукнула. З бокам у сэрцы, да крыжы закусіліны губы, ён кінуўся на крыж **Марылькі, але...**

Сэржант, хоць і быў заняты марамі аб чароўным вечары з чароўнай Янінай, але сваёчасова заўважыў рух Міхала. Здарвым ударам сенжангавата кулака ў сківіцу Міхал быў адкнуты ў бок. Грукнуўшыся плячыма аб сцяну, аж шыбы ў вакне завінцелі, ён астыў ляжаць на падлозе.

Неузабаве ператруска ў хаце была скончана. Нічо а ня было зноў дэна. Сэржант аднаго жаўнера пакінуў у хаце, а двум загадаў ісьці, аглядаць пуні, хлос і тск. Ён спытаўся, што Петрык, гэты важны дзяржаўны значыцца—**можа, схаваўся дзе ў адным з гэтых будынкаў, і цешыў сябе надзеяй валаўіць яго.**

Юстына завыхалася каля аглушанага падвойным ударам Міхала, цырскала яму вадон у разьбіты, акрываўлены твар. У кутку, каля разбуранага ложку ціхавыха плакала Марылька.

9

Выратавацца Петрыку удалося толькі дзякуючы таму, што жывіцёр, якому загадана было перапарэць штыхам страху, ці то стаміўся, ці то проста заленаваўся. Першы раз ўсаджаны ў страху штых прабы гнілую салому і праішоў між Петрыкавых казен. Петрык адчуў холад сталёвага ляза і меўна заціснуў рукою рот, каб не закрызіць ад страху. Другім ударам штых працяў салому на мэтр далей за Петрыкам. Цяжка дыхаючы і злосна мармочучы сабе пад нос нешта, чого Петрык не разумеў, жаўнер, поркаючы штыхам у страху адыходзіў усё далей і далей.

Галасы і лаянка ў манежы праз колькі часу сышлі.

Пайшла, здагадаўся Петрык, але не звярнуўся, ляжаў зціоўваючы дух, бачыўся каб на шлах, або на шум дыханьня не з'явіўся хто-небудзь з пагра. Ён кіў. Але ўсё было ціха. Петрык адважыўся, прыпадзінуўшыся на адну руку, засунуўшы другую пад сціпу, айснуць

у бск гаты пракаты гучок, што ўвесь час так балюча, муляея лад сціпою. Ад руху рукі зашархадзеа сухая саама, і Петрык увесь застыу у нэрвовым напружаным чаканьні.

Унізе, пад колам, пачулася цімя крэкі асыярожных ног і стрымаае моцнае дыханьне.

Валасы на Петрыкавай галаве заварушыліся. Па сьлёзе і думі да паясьніцы,—пабег цененкі халодны струменчык. — Учум. Пільна-вам, а я зварухнуўся: ... — Петрык заплушчыў вочы, адчуваючы, як гопае сэрца павольна, але настойнаве спаўзае некуды пад дыяфрагму.

Зыгзу, з зямлі, да Петрыкавых схаладзельных ад жаху вушэй дала цела ледзь чутнае, адным дыханьнем вымаўленае:

— Петрык!..

Петрык больш не адчуваў ні рук, ні ног. Шахна захаляццая сэрца. Твар, грудзі і сьпіну ўкрылі буйныя кроплі халоднага поту. У галаве неадступна саяла адно жахувае і простае: Канец! Канец! І нягледзячы на пачало ўпарты і гучна выстуквань: Канец! Канец! Канец!

Петрык! Петрык! Гэта я, Марылька! — даносілася з зямлі дэкаск подых пернавета рэтру шэраг — Петрык! Дзе ты тут? Ні бок! Гэта я!

На гэты раз Петрык пачуў. Ён асыярожна высунуў галаву ў шыльду між жордкам, і нясьмеа, таксама адным дыханьнем, спытаў:

— А дзе тыя... жаўнеры... саржант?

Паншлі... на пастарунак. Адзін толькі ў хаце астаўся... шпін гала Марылька Злаў. Мне тут страшна аднаго, і шхалька ўсклікнула.

Петрык адным махам апынуўся на доле.

У манежы, шчыльна прыгнучыся да сьцяны, саяла Марылька. Нявыразна баяла ў мораху пляма перавязанай галавы. У руках дзеўчышка трымала вялікі круглы скрутак.

Гэта табе маці... на да, егу. — працягнула Марылька скрутак да Петрыка і ўся закалацілася ад нясутрымнага ціхлага плачу.

— Ну, што ты? Ну, чаго ты, дурненькая? Ччо ты плачаш? Не на век-жа... Я вярнуся, гасьцінна табе прывячу... чааравічкі нясенькія, суніцаў Петрык сястру, моцна абнімаючы рукою яе таленькі стан, і адчуваў, што ў горле яго зноў, як уранку, вырастае цяжкі горкі камяк. — Ну, чаго ты, Марысенька? Ну, сьдхні, бо яшчэ тыя пачуюць... чэрці...

Марылька бліжэй прыціснулася да брата і, ўся калоцячыся, маленькаю ручкаю разгладжвала яго мяккія валасы.

— Вазьмі... вазьмі мяне з сабою... Я баюся тут... Яны зноў прыдуць...

— Куды ж ты пойдзеш, дурненькая ў гэтую дарогу? пераконваў Петрык дзіця. — Як-жа мамка без цябе астанецца? Яна-ж плаваць будзе... А што гэта тут у калумку? — асыярожна спытаў ён, спа-

дзяючыся гэтым шпанаўнем адцягнуць Марылька і думкі ад сэрца кога падарожжа.—Што тут, Марылька? Га?

Дзеўчынка перастала плакаць. Яна скрытымі рукамі раскруціла скрутак і выцягла з яго невялікую, туга набітую торбачку. З татам зрубні торбачкай за плячыма Петрык каціўся ганяць у поле. Торбачка яна здрадзіла яму да ладзі: яна прышла да яго ў апошні жывы момант, і ён мусіў узяць яе з сабою, як сумную чымткі аб радзіме.

— Тут хлеб... і бліны... і кавалачак сала маці ўлажыла... на дарогу табе.

— А гэта?—падняў Петрык з зямлі мяккі чорны скрутак.

— А гэта,—праз сьлёзы шапнула Марылька,—гэта татка кажаў, каб я табе сказала, каб ты справіў кашулю... каб ты відаць было адасць... Гэта чорная іго, сьвяточная... і лінч кажуць ёй—я і ты на блалодзе... ідзі Воўчым логам на Дзвіну...

За лесам мутна датарала жоўтае халоднае нежаўшча—месьці адношова. З галога павяла вільготным пахам туману. Загусьцел, змрокі пад зямлёй. Над вясёлю пакацілася пар жаласі со іх крокі першых пеўняў.

Ну, мае нара! уздыхнушы падняўся з зямлі Петрык. Ісці німаг. Бывай, родная! Ён падняў Марыльку на рукі і ў доўгім на цаўку прышкнуў губы да перанязаната гэта дзеўчыны. Пацмава за мяне мамку, тату... Скажы... не на век...

Марылька адчула, як на лёс яе з Петрыковых вачэй склімае дзёве халодныя сьлязіны.

— Бывай, родная!

І Петрыкава сын іх, заняў іх у чорную і адрыўка кашулю, збіву, за частаколам.

Марыльки доўга стаяла, глядзела ў той бок, дзе быў Петрык. Ды хіба хіта было ўбачыць што праз густы туман які з усіх бакоў напаўзаў на поле, перамежваючыся з густым перадсвятальным моракам?

10.

Нечакана спраўджвалася даўняя мара.

Правда яна спраўджвалася крыху інакш, як некалі іб гэтым думаў Петрык, але ці-ж у гэтым спраца? Самае важнае, самае кашовае гэта тое, што заповітная, даўняя мара спраўджвалася.

Пераскокваючы праз скібы на раллі, праз кусты, праз балотныя канавы, ушарта і, бмаючы курс на ўсход, Петрык з кожным крокам набліжаўся да шчаслівае зямлі, на якой канчалася ўлада сержантаў і жандараў.

Неадступна, казольна ў галаве стаяла гаркавая неспікойная дума: ідзе ў далекі сьвет, можа назаўсёды пакіне радзіму—і ніхт не разьвітаўся з тым, хто яму быў даражэй з усіх, пад замалёванай пяшчотнай апекай каго ён падаў жыць і пражыў амаль ня ўсё свё

ня дужа доўгае лыццё. Нават не давялося на разьвітаньне пашла ваць матку, моцна, да болю пацёснучь аграбелую шурпатую бацькаву руку. Можна яны, любя, нават і ня ведаюць, куды ён выправіўся, ён-жа нічота не пасылеў сказаць ім, ахоплены панічным жахам, жадаўшым выратаваць сваё маладое жыццё з рук ахвяральных па-рачнікаў. І толькі там, у манежы, каці ён аляжэў, прыціснутымся да страхі, душачыся ад сухога дрэбнага пылу, яму стала ясна: больш ні радзіме будзь нехта зловяць, і каці не забюць на месцы, дык, та-калечанага, збітага кінуды дагн ваць у якім небудзь мокрым, цыві-лым вясёлым сутарэнні; і адным высьлем гэта было так проста і зразумела, ксёць уцёкі ў Савіцкую Белаўсць, туды на ўсход пад суровыя шаты чырвонага штандару.

Петрыкавы ногі захлюпалі да гразкай балоты тваі. З локціям крокам ногі ўсе глыбей і глыбей гразылі ў балоне. Ня прайдзеш і з жахам падумаў Петрык і павярнуў назад.

Недзе недалёка пружнуў і гулкім рэхам пакаціўся па тустых гуматах стрэл. Петрык ўзмахнуў рукамі і бяз гукі зарыўся носам у гразь.

Сэрца ўбывала спалоханаю птушкаю і застыла ў глыбі гора-чых грудзей. І ў гэты момант Петрыку прышло ў памяць апошняе бацькава ўдарожнае і разьвітальнае слова:

.. — Ня ідзі па балоне, дзіця прыціснутыся да бяверы і і сыляны манежу Марышка і ў голасе яе дывіліся словы: — татка ка-лаў: ня ідзі па балота, яно гад і ня ідзі, ідзі Воучым логам па Дзвіну... Ня ідзі па балоне...

Гэтыя ўспоміны, перададзеныя Марышкаю бліжэйшымі словамі адразу нібы ўстанавілі ўсё тым жа. Петрыком і далёкім цяпер быў гэты няўлоўны ўнутраны кантакт.

— Значыць, ён ведаў, куды я пайду, нават больш, ён накі-роўваў мяне на дарогу, гаворачы, каб я ішоў Воучым логам, — шантаж Петрык, лежачы ў тваі, увесь укуцаны ў балота.

Гэтая ўпэўненасць надала Петрыку новых сіл. Гое, што ён ведаў, куды ён, Петрык, выправіўся, гое, што бацька, магчыма, нават разумовымі вачыма сочыць за кожным крокам, які Петрык робіць на сваёй шляху ў ловае — усе гэта дужа ўрадавала Петрыка.

Супакоішыся і перакацішыся, што стралялі не па ім, Петрык асыяроўна падняўся, вышаў з балота і ішоў Воучага логам вяла-нан, глыбскай, адважана непраходным буралёмам лагчытай, абаяна-якое бегла лвамістыя аясція ўзвышшы паніоў на поўнач. Пры Воучага логу павіна была вывеска Петрыка на бераг Дзвіны. На берагу аставалася каля кілёмэтру.

Адлегласць з туману да Петрыкавых вачэй даляталі даўкія крокі пеуняў. У зубчастых вяршынях хвой, што цемнелі таёмна вярхо-стая абаяла Воучага лог, загуў перадсвятальны налёта вецер. Змрокі загусцелі яшчэ больш, зрабіліся яшчэ больш чорнымі і не-прагляднымі перад тым, як саступіць дарогу шэрай сьвітальнай імале

Петрык сьпяшаўся. Трэба было за якіх паўгадзіны, што яшчэ аставаўся да ранку, выбрацца на бераг і пасьпець пераплысьці праз шырокую і глыбскую Дзьвіну. Толькі на правым беразе яе ён мог чыць першы, самы небясьпечны этап свайго падарожжа скончаным.

Сьпяшаючыся лутчэй выбрацца з Воўчага логу на бераг Дзьвіны, Петрык не забываўся і на асьцярожласць. Абмінаючы кусты, нячутна пераказчы праз вывараці, ён увесь час пільна прыслухоўваўся да навакольнае цішыні, над якую, амаль не парываючы яе, панаваў мёрны гуд лвоў. Абыходзячы бураломны, Петрык незнарок наступіў на сухую галінку. Трэск яе пярэном аддаўся ў Петрыкавым сэрцы. І нібы ў адзін момант трэск за блізкім кустом ачэшны зашапацела стрывожанае лісьце.

Петрык прыкіпеў да зямлі. Шапаценне за ачэшнай таксама сьціхла.

Прасачылі, звалілася ў мазг жалювая думка, прасачылі. Бахне зараз...

Раптам нейчыя ногі зашапацелі па зямлі. Спатываючыся, падаючы і зноў ўсхопліваючыся, цяжкая сапучы, нехта ўцякаў ад таго месца, дзе быў Петрык.

Слажучы, мімавом уягчэй уздыхнушы, усміхнуўся Петрык, — таксама як і я, пэўне...

Шарэла.

Хаця-б пасьпець да зорак, — паддаючы ходу, думаў Петрык.

А ісьці было ўсё цяжэй ды цяжэй.

З густога туману на кожным кроку вырастаў масыўныя целы лаваценьх бураў сосен, праз якія патрэбна было асьцярожна пераходзіць. Між кустоў часцей і часцей сустракаліся ямыны, цёмныя валеры, напоўненыя дзьвінскаю веснавою вадой. Ногі да костачак грузьмі ў густым галі, які прылепляўся да падэшваў, рабіў ногі цяжкімі, як пудоўныя шалі...

Праз паўгадзіны цяжкой хадзі, вьсілены Петрык ўбачыў перад сабою, як векам скінучы, мора белага густога туману. Гэта была Дзьвіна.

Узвышшы Воўчага логу крутою строман а'бываўся ў самы вадзе.

Змардаваны, увесь мокры ад поту Петрык на хвіліну прысеў пад кустом ачэшны. Трэба было сабраць сілы перад тым, як чэцьці ў вадку. Прысеў і адразу ўскочыў: недзе угары, звонкая і парывуная, зашпільва песьня жаўранка. Бялелі і гасьлі за Дзьвіною зоры. **Сьвятлела чорнае неба.**

Закруцішы порткі, торбачку і чаравікі ў чорную бань саву лезьмію Петрык астаўся ў адной бязмясе Доўра заправіўшы сарочку ў сподыкі. Петрык туга падперазаўся скураною даяжкаю, закатаў да локця рукавы. Белая тканіна бязмясы колерам зусім не адрозьнівалася ад туману. Стала сапраўды. Целі абізаў няпрыймны востры халадок.

Колер неба за Дзвіною з шэрага рабіўся сьветла блакітным. З ціхім плескам кацілася вірлівая Дзвіна. Над чорным палатном дзвінскай лалодчай вады плыла шырокая сівая істужка туману.

Колер неба на ўсходзе набываў колер крыні. Звечка зьвічэлі жовткі. Ішоў з усходу золак.

Петрык, завязаўшы клумак з вопраткай на галаву, падыйшоў да самага берагу і апошні раз аглянуўся назад. Над краем Петрыка і Петрыкавых бацькоў сьлязьмі асядала раса. Над краем Петрыка і Петрыкавых бацькоў тусьцём чорныя непраглядныя перадсьвітаньныя змрокі.

Ніспарушаная цішыня аглушала вушы. На ўсходзе зара настала і ўпэўнена разгортвалася шырокі і крывавы штандар.

Петрык увайшоў у ваду.

Менск, лістапад 1932 г.

А. Граніт

У ДАРОЗЕ

.. Кайданаў звод
Зрываўся з рук, як цяжкі стогн,
І недзе гаснуў, заміраў...
Адзін з тых вязьняў засьпяваў:
„Раз паднялі трынаццаць гут
Бунтарны сыцяг, магутны бунт!

І з кіркай, з молатам пайшлі
Скідаць пракляццё з плеч зямлі.
А на спатканьне адуюць
Ім сыпанулі градам куль.
Мой бацька нёс крывавы сыцяг,
І першы з куляй паў ў грудзях,
Але другі рабочы ўзяў
Із рук забітага штандар.
Яшчэ вышэй яго падняў,
Падняў сыцяг грозны, як лажар.
Раз паднялі трынаццаць гут
Бунтарны сыцяг, магутны бунт!

У той дзень напілася зямля
Крыві людзкой... І плакаў я
Над бацькам. Цяжка ён стагнаў
І перад сьмерцю мне казаў:
„Ідзі і стань у тых радах,
Дзе я стаяў. І волі сыцяг
Ня дай ты з рук тваіх узяць,
Ня дай у гразь яго ўтаптаць“.
І я пайшоў, як ён казаў,
Пайшоў ў рады барацьбітоў
І як усе не адступаў
Ні крок назад ад куль, штыхоў.
Раз паднялі трынаццаць гут
Бунтарны сыцяг, магутны бунт!“

Заціхла песня... Рукавом
Канвойны сьцёр сьлязу з шчакі...
Ізноў стальны зван ланцугоў,
Дарожны горкі пыл, пяскі...

Зах. Беларусь

/Міхась Лынькоў

НА ЧЫРВОННЫХ ЛЯДАХ¹⁾

(Аповесць)

1. ЦІХІЯ СЯЛІБЫ

Сястра Аўдакія была злосая. Яе марычкаваты, як печалія дула, твар торгався ўсім сваімі барадаўкамі, бляклымі вусамі, якія яна штохвілінна абцірала хустачкай, варушылася, нібы шэпчучы ні то мамтаў, ні то праклёны нейкія, ці пагрозы. Ды й ня дзіва!

Па-першае:

— Бач ты яго, а яшчэ блатачынам. І яму мала... Хм!.. А-б ужо сэрбскачага збору, дык не, падавай яму частку капічнага палатла... От напхну маці ігуменьні, няхай праз архір'я вуму-разуму навучыць...

Па-другое:

— І на параходзе чалавеку божаю не праехаць. Каму раба бо-... бя, а го ншюся: «мадам, пасушыцеся...» Нібы воч чалавек ня мае. Ды яшчэ выскаляецца... І матросы добрыя- каб чалавека за язык да парадаку прывесці, дык і тыя-ж гуды. Не чапаць гэтаю плашча ліцу сухую, рассыплецца...»

І па-трэцяе:

— «Оскудзенне ў людзях... Ты за іх богу маліся, сьвяты пост прыёмлі і ня'тска пост, а і кожную сераду і пяток а-м млека, а-м млека, а-м ў зуб скаромны тае... Усе а госпадзе, а ўсеблагі яго мі-... ласці, а вечным царстве яго думкі свае напашы, сэрцам да прасто-... лу яго ўсявышшняга вазнасіся...»

А ня дурна-б млекам гэта сьмірэнную плоць уздешыць... Даруе господзь за труды праведныя, за дарогу цяжкую...

Сястра Аўдакія шла з прыстані, з параходу. Змарылася, засан-... лася. Вось і лесу ўскраек, недалёка капліца, хутка і адпачыні будзе. І пухавая пярына, і кар'ц млека халоднага. Марта самавар паставіць, ба-... лавзе мёд сьвежы стаць у кубле, соты пахучыя, ня кранутыя...

І пачынае адыходзіць душа сястры Аўдакі ад крыўд мірскіх, а сумятні тае чапачае, грэшнае. Вось гудуць верхавінамі хвалі, гэтак хваляна гудуць, як залатныя пчола божыя. І па тых верхавінах лаш-

¹⁾ Працяг, глядзі «Полымя Рэвалюцыі» №№ 2-3, 4.

чыцца соненка свагні праменьнямі няўміручымі, цёплымі стрэламі босымі, схіляюцца сонца на захад, усё ніжэй і ніжэй. І як рызгы господні, рызгы чыстыя, верхавіны тыя хваёвыя палымісцюць...

— Дзюны дзялы твае, гасподзь, уся прамудрасьцю ясі... І што гэта там за халера?

На пелянцы, на пеньчыку, бялее нешта, для паянкі той нязвыкласе і нябачнае... Сядзіць удвох... І гэта каля сьвятой крыніцы, недалечка ад вобразу нерукатэснага? Хто-ж асі менуся такі?

Сястра Аўдэя як крот, падбіраюцца бліжэй, хавалючыся за разлапістымі елкамі.

— Бач ты іх, дзяўчына і хлопці, нягледзячы на лёбу круціць, от жа навішлі месца для скверны. Пастой-жа, пажну я вас так, што аж меса ня знодзеце. А бо-о-жанка... Сьвят, сьвят, сьвят... Да гэта ж Мінта лягодзіцца... З Андрэем паговым.. Божухна, не ўбачы мяне ў ісцуніце... Да чаго дажылося сьвятое месца божье. Бач, сядзіць, абыліся галы... Ін, іхалюцца, як прычуха вероўка, як прычухала...

Сястра Аўдэя зашмалася ў куст, ня можа стрэсьні воі ад паганцаў гэта, што сядзіць весь абняўшыся, тамоняць аб нечыі.. Божухна мой, шчы і даўноцца.. Аж затрымцела старая, затрэслася лямачка са сьветла шор, і пачынае ў каставых руках мазаньці.. Ці то ад заснегу, ці гэта з прычыны хвары і самой рах, і зноў пачынае. Не сьветла толькі Шкатула з кусту, дзі як калі, кудуцься, уподобяцца вадзі да іх, да дэла. Сьвятло шорска, халі см халіну ісе, крыніца, туга пагаі, да таго разьбіўшыся, што аж зьлезла хустка з галавы, распрэсьліся сьвія кудлы.

— Ты, дух нячысты... Змушчаць душы ня сьня... Сьвятлы бгарадзень паянць, яе крывіцу пудатэсцяю... А ты рэжыцца. Перахрысьціць таба ня можаш, а пачынае сваю разьбіўшы лямі асцяжымі блуднымі...

О, як цягну я цябе па мышце вно тваму, сьвятліку, дык адразу дух твой будзе ў руцэ божыці.. Адвядзі гэта, ія ўбачу у грэх.

Марта кивалася паўсім, ня чуючы ног пад сабою. За ёю паллялася сястра Аўдэя, што раз пазіраючы назад і пагражаючы духу няпачынаю ўсім карамі нябеснымі і зямнымі.

Калі Марта ўсёглі ў хату, дык ня ведала, куды дзець твар ад сорому. Сястра Марыя сядзела ля вакна, жалупалася нечага з іголкаю і кнуцішчы позірк на Марту, на яе гарлашчы почыі м гвар на яе надужа жывыя рухі, запытала, перакісваючы зубамі шку:

— Нешта ты як утралёная?

Марта спрытна завалалася з вешкам, падмятала падлогу. У галове вхірам насліся розныя думкі, і цяжка было на чым небудзь спыніцца, прывесці іх да парадку.

— От жа Андрэй падзеў толькі... Колькі сораму таго... Не абярэшыся цяпер ад манашак, а галоўнае ад сухарэбрай той... А дужа ж

хваліць... Андрэй гэта... Цалуецца от толькі... от дзівак... адно толькі
чэкаўкі дужа баюся...— прарываецца ў голас думка Марціна.

— Ты чаго гэта?

— А гэта я... Бачыце... Ага... Сястра Аўдакія там ідзе, з гораду
прыехала...

— Што ты? Чаго-ж ня кажаш? Сустрэць хіба...

Сястра Аўдакія ўвайшла ў пакой ціха, паважна. Кінушы вокм
ла вобраз, доўга і павольна жарналася, гугнява расшчэпваючы айца
і сына... І калі атрымала ў адказ «амэн», паволі зпусцілася на лаву,
вразыла дапытлівым гаспадарчым вокам па ўсім пакоі і, наймуча-
ніца тая, пакутніца за ўвесь грэшны сьвет, колькі раз ўздыхнула
ўздыхнула цяжка, і надрываючы, з ламаным палынаў да хресту.

— Хіба-ж то дрэннае што, сястра Аўдакія?

— Ніхто як бог...

— Хіба здарылася што?

— ...І яго сьвятыя вялікамучанікі...

— А мо' якія няпрыемнасьці?

— ...І заступнікі варкалабаўскія... Ох, грахі нашы, грахі... І да-
коле, госпадзі, на зямлі нас грэшных трымаеш... Замарылася я.
Дужа-ж замарылася... А ўсе а госпадзе, а сьвятой ашчэлі яго кло-
паты... Ці не загадала-б ты, сястра Марыя, гэтай грэшнай, гэтай
Магдалене перасказаць, гэтай расшчэпцы сусветнай, самай
сагрэць. Дужа-ж гэта цяпер да гарачы вадзі з дарогі... З варэн-
нем-бы от... Ты ўжо, сястра Марыя, благаславі Марту на саміх...

— Сястра Аўдакія пасунулася ў другі пакой і доўга сапала там,
крактаю, расшчэпваючы свае дарожныя, мажскія ўборы. Потым доўга
да поту, піла гарбату, старанна падхадзячы на нявышмарбаны му-
лавалячак цукоў і памалішыся перад ачамадкаю, паклікала да сябе
Марту.

— І чаго ёй, лясніе старой, трэба?

— А ну, ну... Хадзі сюды, раба божыя, раба грэшная, раба ріс-
пусная, раба ня вартая сьледу божага дагукнуцца. Хадзі, хадзі,
атракавіца, да не пакрыюцца вусны твае маюю... А ну бліжэй... Хто?

— Ну, хто... Хіба ня бачылі?

— Глядзі ў вочы, ня віхляйся... Чаго гэта прыходзіў ён?

Коняй шукаў, мусіць, зьбеглі ў лужку...

Я от табе пакажу лужкі... Дык што-ж вы раілі там гэта?

Нічога...

— Як-жа гэта нічога? Ну што, прызмушчаў гэта ён, га?

Як гэта прызмушчаў?

— Гм... Ды як-жа гэта вы так, га? Дык з хлопцам, кажаш? Да
снадобы прышоўся? Салодка з ім мусіць?

— Ды што вы?

— А ну, кажы, кажы, не хавайся...

Сястра Аўдакія вачмі тымі як сьвярдзелькамі сьвідруе твар Марты.
Марта цярабіць рог хусты, і ня ведае, куды дзець вочы, якія от-от

гатовы пусьціць раўчукі сьлёз. А твар гарыць, па ім бегаюць чырвоныя плямы, палахліва міргаюць чорныя вейкі.

— І чаго гэта вы чэпцеся да мяне... А бо-о-жачка мой... І што вам патрэбна?

— Ты мне ня плач... Ты мне туман з воч ня пускай... Распранайся адразу, гадаўка.. Ну... Табе гавораць, ці што? А ну, сястра Марыля, дапамажы ёй сарочку зыняць.

Марта кідаецца ў куток, адбіваецца рукамі і нагамі, намагаецца ўкусць руку ненавіснай Лўдакі. Але ўсё дарэмна. Сарочка ўжо у руках сястры Лўдакі, і тая коржыкам панеслася з гэтай сарочкай аж да самай лампады.

Марта стаць у кутку і глытае сударгава сьлёзы, якія цякуць востра, азмазваюцца на твары, падаюць на грудзі, гэтак глыбока выстаўлены на паказ, на людзкое вока. Белае цела грыгціль, пакрываецца круткамі ад холаду, ад зыняваті.

— Дык чаго вы хочаце, што вам ад мяне трэба?

— Ладна ўжо, нібы лагодна і супакоечым ужо тонам адказвае Лўдакія. — А правучыць трэба, каб не навадна было, каб другім разам ня рымсьцілася.. Ці доўга да граха, да скверны... А ну, мажыся, дача божыя, на лаву... Ну, ну хціенька. А ты падтрымай яе, сястра Марыля. Ды шма, німа, от так.. Трымай яе за ногі.

Сястра Лўдакія бярэ ружык, моціль яго ў каршы і відою моцна, спакваля пачынае біць ім па голым Марціным целе. Яна бе з поцягам з захапленнем... Зрэжкі воч яе звужаюцца, заблішчэч яшчэ зьліцці, углядаючыся, як разыходзяцца белыя псягі па чырвоным целе і як спускаюцца сударгава ногі, як сыскаюцца плечы, гэтыя белыя вуглаватыя, што толькі, толькі пачынаюць намівацца, як тое лобчыка-летаўка, дзявочыя плечы. Прывечная млявасць ачаходвае сястрою Лўдакія, саюдыкі коўкамі залодзіцца сэрца, выступае пот з пад навіслых жудлаў.

— От жа змарылася, усю руку адбыла, каб на цябе немач.. Ну, уставай, ды памятай, як з хлопцамі справы мець... Не таго яшчэ паспытаеш... У-у... сараматніца...

Марта ўзьнімаецца на лаве, сядзіць колькі хвілін нярухома, потым сханіўшыся хціенька, торатка нацягвае сарочку. Сарочка закасалася зыну і на няпрывычным месцы, расьпісаным узорам псягоў, лабаскваюць водбліскі зялёнай лампады, ды на водбліскі тыя жмурыць вока сваё сьвяты Мікола, сьвяты цудатворца Міраніскі.

Ну гы, карова... Інш да бога павяртулася, выставіла.. Разодала сьцёгны, хоць ты ў вайглярні іх вешай, гладкая...

Марта сарамліва рыўком абцягвае сарочку і кідаецца з пакою. Сястра Лўдакія доўга стаць перад лампадкаю, падцягвае knot і адбівае ўклоны. Старэчыя вусны шэпчуць нешта, і шэпт гэты—нібы шорах прусоў па за печчу, за коўкам. Зялёная лампадка ціха калішца з боку ў бок і ад яе паўзуць па сьцяне бледныя цені, калішца зялёны змрок. Гойдаецца сн управа і ўлева перад сьвятым:

вобразамі, перад сьвятымі ўгоднікамі, што сьцялі ў сьвятасьці сваёй
зяленай заняпалыя, уцягнутыя шчокі

З-за дзьвярэй чуваць усхлісты. То плача Марта, прыліпшы ілбом
да аконнае шыбы. За вакном ужо цёмна і шэра, і цёмныя думкі міту
сяцца ў Марцінай галаве.

— За што-б... Што ёй трэба сухой?

Сьвят, сьвят, сьвят...—чуваць тыя шэпты ад лампадкі і зяленай
нудой запаўняюць пакой, паўзуць па сьценах, паўзуць на двор, на
паляну.

У-у. зануда...—думае аб чымсьці сястра Марыя. Перад бо-
гам выхваляецца, задрыга старая...

— Ай-яй-яй... ай-яй-яй...

— Што, татэ?

— Ша! і паваяжны рэб Нохім ізноў чытае ліст, часам спы-
няецца, потымоквае языком, то гучна, то ціха айкае нечаму. Рэб Но-
хім рідасна усхваляецца рэб Нохім чамусьці ўзрадаваны.

— Мые дочки, падындзене сюды... Ну, Сіма, ацъ два, сталавця...
Ну, Роха, ацъ, два—бліжэй...

Сіма глядзіць на Роху, Роха глядзіць адзіўлена на Сіму — што
за татэ, што за думкі ў яго.

Камі татэ пачынае камандаваць, відань, справа сур'ёзна, ці ня
думае ён набыць кэроу яшчэ дзе, то ня было вяснату... І так ледзь
упраўляецца з малаком, адныя бітныя амірумы... Але тату трэба
сказаць, татэ ня любіць, каб яго ня слухалі. Сіма і Роха становяцца
каля стала. Сіма трохі рудаватая ў прышчынах, іль адакта
у тату. Роха чая чарасі, галуккая, як сыжэлак у матку вышла.
Але абедзьве высокія, рослыя, як хлапцы тыя местачковыя.

Ну, татэ!

— Слухаем, татэ!

Ідзеце запражэце каня!

І ўсяго, татэ?

— А вы думалі?

— Мы нічога ня думалі...

Дзе-б вам думаць, то ж бацькаў клопат. Дык от, дочки, ці ве-
даеце вы брата вальгата татэ?

— Гэта той, што вокны ў парадзе шкліць, крывы Борух?

— Фу-у... які там Борух і ці варта казаць аб ім... то-ж не чалавек.
А от так сабе.

— Дык хіба што ў Адэсе?

— Хіба рэбэ Нісан?

— Ай-яй-яй, якія мае разумныя дочки. Ну, канечне. Нісан, брат
рэбе Нохіма... Ну, канечна, ён... Ён, які мае канатны завод, які мае
тры-ы-ы дамы, які мае сыноў і мае дачок. І адзін сын у яго доктарам,

які лечыць людзей. І шчэ як лечыць! А другі сын вучыцца, а дочка таксама... уга... дзесьці там на курсах ці ў ўніверсітэтах нейкіх навук пралодзяць... Дык от рэб Нисан гэта там ваш дзядзька і выдце ён замуж старэйшую дачку.

Няхай-жа бог дасць ім усяго найлепшага. Дык пані Нисан акда мяце і прывітаньне мне і вам усім. Дык запрагайце каня!

Нохім паважаа апранаецца ў сьвятошны сурдот і ідзе на двор да калымажкі. Дочки кіруюць канем, а ён сам сядзіць. Ён, паважаны, рэб Нохім, паважаны арандатар, ён... уга...

Калымажка павочі ўяжджае ў мястэчка і, паводле ўказаньняў рэб Нохіма, спыняецца ля крамы старой Еўнхі. Тая ўжо выбітла крамы, ужо ветава ківае галавою, ужо кинула сыцы і недароблена пачухан і ўся расплываецца ў прыемнай усмешцы.

— Аі, каго пасылае бог на пачыні... Каго бачу я? То рэб Нохім бачу і ўсю сяменку яго... Дык камі таска, прашу, прашу...

Старая Еўнха хаваецца ў краме, бяжыць за прылавак, нягледзячы рынуцае кр. Сла і, здзімхнуўшы для прымак ішла з яго, падпосціла дз. рэб Нохіма. Сіма і Роха зладзілі з калымажкі і стаяць ля дзвярэй. Рэб Нохім сядзіць на крэсла, вышчырае калычатаю хусьняк і пот, які ўкрывае ўсю яго бласкучую твару.

— Дык як справы, пані Еўнха?

— А дзякаваць богу... Як кароўкі вашыя?

— Нішто... А як дочки вашы, пані Еўнха?

— А што з імі робицца, жаніхоў чакаюць...

Уга... вашыя дочки... хіба ім у мястэчку можна знайсці жаніха? Уга... Хіба толькі ў Карме, няйначай...

— Жартуеце, рэб Нохім... Унь вашы цвітуць, як ружы ў садзе Алтэравым...

Рэб Нохім маўчыць з хвіліну — каго ня радуе пахвала дзецям сваім — і потым камандуе:

— Сіма, іды сюды... Ну, ну, аць, два. Станавіся тут... — І ўжо да Еўнхі: пані Еўнха, справа да вас. Патрыма, бачыце амушцыя некаторая для дачок маіх... А ну, павярніся, Сіма, няхай пані Еўнха аглядзіць тваю камплекцыю... Бачыце, адсрайце ей чаго-небудзь там на ліфчык... Колькі, кажане? А гэта ўжо самі мярквіце, дочки і мяне нішто... Паркалю? Няхай сабе й паркалю... Не... не... даўне ўжо чаго лепшага... Уга, каб рэб Нохім трымаў сваіх дачок у тоаттах... Ну, Сіма, айда назад... Роха, бліжэй... Аць, два... становіся... І Рохі маей на ліфчык... Аднолькавыя? Не... Рохе дайце от таго, ружовенькага, бо яна ў мяне чорная, у матку ўрадзілася... Чаго-б яшчэ там? Ну, куды ні шло, адсрайце ім яшчэ й на сукенкі. Цяпер, каманда, на воз, пасунем да хаты... Не, не... пачакайце крыху. Пані Еўнха, хіба адсрае яшчэ на ліфчык і даццы масей Баці... не, не, менш крышачку... ды ўжо адным разам і на... штошкі там... У горадзе-ж яна ў мяне, у горадзе жыве, вучыцца...

— Ох, рэбэ Нохім, рэб Нохім...—уздыхнула Еўнуха, цяжка мусіць вам. Гэта-ж трэба, любасе дзіця ды ў чужых людзях трымаць. А як яно там жыве, а ці дасьпіць, ці даесыць... Усё то бяз маты...

— Нішто, дачкі ў мяне па бацьку пайшлі, не загнуць... Ну, каманда, едзе. Дык вот вам і падарункі.. А з чаго-б скажам?... А таму радасыць у мяне сеньня, за брата рады, за справы яго, за сям'ю...

— Гэта за Боруха рады вы, татэ?

— Он, розум! Што галава, то й розум... Падумаеш, Борух... вялікая цаца Борух... Хто Боруху винаваты, што жыве так? Дужа мне аб Боруху галава баліць... Як-жа.. Буду я аб ім думаць... Уга, валасы пазыпадаюць...

Але часам рэб Нохім думае і аб Боруху. Часцей за усё тады, калі кідае ў скарбелку грэшныя на бедных. Думае яшчэ Нохім і аб дачцы Бэці.

— Бач, ён дзік усёго чакуляў, для яе і грошан не іжадзе, шчычула у гозас Сма і Роха, гондаючыся на перадку калымажкі.

Вы там ніц... Печала.. Бэці можа суджала вялікім чалавекам быць, можа Бэці будзе шчасцем вашым... Можа Бэці, да што камад, нічога вы не разумееце.. Ну, от і прыехалі. Ідзеце, ці ня час ужо і каровы даць...

Якаў Смык не малаць, і ўжо—шэсты дзесятак паноў ад шлі-пакі. А валасы яшчэ мо, ня, от панааралі лоба крыху ды дзе-ні-дзе праб'юлі сьветлыя аласны. Такія-ж і вусы і барада, праўта, рэдкая барада, рыхлястая і сцісь от старчаком тым. А ўсё-ж барада, і шалудзе Якаў, пагадзіў, асабіва, калі дзе ў вобчашце, п'ятыя там ці сьведкаю, скажам, ці што.

— Я, пане-браце, ня будзь Якаў Смык, а ня іншы хто... Мяне-ста, ні томы хто а ні паны паважаюць і, калі хочаш, стават ручкаюна, калі што.. Дзе-та тое, мой бацька валовік пазькі трымаў, дных-ста валову было пар з драпань.. От-жа млыні быў.. Дык і колькі гэтых паноў перабачыў, не абяры божа...

Ну дык што з таго, калі бачыў. Хіба ж і я ня бачыла, кідае жонка Вася, кабета гадоў пад трыццаць пяць.

— Бачыла, бачыла... от сошлі тое, чацне языком няма-водма што, перад ажывае жонку Якаў.—Справа ня ў тым, каб бачыць, а каб з панамі абыхотжаныне мець. Другі вот няхай хоць і да пана пойдзе, хоць бы і да ўпраўляючага,—дык і ня выходзіць нічога, хоць сабе і на языкі гаворкія. А мне адным вобметам: і шурку дроў, і палена якое на гумно, калі трэба. Ды і толькі палена. От, трэба было пасад дачцы купляць, дык і трыццаць рублёў пазьгыў Мандвей Юльевич...

— Дзіва то пазычыў, калі ты каля яго, як сьляплен той, віешыся, ды яшчэ сучку гэтую часамі вазіў...

— Ці-і-ху ты, шалёная... Ці можна-ж хіба так, — нават подплетка выпадае з Якавых рук, і ўвесь ён абураіны.

— Хіба можна так аб чалавеку. Ды й пан-жа ён, ні абіх хто. Дрэнна хіба было, калі прыяжджаў вот ды колькі тых грошай на гасцінцы аддаў. Адным вунь дэсцям тваім і то колькі грыўняў перапала.

— Радуйся, дурніца, што распусту завёў у хаце.

— А вот і парадунся цяпер, камі выехала. Стань хата на рэстанцы, добра яшчэ, камі падашмоў якога-небудзь настаўніка.

А ты й рад... Самім-бы ўжо ня грэх перасяшца, глядзі столь чарэнь падпірае, спаракнела ўсё.

— Пражывеш і ў гатан. А лалі руцель які, ён брат, кшчэ, не прадае, ён-ста тебе не завідзны. От вучься ў мяне вуму разуму, бо прадзешна-ж каа, небудзь жыць і без мяне. Як ні круці, а прыдзе та.

— Уга, куды зарыву... Ды цябе яшчэ даўбней не убаўжнеш. Бач, заморкам прыкідаецца...

— Я-ста, канечне, не кажу, што заморак, а розум трэба мень...

І сапраўды, не заморак дзядзька Якаў. Другі ўжо і дзядзі мнуць, а ў яго жонка вот, хоць замуж яе аддавалі ўжо не раз. Мужык шэсты, і жонка вельмі, як пачынае дзвучыць гасоніжкі, та прыскочу іх ды кружыць ка, а потым, дык от і пашла-б здаецца, на вуліцу, ды з ім, з дзвучатамі от бы ў прыскочку так і пашла б на вуліцы, закружылася-б у скоках тых.

— Не, браце Вася, каюк і амен, досі ўжо нагізавала, пладзі пачы, ды прытарадчы вячэру дзецям.

І чарот парадзны. Вунь а дзядзін сагарадаў аж чатыры на вуліцы бегуць, ды нягасе па падасе доўжне. Ды што грэх та іх та, кала ў ночы Якава:

І дзе і он сэрэм, калі ты ўжо сасьмяг насамрэч. Дзе іх падзееш, калі шостае, крыў божа, ды завязь пойдзе...

— Ну, ну, гавары там.

А та дзе сённяшніх ад рэснцае жонкі, набожныцы і казачка, ня прыходзіца, тыя ўжо вяжыя, дачка замужам, сын та в дзе дзеся. Шкада крыху сына Андрэя, таго от чорнака у акёнах. Хіба русая якога паслаць, дужа ж хэрны там славы... Грэба та паслаць, ўсе-ж свае крыў, чалавек. Хоць і дурны крыху, от верне пысу ад мацях. А каб там к слову маткай назваць, дык і не гавары аб тым. Трохі супорлівы чалавек.

— Але нішто... уголас разважае Якаў, — жытка ў мяне, можна сказаць, нішто сабе жытка, дай божа ўсім добрым людзям. Хлеба дзякаваць богу, уродзіць, ня будзе нястачы і з сечам. Можна, калі на тое пойдзе, з часцы ў Цыбала выкасіць. А хата? Хіта добра і старая, шчэ колькі год можна ў ёй пражыць. Але каго там чорт на гары носіць, аж пыл цярушыцца з бэлек. Няўжо луганы там мас ізноў усхадзіліся, бач ты іх, мейсца для гульні знайшлі.

Якаў выходзіць з хаты і крадучыся лезе на гару ў прасьценку між хатай і клеціццю. Тут і драбні ня трэба. Улёрся нагой у бярвяно хаты, другой у сьценку клеці і лезь. Вось і гара. Якаў асьцярожна выглядае і дэвіцца: прытуліўшыся за лежаком, старэйшы сын Мяфодзя перасыпае нешта, сатучы, з мяшка ў мяшок.

— А што-ж ты робіш тут, гад?

Хлапец аж здрыгануўся і хуценька затхвае нагой мяшок пад ляжак.

— Бачу, бачу, гад.. А ну пакажы, што гэта ў цябе тут за схованкі.

Мяфодзі стаць узурьўшыся і падцягвае плячмі—дэжа то, без пачастунку не абыйдзешся, а хрый божа, даведаецца бацька будзе дыхну. У яго маленькай галаве роіламі ходзяць думкі:

— Вот табе і цукеркі, вот табе й папярось.

— Але-ж трэба апраўдвацца.

Дзе ўзяў? —грозна пытае Якаў, бяручы Мяфодзію за каўнер адной рукою, а другой перасыпаючы ў мяшку гэткае-ж чыстае, бучное проса.

А гэта-ж, татчка, Напрэя Казла Хведзька прынёс, мы от і схавалі тутак, прадэмо ў нядзелю...

Хведзька, кажаш... Іш супастаты, у бацькі мусіць сьпер?

— А хто яго ведае... А мо' ты купіў-бы, татка?

— Ты што гэта, лузан? От вазьму мяшок, ды як агрэю па хрыбту, дык будзеш ведаць, як тыя слованкі крадзеныя робіць... А гэта самае... ну... як яно... Хведзька твоя... Пэўна-ж меркавалі, прадэмо за колькі? Хведзька гэта твоя, іш зводзі сапавы, а... Дык па чым гэта ён?

— Ды ен, татка рубля думае ўзяць, гаворыць Мяфодзія і паірае палахліва на бацьку—а што як агрэе?..

— Рубля? А хвадобы ен ня хоча разам з табой... От вазьму Напрэю скажу...

— А, татчка, дык ён-жа і за паўрубля аддасыць, дадушы-ж аддасыць...

— Ну, дык бяры от, ды глядзі, каб я зноў цябе калі не спаймаў тут. Усю окуру скіну з паганца...

Мяфодзію толькі й бачылі. Якаў акуратна сьцег мяшок з гары і высыпаў у клеці ў кубел з просам. Высыпаў, падзіўся крыху.

— Каб на вас немач! Кашы тае не набярэшся, жаруць як у процьму, проста такі, як у мяхі тыя дзіравыя сыплецца... От за тыдзень які колькі проса пашло...

Але задаволены ідзе да хаты—гэткую-ж выгодную справу зрабіў. Задаволены і Мяфодзі, які ўжо рэжа ў ачко за гумнамі, каб то кожнага дню зарабляць грошы так Цалы поўрубель грошан гэта-ж ня жартачкі. І, чмыхаючы тоненькім, як той строчок гаролавым носам ён паважна баккуе. Сяпе ад натугі Паліпка Лаўрэнаў—праграў аж дэве грыгун. Чмыхае і стараецца пюнуць праз зьбы (от-жа так Аляшанкоў пляе) кірпаты Ахрэчых Барташысін, прысаджысты, каржа-

каваты. Тут жа і Цыбалаў Данила і Хведзька Напрэяў хлопчык статы і вёрты, як сыцяблінка, з прыгожымі задумчымі вачыма. У Цыбалавага Данилы новыя чабаты, сырыцовай жоўтай скуры, і гэта надае яму пыш і павагі. Ён адчувае свае перадаі, знарок тыча чобат аж у самы круг, паволі асыцярожна набірае карты.

— Ін ты яго, саплавы... бяры хутчэй, здаецца, гад...—і Данила штурхае ў бок Пупка, — ты ў мяне ня дужа, і на чабаты не паглядзім.

Дык чаго ж табе трэба, — крычэ Данила і ўжо крывіць рот, гатовы заплакаць.

— І-і... мымра... плаксун матчык, ідзі хача спадніцай утрыся. Калі ўжо прайграў прыўню, дык і вочы на цэбар...

Какая картыж-каў поўна ўсякае блазоты, усе сочань, як ідзе гульні і заздроснымі вачыма празіраюць кожны рух Мягодзішанаваў рукі, калі той запускаяе яе ў кішэнь з выйграным пятаком.

Надземны вечар ідзе к канцу, ужо не разьбяраш, ці то дама, ці то туз.

— Айда, хлопцы, дзевак пужаць!

Шанка картыж-каў прэлюсія калі м на вушы аж тупа, да канцаўскае удзе Пупка, дык сыхотыцца днём на сунідзі, дзе матчыма, і гарме іх буззе, і гарышці нахаліцца. За імі хадзіць іх скупам пыл узнімаецца, малеча галануза, бясптоўная саплавая.

Анда Пупка, ганючы іх сюды, — і на хату выйрае тое то зашмалёнае трысо згубіла сарочкі, што аж пыліць на даросе, па пятах.

— От жа лямпа на іх зводу, на шкнарадзь... Да іх і вайна не дабяраш. Абы бульбінні пыхаў пуха і што яму трэба, — у задумельні мармоча сабе пад нос старая бабушка, седзячы на падваконы.

Лёкса Козіха крыху і не дабачыць, і кульгае крыху—шчэ нябожчык мількі латіў каласы нагу вальком. Ках ідзе ў сніх чарваных чаравках па падсезе, дык ішоў рубл, мількі руб, два руб, два... Таму й завуць яшчэ часам Лёкса Руб-дза. Але Лёкса і крыўдзіцца, абы карысьць была ад чалавека. Старэйшая, пахменія хатка падперта з боку статнымі, дубовымі падпорамі. Меленькія замурзаныя шыбкі ўзіраюцца ў самую зямлю, у пахучую мяту і рамонкі, што захілілі ўвесь двор аж да самага хлявчука, які стаіць без стай, з аднымі толькі рабрынамі паламаных, струмелых латаў. Некаторыя шыбкі без шкла, у іх паціханы старыя анучы, абвілены рукаў колішняй ватоўкі і рызьзе ад андарака.

— Хата мая княжовая — у марозы рыпць, у нягоды хліпць, а сяг так глядзі й ліпць...

Якая-б там ні была хата, а людная, колькі таго народу ў ёй перабыгае. Засмыліцца ў цябе на душы, загажніцца—ідзі да Лёксы ці днём ці ўначы—атахмешся. У яе і чарка для добрага чалавека заўсёды знондзецца. Ня хочаш чаркі, пляшку бяры, толькі й бяды

разьмчышыся, не пашкадуеш кайстры дабра, сала кавалаж. У Лёксы і «сыйнал» свой: калі ляжыць на пахленай шале каменчык—сьмела ідзі, усё знойдзеш. Няма выбач дзесыці з каробкаю адмервас крокі Лёкса, да маналюўкі культае па галоўкі тыя, па чырвоныя. Цяпер цяжэй, ваіна, і маналюўкі тыя пазачыняліся. А ў Лёксы ёсьць, на винакурню ход займела, цягае ўпотаікі па начох гарцамі. Абы ўраднік не наскочыў. Абы пачаставань было чым. Другі чалавек, які далёкі і начавань зойдзе, трэба-ж і прытулак даць, і накарміць, і напачыць. Сама хатка пярэбаркай тонкай на дзьве часткі падзелена. За пярэбаркай, што ад самай печы ідзе, сама жыве і дочка, жыўць. Тры дачкі—Сэма і Та, Галя і Тацяна. У Сэма і Та сыны і Галя дачка, Тацяна шчэ так ходзіць, ялаўкаю, як кажа пад залосную руку сама Лёкса. І жыўць чатыры, бабы і ніводкая мужыка ня мае. А дзеці—самасейкі, от бы мак той ля плоту, і хто яго сеяў там, даглядаў. А дзіця, прасеяны, аж у вачы пярэсьціць. От і дзеці ў хаце самасейкавыя.

Ёсьць яшчэ ў Лёксы конь. Конь ня конь а кабыла сівая, а Дзянім ня жоўчыкам куплялі пятнаццатая вясна пашла з таго часу, як скінуў Дзяніс, і ўжывала паміж іх Лёксе. Кабылу запрагаюць абі і голакі тады, як грэба суніжку якога, тады таго з Лёска воз прывезылі. Тады ўсе ў чатырох заўлажваюць ля сваёй кабылы, выцягваюць і хляўзку старыя, бяз шынаў, калёсы, доўга корыццона і хамутом, а пазычылі ў суседзі Агапка аднавоўкі дугую. Самая маладзённая Тацяна—урачыста садзіцца на дубны, ўсе падганяюць кабылу, каб як-небудзь і месца скрануць. Тады ўжо сама пойдзе. Калёсны нэчарад трымчыць, ханіць вобід, і калі пабяжыць кабыла трушчом з гары стукат і грукат разьнесіцца далека па ўсім сяле і мястэчку.

Дзядзькі і жанкі ўсьміхаюцца:

— Мусіць Лёксина «капэля» па дровы паехала...

У Лёксы сядзіць суседка Агапка-аднавоўка. Матка Аніса-шахцера. Не адзінае вёска прудкае, як мышанятка тое, ня знае ні хвілінкі пакою, от так і шнытарыць па ўсіх кутках, па ўсіх шчылінках. Не твар з гэтым адзіным вокам пад бялесавым брыўямі ўвесь час настаражыць, як галава яшчаркі той. Яна хуценька захапляючыся таворыць, торгаючы рукой ражок хусьцінкі бруднай, выпывай, як і ўся Агапчына вочратка. У хусьцінны грошы завязаны, скарб Агапчыні, што хавае ад сына Аніса, каб не прапў часам, не прабасячыў. Невялікія грошы там—от усяго рублёў з шашнаццаць, як кажа Агапка, але дзе-ж ты іх паложыш. Таму й торгае рукой, занятак ёсьць, клопаты.

— Дык вот, тасчка, і прыходзіць гэта падвечар Сілівон да мяне. Подвечар, от авечкі ўжо ў двары пазаганялі. Думаю, з якой такой прычыны ды Сілівону патрэбна да мяне. А ён сядзіць сабе. Сядзіць. Потым і ка':—пані Агапа, ці-ж табе сын ня сын? К чаму-б гэта—думаю. А ён ізноў: «Ці вы ня matka над ім? Ці ты-ж сказаць ня можаш яму? Хіба яму й дарогі пазарасталі, акрамя як да мае Яўгіню?»

— Хіба-ж то й цяпер ходзіць?—пытася Лёкса.

— А што яму... Ну, я й кажу тут Сымону: «Братачка,—кажу,—ці ў гэтай справе впазата я, ці што... І ці ведаць павінна я, дзе яго пранцы носяць... От жа не маленькі, яшчэ як на ніз хадзіў, дык быў яму ўжо дваццаць пяты год. Ці я-ж яму ўказьнеца, хіба да спадніцы яго прывяжу ці што...».

— І то праўда,—падказвае Лёкса,—а чаму ты яго, тасчка, не жывіш. Хіба то дзявок няма, колькі от чаропак гэтых па сябе адузае, а ім ныводная не папрэбуе...

Дзе ты яго ажэвіш. Хіба нячыстая сіла ўжо акруціць. Ходзіць от бугай бугаем... Хіба яму маткі слухадна. Яму слова скажы, дык ён і пашле, так пашле, што далей некуды.

— Дзіва то...

— Ну, а твае як?

А што ім робіць, на пелькі стасішыся. Мама і сёла грабуць...

— То-ж чалавек ненажэрлівы. Колькі то аднае пожні захапіў зязюлькі мае... І куды што яно дзясца...

Як куды? Ба-дзяж, тымба жывіць, дык і дачка ад вострыні ў нось і сьніжа ў салатах недзе. Жыцелькаюць моды, а ахвядра бытаў. Пят о і-та. Ды што казань, хуань быў хуань, што ў год дзе кожны год вучыся перад салатамі. Ну, а ты гэсе з тасчкамі балаводзішся?

— Ды што ты, зязюльчэ! Брэшучь людзі ўсё, і галоску пускаюць, нібыта я дэдукам дагматаю, няхай яны ападаюць. Каля каторая скіне, дык на мяне плязуюць... Каму не дасць пакінуць дэду міне старую, усё то я на воку. А вяжы мне клопці, кам кагорая нагуляе. Дужа я там загіхацца буду. Калі яны ўжо спэсах нелі. Ат, людзі.

З бакоўкі выскочыла Таццяна і пашла да дэварэй, вестіва пайгаўшыся з Агаткай.

У Таццяны тоўстая русая коса, хва ў дэвучыны плаўчая, мяккая нібы бярэліна тая па Дняпры плыве—думае Агатка.

І яшчэ рояцца ў яе думкі:

Вот бы ўлажора найсьці гэта каб, ды з розумам. Не адзін-бы траяк у кішэню патрапіў... Дзежа то і ня ў матку дзеўка, —поўная, сакавітая, трудзі тыя, як качкі, ідзе—кальшучца...

— Нішто ў цябе Таццяна, тасчка, дзеўка, ацным словам,—уголас кідае Агатка.

— Няма чаго бога гнявіць,—расьце бяз край меры...

— Жаліха-б ёй важнецкага.

— Дзе тыя жарым цяпер, вадсё заліліся. Ды й ці пры маеі гаспадарцы хто пакваліцца на яе. На зароботкі от трэба выправіць, хіба ў фольварах, альбо на дойню.

— Ото-ж бо й то...—кажа Агатка. І ці спачувася яна, ці аб чым іншым думае—хто яе ведае. Абедзьве маучаць. Лёкса глядзіць на

двор, на плот, на яким сушацца гладышы на сонцы. Ля плоту стаіць кабыла, унураўшыся ў гладыш і апусьціўшы м'яччою губу, стаіць пярэжом, адмахваючыся хвастом ад назойчывых мух і сьляпяней.

— Здохне хутка, няіначай, бач рэбры тыя павыстарчаліся, паўсыхалі ў скуру, а дзе ты яго цяпер кача набудзеш, мацодга,—думае пра сябе Лёха. За пярэбаркай дзе і псколяць. Лёхыны унукі самасейкавыя. Спрачаюцца аб чымсьці. Гацьця і з Гатнай, спрачаюцца і гудна, абрыдава, і то з-за хвосткі якой, і з-за забарсы і сырыцовыя, сьвятога іныя.

Кто ты ўжо задумалася імі як мае пярэбары і мае забарсы.

— А каму іх узяць, як не табе..

— Ціху вы, кабылы... то-ж неўгамонлівыя, непадзялілі чаго.. умешваецца Лёха.

— Бач, байструкоў напладзілі, не падзеяць,—думае Агупка і кідае ў голас.

— Дык бывай, пані-тая, заходзь ужо калі адвячоркам.

— Ды ўжо-ж, калі-ні-калі прыду...

Хіба от Ігнатка па газу схадзі!

— Ідзі, калі табе трэба...

— Ды ўжо толькі й ведаў, каб сіднем сядзець, каб ты ўжо прымерз на той лаве... у-у... гора на маю галаву...

— От здох-бы, рада была-б нябось...

— А то плакала-б?

— Змоўчы, заб'ю!

— Сядзі ўжо, недарубак...

Ты... Міаць... узняўся на лаве, напружана загрукотам мыслы. Шыюкі твар збывае, і на ім выцукліся запражаныя сьвіны, ды выгачаюць блыкі воч дэка глядзяч, і дэналі вячэрні змрок хаты, і ў іх ня было тае звычайнае жаўтцы, у якую афарбаваны гатыя бялі днём. Толькі жэст, гатыя белыя плямы воч, ды скрывлены, напружаны твар ібы тымі ў ліхаманкавай трасучы, і здымаўся старон маі... абы ікры такія сьня ідуць от ад твару і прышпаюць яе слабее, старэчае сэрці. Такія сьня, халодныя і разам цякуць дэры. Яны аўдзяюць жаласьць. Цёплую, цёплую, саромлівую некую жаласьць. Сарамьва і боязна неяк прымацца ў ёй. І някавата неяк. А жаль бярэ, шкада бярэ. Старая Прузына старыя дэчы. У руках ёмаппк. А для чаго той ёмаппк? Хіба сына бацця яна? От так, трапіў неяк у рукі...

— А сын ужо абмяк, асеў на лаву і толькі хударлявыя пальны рук ходагом ходзяць, няк не пападць на край карца, каб узяць яго, вады выпіць.

— Сыно-о-чак мой.—мітусяцца Прузынны думкі.—А ці я-ж цябе не дэглядаа. А ці я табе ліха-гора жадаа? А ці я-ж ня думала

аб табе—будзе матцы спакой. будзе ў хаце здабытчык? Дык от табе прычакалася... Пры-ы-чакалася...

— Дык ты ўжо, Ігнатка, напільнуй, каб нялушка ў гарод не за-
скачыла, а я ўжо схаджу на мястэчка па газу.

— Ідзі хіба...

У хаце пануе вячэрні змрок. У адчыненае вакно павзе пах кашател
агароду, шэчест бярозы за вакном. Дзесьці загуў жук, але раптам
моўк, выгнуўшыся аб шуву (Абламау нябось крыльмі, цяпер са-
мціца выкараскацца з пяску, і ўсё растапырвае ў ласлае крыло, каб
звышціца, але дзе там, хваёбы...—то думкі Ігната, думкі злосныя,—
за-а-робы...). У хаце душа і распікае «аўнер» Ігнат, каб вырастаць
судзі, вятрыску падставіць іх ціхаму, сьвежаму, такому-ж агоднаму
пяшчотніму. Шчымяць от толькі недаруёкі ног, кувальнікі гэткія
прыкрыя, ліба на нягроду часам? А се і шчэ ня прыбрапа... Але за
гечкаю цвырку і пье, і ад пестні той нібы празрыстаць іхія на
сэрца лажыцца. І такія-ж ясныя, ясныя думкі усплываюць, як тоі
туль акрайчык неба над чорным лесам. Таюць трылогі, адхатаюць,
гелымі хлопкам дзесьці сычелюцца, ападаюць І пачынаюць да марі
От ідуць, ншываюць, абымаюць цябе, аж захмынаешся часім, каб
даўкасьць якая, прыемная, салодкая, бярэ за горла цябе. Рачей да
ведаў Ігнат хвілі такіх. Ці да таго-ж было. А вот, як адчалося нопі,
іх колькі часу таго ляжалі. Ды адчульваючы зноў ляжалі. Ды і цяпер
ліба здаты да працы. От і вольны час І хойзачь хадарам думкі
спуюць у нясчытаныя карагоды. Аб ваіне—дэа то, крыз, колькі
далыло тас. Пра цара—спаймаў-бы здаенца яго, ды тымі кувальні-
камі на пысе яго, па пысе ці-ж гэта табе на народ звод пускаць, да
модзей згубу чорную. Кажуць, дочки ў цара есьць, міласэрныя лават
сестры... Няіначай, як тыя, што ў шпіталі былі, валавокія тыя, гру-
дастыя. З паноў, кажуць, з вялікіх. Наведвалі гады ў рады.

Чым хворы, салдацік?—і вусны як на прычасьце складзе. Ма-
чыць салдацік.

— Баліць ліба, салдацік?—Салдацік адварочвае нос да сыценкі

— Ах, беднечкі... То-ж пакутнікі шэрыя, душы расенскія про-
сты, церпялівыя... Дык скажы, салдацік, чым кволішся?

І раптам рыўком словы, нібы кулі тыя алатныя, што ні слова,
а жах, што ні слова—вянуць вусны тыя, на прычасьце што складены

— Сьвярбіць, сьстра, дужа сьвярбіць... Клізмы хочу, да некуды
устаўць, усю казенную часьць адчыкрыжыма... знарадам... І ні віду
цяпер, а ні с...

— Ах божа, да я... ах... доктару скажу, санітару... няхан дапамо-
гуць... ну, бывае, салдацік... І валавокія, грудастыя, як вялікія
тыя матылі белыя, з тораткім шорахам выляталі за дзьверы. Толькі
пах ад іх заставаўся салодкі, даўкі. Спачувальна рагатамі пад коўдрамі
землякі, другія цяжка і злосна сплёўвалі, трэцяя паміналі багародзіцу,
кейкую маць і сьвятую тую вош-траяручыцу. Тую, што больш за
вераба'я не расьце, загавораная...

да марудлівага вальца. Але хутка ўваходзяць у лад і кружачца ў стронным парадку. Толькі, от Мяфодзькі гэтыя, Адрэмчыжкі грапляюцца часам пад ногі, перашкаджаюць, а то шчэ і ушчышце каторы дзяўчыну зьнецікі.

Я от цябе, смаркаты, так ушчыкну, што крывею ўмыешся...

— А ты дужа там... бач ты яе, пава...

Але чышто, Весела. Прыемна гэта ў вальцы. Унь нават некаторыя старыя бабы падпіраюць дзверы, дзяўца, гутаець між сабой. Дя Іглата Наста сядзіць. Села аддыхаць, сядзіць і пазірае з захапленнем на Банадыся. От жа хлопец. Богы рэбяць аж, сабочы вяселючая, а муб тоі, чуб, русы чуб, сукрыты. Іглат назірае на Насту і шышчыць крыху сэрца. От бы ланьці з ёю ў скокі, закружачца так, каб аж заляло дыхань, несці яе на руках, як сном хутую, як прыгожую. Бач, які нос у яе, а глы шык залос, такі ятрочны шык, залацісты пух сукрыцца на шыі, а вочы тыя, вочы...

— Нэстак, кратае за руку і рука мямлю, ступае і ў бок.

— Настулька!—нахіліўшыся да вуха.

— Га...—спалохана,—чаго табе трэба?

Гэта я...

Ат адчуся.. Не дошчадыш, бо хлопцы на базу, бач, прыгожа унь скачуць...

— Скачуць, так... ска-а-чуць, гады. У-у... сьцэрвы ня нашага Бога...

Настацца робіць гэтакія вочы і нямалючая персё, дэла ад дасі ад Іглата. Ён сядзіць і шухомы і углыбляе, як у туюто пазарыш, як мугае да боты, чаравы, сьцёрка заборскі чорны, і от і проста баснож, адбывае нехта тахты, вертка падхватвае лод ад сміх абсацаў, падковак.

Але гармонік сылае. Нехта спрачаенна з гарманістам. То з другога сьва хлопцы прышлі, свон наводзяць парадак, і от пачне і ам гарманіст барыно сьголь, для іх гэта з іачыцца, па іх спытыць і ам агаду. Ужо чырвоны Банадысь перад імі, сапе злогты. З імі і другі хлопцы, сь е, сямчанскія. Каторыя з баб старэйшых, што падпіраю дзверы, пасукаюся на вушцу, да вакен, малеча за комін ушчыка, лася, каторыя тужавеншыя дзяўкі, пасукаюся ад стала пдален, ічэ цяне каторы зьнеціку ў карак, талы і шукаю, хто. І ня ўгледзіць, як даў нехта на шкле лямпы, толькі пырснулі ў сьцены ашкандачы, гыя. І патамся тузанна, крык внохал, сьцены ходарам. Дзяўкі як авечкі тыя, на вушцу драпанулі. Пацягнулася на двор і уся баталія. І доўга па вуліцах, па агародах бегалі як ашалелыя хлапцы, з дручкамі, з папружкамі, з аштакецінамі. Суседзяў лавілі, з другога сьва хлапцоў. І каб залішне не наводзілі фанабэрыі другім разам, цягнулі іх у старую лаву, няхай от працухаюцца да раніцы.

— Пясядзеце от, у Прузыннай лавы, пашуруйце палок, дзе Прузына парывацца... Хіба от вейкаў даць...

Вязьні раўлі на ўсё мястэчка і былі што моцы ў дэверы. Але дзе ты іх асіміш, калі колькі тых дручкоў дэверы падперла, да ішчэ шулу старую нечую прыцягнулі хлопцы, волакам завалялі.

— От вам як лямпы біць, супастаты.

Умяшаўшыся ў справу соцы—чалавек чаргу адбываў лачную. Ды дзе там:

— У лавыно мо' хочаш, дык папарым...

А каб вас трыцы паемі, бязулы... Няма на вас, на каторых, лібізаць...

— Пагавары там...

Звозіў конь Андрэі на лясной дзяляцыні ля парому. Накладаў на вазы і звозіў на ўзгорак, дзе падвечар стог мелся клэсыці. Аднаму ня зусім было зручна: то разлаціцца воз, некаму ўтаптаць, то толькі паліць рубель уціскаць, вярочка высклазьнецца, пакуль ты яе ізноў уцэліш накінуць. Накладаў і лаяўся, жая лаяў.

— Ты от у мяне паварушыся, падла доўтагрывая... Бач, як поўгоі, дужа ўжо скарысты, ні аднаго травіны не праміне, каб ня прызыці. І поўжа шкадзе, каб людзям напачы, каб лішнюю якую залатоўку з кішэні пусьціць, дык ледзь адна ўжо, пасыціваю капежкі, а падвечар паклучу каго, тады і стажок скідаецца.

А калі сыце апошняю капу, расерог каця і пусьціў яго пінасвацца крыху. Тон уабраўся на сунішае месца і адчуваючы сваю поўную вачю конскую, доўга качаўся па зямлі і толькі ціхае пржаньне яго сьветчыла аб вялікай асалодзе, аб вялікім задаваленьні конскім. Калі скончыў устаў, падбрыкнуў рэзы са два і пашоў ціхенька выбіраць смачнішых травіны, скосыці салодкую атаву пад лесам.

Андрэі забраўся ў цянькі і, лежачы на сьвежым пахучым сене, узірнуў у бяздонную небавую сінь. Сонца ўжо схілілася з поўдня, і ня так пяклі яго празрыстыя праменьні. Ледзь-ледзь таманамі верхавінамі хвоі, ды асіны, што стаялі на ўскраіну лесу патапеўшымі дэчым сваімі кволымі траняткімі лісьцямі. Хіба аб балачкай восені і ўбэрэх восеньскіх, жоўтых, мядзяных з адценьнямі чырвані цёмнай. Да аб вятрох восеньскіх, што загойдаюць, зашугаюць па мокрых ліськах, і заграпечуць галіны, зацярушаць лісьцямі пажоўклымі, зашумяць сарамава, скідаючы адзеньне сваё, пасыціваючы ўбэрэх лісьці па зямлі.

— Захаладала ўжо вока сонцава, бач глядзець у яго можна...

З лесу цягне пахам грыбоў, цывілога лісьця і дрэва. Ды кружыць гола салодкі пах багуну з лагчыны. Пераклікаюцца дэсыці, мусці пастушкі, або хто па грыбох ходзіць. І прыемна ляжаць от так, прысхвацца да гукаў лясных, да шэпту лістовага, што хліць да сьня. Але нехта ідзе, чуваць, як патрэскаюць галінкі і суха шархаюць папараць на ўскраіну паляны, як чмокае вада пад чымсьці нагамі. Але ляюта паварухіцца, зірнуць туды. Коокі бліжэй, вось спы-

ніліся—відаць шукае каго чалавек, вачмі шукае. І раптам нечыя рукі цягнуць із капешкі.

— Ага, папайся, лодыр!

Андрэй спаўзае з капешкі, ловіць рукамі дзяўчыны твар.

Маргачка, а я думаю, што ты і ня прыдзеш. Усе копы сыцягнуў, а цябе ўсё няма і нямашака...

— Дурачь... Ото-ж і добра, пасыцягаў копы, а цяпер і воланы. А я ледзь атпрасілася ў качарэжкі той. Я ўжо и так, я й гэтак, у трыву.—кажу,—пайду, назьбірую кветак вам, ды травы крыху.. У нас унцэ цалыя вешкі вяжа, усю столь завесіла, усё ад хвароб розных.. Я и то ўжо крыху прылаучылася, ведаю, дзе і якая трава ад чаго: ад прастуды, ад жыната, к м ног, заломяць. Нават кроў затрымаць і то ўжо магу...

— Ула... У мяне от кроў так і кіпіць, так і шваркоча, а чым ты яе затрымаеш?

— Яшчэ што выдумаеш...

Марта сарамяжліва садзіцца поплич.

— От ужо жыты пачалі жаць па ўзгорках... — гаворыць яна на дзень, дабы і нечулае, да свайго голасу. Хвілі, кажа, Мядвая, прыстоў будзе. Гэтак ая капачы пачаўшы ды иі каю дзежы а дзеньны роў і аніжы, некалькі варкоу новых дубовых паставілі.

А як ты, Марта, думаеш, у крылы сьвянцёная веда ці не?

— А то як-жа... Вядома сьвянцёная... Вунь і сястра Аўдакія кажа...

— Ну, што твая качарэжка кажа?

Ды от, кажа, у ясныя нечы, кам месіць калятае, і ў крону гады сыходзіць багародзіца з вобразу, купіе хрыста ў ёй...

— З мылам?

— Аб чым ты гэта?

— Ды пытаюся, з мылам яна хрыста мые, ці от проста так лапалошча, ды й годзе?

— А божухна, да змоўці ты, язык-жа адсохне, от пасьмей толькі яшчэ сказаць так.

Душца ты... Хіба-ж бачыла ты, як багародзіца гэта з вобразу сыходзіць?

— Я? Не, я ня бачыла... Але-ж сястра Аўдакія кажа, ды и модэ кажуць, ізноў-жа і Амяльля кажа...

Багага табе чаго твая Аўдакія нагавора. Чаго-ж гэта багародзіцы ці грэх у дзеўках раджаць. Бач, блістручка заміла, ды и рада гэтаму сьвяту. А от бабы дурныя, разявы дзіравыя, носяць от дзяцей пупок тои цалавань бліструковы, а мо' ад залатум і дапаможа. Пачалуе пупок, да Аўдакію ў ручку цмок, да з дзесятак яш дасць яшчэ. Аўдакія і нітакі тую, што ты-ж па яе даручэньню скрозь мышыныя вочы прцягвала гэта, каб дзіцяці на шыю вешаць.. От ужо й будуць лекі і ад залатусі і ад прызі..

— Ды гэта-ж ужо сястра Аўдакія лечьць, а прычым-жа тут багародзіца... І дзе ты язык такі займеў, от убача госпад бог, ды й адсячэ, адваліцца...

— Не адваліцца!

— Да душы-ж адваліцца. От сястра Аўдакія...

Ды крыві ты Аўдакію сваю, от узлюбіла ты яе... А чаго яна да цябе чэціцца?

— А хіба я ведаю.

— То та, ня ведаю.. Слухайся от сьвятых сваіх, дык дурніцца стаеш... Чаго ей карціць, што яна мае да цябе, калі сама нават бачы, да нябе кідаецца. А ці ёй-жа, тоскай паслушны, ды гэта кідацца біцца?

— Хіба я ведаю?

— То-ж то ня ведаеш... Ах-жа ты, мая няведніца, дай-жа я цябе хіба пацалую...

— Толькі і карціць каб гэта. Нечэга там... Сястра Аўдакія кажа і да кожнай пацалуе, каб з хлопцам будзеш ты ў пекле на круку засьць, ды ўздзецьць нябе за вусны, ды што па гэтых вуснах прапавіць цябе жаласам жаласым. Сміхай будзь: а не палунся з хлопцамі, а не цалуйся з крпіцамі от тых, а не палунся з такімі от дурнесенькімі, а не цалуйся з такімі заразамі..

— Маці мая, царыца нябесная.. Уоё сена зьбілі.. Дапамажы божа!

Айцец Панфіл стаіць ля капежкі, і калі толькі вынырнуў гад? Ён хітра ўсьміхаецца і бярацца за граблі. Марта адразу кідаецца ў бок, але раптам схамянушыся і апусьціўшы вочы долу, просіць:

— Бацюшка, дык хіба й я дапамагу стог скідаць...

Каб ён ды той дапаможа твае не раскідаўся, чада маё.. Але як хочаш, калі ўжо ў нябе такая ахвота, дык бярыся, працуй... А мо і пасобіш крыху..

Андрэй моўчы бяра рапуча вілы і вось вось здаецца пратне ён напана, які, бач, моду ўзяў, зьяўляюцца там, дзе яго ня просіць. Але вілы ўядаюцца ў тоўсты пласт сена і папраўляюць капёжку.

— Дык ты, Андрэй, падграбі тут крыху, а зараз Амхальляй пойдзе, ды мо' Лаўрэн падскоча, ды й скінеш стажок тымчасам... — І да Марылі:—Ну; дык калі, чада маё, на хрысьціны пазавеш і як лавіць будзеш?—і поўскія вочы аніца Панфіла сьвідруюць постаць Марціну.

— Яна стаць улаўчышыся, глядзць кудысьці ўніз, дзе, лаблытаўшыся ў сене, выглядае парывалы бацюшкаў чобат. Раптам адна за адной выплываюць сьлязінкі і коцяцца па шчаце адна за адной. І адварнуўшыся, раптам пацінае Марта плячмі і судартава ўсхлібасе, абліваючыся сьлязьмі. Поп хмурьць бровы і да Андрэя:

— Ну, што-ж, змусьціў, нячысты дух, дзяўчыну, цяпер суцяшай ідзі. То-ж безлюдзь, ня могуць так, каб гэта да па людзі...

Андрэй ня ведае, што рабіць і чаго расхадзілася гэта яна з якой прычыны.

— Ну, чаго ты?

— Чаго, чаго... Ніколі людзкага слова ад іх не пачуеш... От ка-чарэжка тая, манашкай завецца, дык скажы ёй, абавязкова скажы, як і што, цалавалася як, што рабілі... Дык і бацькушка такі... Усе ім прэшняе на ўме...

Лиццо Панфіла винавата хмылае вачмі і, як пабіты сабака, моўчкі адыходзіць у бок, да ўскрайку лесу.

— Ды вы ўжо пачынаеце тымчасам, а вунь і Амяльляні ідзе, дык і Лаўрэн хуткім часам...

— Ідзі ужо, ідзі, жарабок стаенні, — мармоча пад нос Андрэй. — А ты чаго вочы распусціла?

А чаго яны чыяцца?

Дурная, то-ж святая твае, ім-жа аграмя як пра тое, кшты і ў голаў ня лезе...

— Складамі стог аж да самага позывага. Ужо сыцямнела, як чарочны я. Андрэй узяў крэйку ў бок, кшты сцім і пожты, каб падзецьні Марта. Гаварылі аб усяае драбязе, як манашка жыла, як гадзе пош пападзьдзю, як цягае ён Андрэй, гадзіні з сьмятані.

— І чаго гэта яны скарары такія?

— А запытай ты іх... Чым багацей, тым больш скарары. Вунь і Цибала парабак. Напрэй дык таксама толькі бумбу жары, а камі ўжо ў сьвята якое собіць там чаго перахаліць, дык і то у рот глядзіць, каб змаглі, дык, здаецца-б і з роту выцяглі.

Напрэй, кажаш... А у мяне срат таксама Напрэй. Толькі ня ведаю, дзе ён цяпер, таксама ў парабках служыць...

На раскрыжаваньні дарог разышлася і толькі тут схамянулася Марта, што прыдзе яна да хаты ні з чым. Нават спынілася крыху, настаяла хвілінку, але ўжо рашуча пашла да капліцы.

— Ня пьсьць... А будзе дапытвацца, дык ня змоўчу. Ім голы скарары, дык і сарочку сыцягнуць...

...жывом от, вошай гадзем. І нішто, пюць нашу кровушку... Да як ужо небудзь, прыдзе час, дамо як сьлед усім крывасмокам, ужо яны будучь ведаць... Ды, скажы там стараству, каб з пожнімі задужа ня круціў, бо жылы ўсе павыкручваем, камі міне часам куля германская, ды да хат вернемоя...»

Напрэй Казёл слухае ліст ад брата свайго Сёмкі Казла, што ўжо другі год як на вайне. Ліст чытае па складах Хведзька, чытае ў нос няіначай прастыў гад недзе, і ня дужа Напрэю ў томж, што гэта там у лісту гішанца. Але Хведзька дапамагае бацьку:

— Гэта, татка, дзядзька пра стараству піша, пра крывасмока нашага. Кажы, увесь хрыбет стараству зруінуюць, калі з вайны вернуцца. Гэта няіначай як за пожны калчанскія...

— Дужа ты, сапмы, ведаеш, дзе яно і што да чаго. Як жа, паспрабуй слова яму сказаць, хоць-бы сабе й стараству, калі тут табе і вураднік і прыстаў і сам земскі начальнік. Што ні кажы, вялікую сілу чалавек займаў... Як-жа, возьмеш яго голымі рукамі...

— А яно-ж, татка, людзей гэта багата, а стараста адзін, ды і вураднік адзін...

— Цыц ты, шуядзь, чытай далей...

У хаце сядзяць: Лявон Ражок, Жаранков Хведар, Цыпрон Гугнявы, ды цетка Барташыха схмыла галаву на далонь, і прыслухваецца.

— А ён гэта піша ўга, важнацкі піша...—кідае лаважына Лявон і лезе ў кішэнь па табаку.

— Нямось ня так яліч у аконе запішыш. Яно, брат, тое... Што ў яно іскру ваніту...—але закурваючы ўжо забывае Хведар Жаранкоў, пра што гэта хацеў сказаць ён. Ды і ліст зноў чытаюць.

— ...ходзяць чуткі па салдатах—няйначай перадзел будзе зямельны. А як яно што—ня ведама яшчэ... А добра было-б, ды каб спрыядчалася. А чуткі, нездарма. Бо некаторым з нашых, што сімён у акапах, пішуць, от, што і масенкі ў іх паляць, дык мо яе і спраўдзіцца...

Глядзі ты, дан жа божа ды ў час добры!—вядзіце Барташыха.

— ...а вайне мо' і капут будзе, бо пішуць, што рабочыя дужа-ж супроць вайны пашлі, уць на каторых гарадох дык і фабрыках ды заводах умяюцца народ, супроць закону выступае. Асабліва то ў Пецярбурзе, як кажуць нашыя хлопцы...

— Гэта ўжо здарма. Як можна, каб супроць закону! Ня можа чалавек супроць закону ісьці, бо ля нас гэта закон дадзены... Вуць у гэтым годзе, дык колькі та народу пайшлі ў горады. А усё супроць закону ішлі. Не, гэта здарма...

— Што здарма?

— Да што супроць закону.

— Лапаць ты лазовы... Пражыў колькі год і хоць-бы табе разуменне меў якое мале. Здарма, здарма...—перадражнівае Цыпрон Лізаанкова.

Ужо даўно скончаны ліст, перачытаны ўсе ўклады і нажаданыя. Цыпрон сядзіць і зрэдку перакладаюцца думкамі кароткімі, сьціслымі, от такімі-ж простымі думкамі, як зямля, на якой сеяць трэба і дзяма часам на чым пасеяць.

— Дзева то зямля... Вялікае слова зямля... Але як-жа ты да іе прыступішся, калі от за пожнямі—панскае, за рэчкамі—папоўскае, пад лесам—ізноў жа панскае...

А ў цябе які шнур дык з бараною на ім ня выцягнешся...

— Ды яно-ж так, Лявонка, устаўляе свае словы Барташыха, у мяне от адан на ванне, ды шчэ во' трое. А дзе ты ім зямлі набірнешся. Гэта ж табе не пасеяць уззяў бы от і пасеяў. Гэта-ж зямля!

— Не кажы, чалавеча...

— От вам і зямля... А хто за гэтую зямлю, ды косткі свае ў зямлі парыць. Палчы от, колькі з аднаго нашага мястэчка людзеі пабралі, да ўжо й няма некаторых. А колькі іх яшчэ ня будзе...

— Адзін гаспод бог ведае, адказвае Барташыха і яе парэішаны, загарэлы твар робіцца яшчэ цяжнейшы.

— А мо-б як і дачакаліся. Вальней каб Як няк, а павінна вайна палётку нейкую зрабіць, каб дыхаць вальней.

— Як-жа, расьпіразвайся... Дасць яна, прычакаеш!

— А хто яго тымчасам ведае?

Разыходзіліся. І ў кожнага варушыліся думкі. Вот яа жорны тыя марудныя, нярухомыя. І кожны жадаў, і кожны хацеў. І кожны верыў.

— А мо' яно што і будзе...

— Цялу-у-шачка мая!

Настуля выходзіла на двор, куды забягала з пашы та даўней звычцы цялушка, якую купіла тады з татой Цыбал. Яна лашчыла яе, давала скарынку хлёба. І тая нывы-та спагадна мыкала аб чымсьці, аб сваім, каровіным, цялячым. Ішла да хлява.

— Не ўжо, мая лысыя, у хлёў я цябе ня пушчу, ідзі ўжо да свайго.

Заўсёды забягала на цялушку Макрыда, дзёло зьбіралася сам Цыбал. Ён ня пледзячы ў вочы, здароўкаўся з Мартай.

Дык ужо добры вечар, калі што...

— Каму і як...

— Дык хіба ты яшчэ злуеш за што?

Марта не адказвала. Яна звычайна пазірала, як не дбалася цялушка ў рукі, як пускалася ў псорыкі па двары і як засопшыся бегаў услед за ёю Цыбал, перастаўляючы кароткія, як цюльпані тыя, ногі.

То-ж дай ёй рады... Вось я табе высьпятка ўжо як дам, дык ты мне пабрыкаеш, гіз на цябе ўсьсеў...

Чужое, дык у рукі не дасца... заўважае нібы так, ні чаго. Настуля.

— Як гэта чужое? А чые грошы плачаны?

Грошы? Вялікія тыя грошы... Хапіла-б хіба, каб пяццю купіць засіліца за тыя грошы, калі можна грашмі лічыць капейчыцы тыя Юдавы... Хіба то продаж, зладзейства то, а ня продаж. От кажунь, Хведар Жаранок зладзеі журыць у краў... Не, ня ён зладзеі. Ня там шукаць зладзея трэба... Другія от, у каторых з пазы лезе, а яны ўсе ўзагалі, каб жа да ўнесь сьвет у свае зладзенскія лалы ўзяць, каб-жа ў другога апошні акраец хлёба са стала сьперш... То-ж зладзюгань, крыважэрнікі...

— Ты гэта...

— Я гэта.

— Ты гэта, рыбачка, ня дужа каб зьвягала, ды са злодзесм гэта..

— А што?

— Ды кажү, каб ня дужа Бо закон, си, браце, не абышто, а за-а-кон, закон, табе гавару... Ён табе, браце...

— Воўк табе лесавы—брат.. Бач, пазпбрат які знашоўся...

Каб ты ўжо спарахчела. От жа язык, ты еі, як з чалавечам, а яна на тры ступы, так і таўча, так і таўча.. Ах, каб жа на цябе падтруш, ды на язык твой пякельны... то-ж без мазаля язык, як чым змазалы...

— Ідзі, ідзі з двара... Адразу ж, каб і паху твайго ды не цялушкі твае крэдзены тут не засталася. Адразу-ж, айдзі. А то не пагляджу на цябе, што ты м.жчына, от увесь паркн паламаю аб твой хрыбет маадзенскі...

— Каб на цябе немач... От-жа кабеціна, даруй ты, божа...

Жылі ў Мяхавіх жыта. Жылі, усё тня, што на апработ пазываліся. Тут і Танця і Козыка. Паламныта Насічка і шмат яшчэ якіх дзеці і сацыты. Выхатысь снаны зносу. Скадзала ў бабкі дачка студэнта. Камі солна на лесе і сталі іхны палуднавань. По лудзель прывезла іожа студэнта. Сабіраўся ля кілес і тут на посьпашны і расказаліся есшы. Старая парвала хлеб, усё ставалася каб ставіць як лусты, не задужа ўжо каб раскіданца з дарам божым. Налівала поліўкі ў міскі і ўсё прымярала, прыкідала вокам, ці то хочіць ці не, накарміць каб.

— От жа права, што ты казавілася на яе, гэта ж чыгун пазубонь уга жы.. думала яна, расказаліся на канцах мясц. Як ні скаржына была, але-ж бяз мяса та полудзень нельга. На тое-ж жніво, а сыты чалавек ён табе ўдвойчы сажне.

— Дык шчы ўжо, дзеванькі, ня дужа каб прахаладваліся, бо нянькі вы, кілес, упаліўне, але гроба-я, як-небудзь і зноў да лады давечару.

— А калі й не сажнём, толькі й бяды: заўтра дажнём.

— Не, яадка, заўтра гроба пачынаць пад лесам. Жыта яно, гамбжа, не чакае. Дзень, доўгі—яно і сыпленна... У другіх гаспадароў яно, канечне, і прыкачаць можа крыху, бо і жніво таго, на дзета уцкур. А ў нас-жа, уга, гаспадарка гэткая!

— Дзе-ж ято дзяваць гетулькі жыта?

— Як гэта дзе дзяваць? У гаспадарцы яно ўсё спатрабца, усё сваё месца знойдзе. Дзіва то, дзе дзяваць... Абы было!

Камі ўжо вечарэла, зносіла снаты Танцяна з Банідысём, дана магаў. Ён хадзіў попач і ня столькі было тае дапамогі, колькі перашкаджаў толькі.

— Дужа ў цябе от кага тоўстая!

— Тоўстая, да не пра цябе.

— І грудзі ў цябе, як пампукі, крамяныя...

— А што табе клопат аб іх?

— Гэта я так. А калі прыду нанач сёння, ці прымеш?

— Падумаеш, персона гэткая, каб яшчэ да прымаха. Вунь На-
сачка вочы на цябе прагледыла, чаму-о табе і ня нсыці да яе...

— А можа ты мне падабаешся...

— Дужа там.

— Далабог жа, Таццяна. Вот гляджу на цябе і дзіўлюся: дзеўка
ты, не сказаць, каб з гаспадаркі якой, а ўсё пры месцы. І вочы ў цябе
мне падабаюцца, і косы. От каб яшчэ хвартух з карункамі, дык і зусім
тады хоць ты да шлюбую...

— Годзе табе ўжо кешкі строіць...

— Ды я ўсур'ёз. Пры чым тут кешкі, кажу што думаю. Да
душы-ж ты мне да спадобы, хоць адразу да папа ідзі.

— Дзе ўжо табе, ты шукай сабе кампанію. Каб роўную, от у
Цымбала Макрыду, дзеўка шпигто.

— Касавокая?

— Толькі тае бяды. Затое бацька пасяг дасць і ёсць з чаго
даць.

— Ужо з поля ішлі, а Бамадысь ўсё ня ждаў свае гаворкі.

— Дык прымаеш, кажаш...

— Адчапіся ўжо, назола.

— А ўсё-ж?

— Вот прысыптыла чалавеку і дзе гэта чалавек, каб от адразу,
ды што прыняў яго. А ты пахадзі, перакося, доўга пакланіся
дасць, ды сядзі яе насам перагледзі. А то та табе: грудзі кра-
мяныя, прымі яго. Што я табе гуляшчая якая?

— Да я ўсур'ёз-жа, Таццяна, кажу, не на жарт...

— А калі ўсур'ёз, дык і рабі па-людску.

— Дык калі прыду?

— Папаў на язык, не перамеле.

Дык прыду ўжо, Таццяна!

От смала тая...

Іван Іванавіч падагравае жалезну, каб лямець наварыць. Зьлізала
жалезка, прыгнутала лямець, змардзеш каня з плугам такім. Лявой
паддувае мех. На кучы всякага жалезнага ламачна сядзіць цётка
Барташыха—прывезла кабылу падкуць. Шышчы у горане, разля-
гаюцца іскры атуль і сыплюцца на падлогу, на кавальскі хвартух,
на яго руцэ чорныя.

— Глядзі ты, і не пячэ!

— А чаму яму пячы?

Пад спрытнымі рукамі каваля выцягваецца лямець, вырастае.
Вось і дзіркі тыя прасьвідраваў.

— Давай плужок!

Усё як сьлед прыпраўлена, хоць ты запрагай каня ды ў поле.

— Дык дзякую, Іван Іванавіч, цяпер і папар можна ўзяняць, усё жыгта адсяціць...

— На здаровейка!

Лявон Ражок ужо зьбіраецца ісьці, але, прыгадаўшы нешта, мненца з хвіліну і запытвае.

— От што, Іван Іванавіч, чалавек вы ў нас, можна сказаць, разумны. Скажэце, як вы глядзіце на такую от праяву. Ліст гэта атрымаў Напрэй ад Семкі, ад брата. Піша той, што чакаць можна пасля вайны, а то й цяпер, перадзелу зямлі, нібыта і рабочыя там супроць закону выступаюць...

— Ну?

— Дык от, ці можа гэта быць, каб з зямлёй, значыцца, ды па новаму?

— Гм... Як табе сказаць... Яно на сьвеце няма нічога такога, каб не змагло спрадзяцца. Асабліва, калі рабочыя гуртам возьмуцца дык яно можа і споўніцца...

— Дык споўніцца, кажаце?

А чаму й не... Усё можа быць, чалавеча. Рабочы чалавек чаго захоча, таго можа і дабіцца. Ды іначэ, скажам, калі й селянін спадзя ня будзе, а дапаможа яму, ды пачне паноў падкурваць патроху.

— Дык кажаце, можа быць гэта?

— Ясна, можа.

— Дык вялікае ж вам дзякуй. А мы, прызнацца, сумняваліся, крыху—як гэта можна, ды супроць закону? А воіска нашто, а паліцыя, а жандармы тыя, стражнікі. Дык яшчэ дзякуй... От яно што значыць.

І Лявон пазірае на цётку Барташыху з такім выглядам, нібы хоча сказаць: А што, я не гаварыў вам раней, хіба не па моіму выйшла. Узяўшы на плечы плужок, Лявон бадзеры ідзе да хаты і пазьбітыя кішкі ног уздымаюць на вуліцы цэлыя воблакі пылу.

От што значыць, пагаварыць з разумным чалавекам. Яно і Семка не павінен-б брахаць. Таксама хваікі хлопцы. Разумны чалавек. Але ўсё-ж можа быць. А калі й другі чалавек такой-жа думкі, дык пэўна-ж што-небудзь і будзе. Дай-жа ты, божа.

І Лявон Ражку ўяўляюцца перад вачмі ято вузенькія шнуркі, дзе ўжо часам з касой не размахнешся, нямаведама як і грэчку скасіць. А фатоў гэтых, каб на іх нарад, процьма.

Што год, то рот. Вунь і цяпер Лявонава жока, гушкаючы малога ў калысцы, з прывогаю на жывод пазірае:

— Ня дай божа, ды двойне трапіцца, от будзе клопату!

— І радзімны гэтых баб не забяруць. За якія год шэсьць цэлая плойма сапчых... Але не бяда, быў-бы здароў, гэтулькі то клопату..

Як толькі цямнее. Сідар ляснік пакідае свой кардон, пільна аглядае дубальтоўку, падкладае сьвежыя істоны і, трымаючы ў руцэ стрэльбу (ніколі, каб на рамень узяць), ідзе павольнай хадой ідзе ўнурыўшыся, сутуліўшы ўсю сваю постаць і толькі порсткія вочы шыпаюць па баках, ды старожкія вушы прыслухоўваюцца да кожнага лясога гуку, да кожнага шорлату ў кустох. І хада ў яго спецыяльная. Ня то, каб лесам ісьці, там, дзе відно, а от па лагчынках, па алешынах, па кустоў, трэскамі тымі вавочыннымі. Каб менш прыгледзіць, учуць, каб на лапам наляцець, ашаляхціць чалавека выглядом сьцім каршукаватым. Так ашаляхціць, каб і думаць было некалі, каб сама сабой без загаду цюкнула ў мох, у сырую зямлю сякера вон страя, бліскучая.

— Сапраўды, каршун, пападзіся яму, скуру зьдэра...

І зьдэра. Калі ўжо служыць, дык служыць, ня ў жмуркі гуляць, павінен за дабро адказваць.

І ніхто другі, а павінен ты адказваць. І з драга прагачо як сатаку, калі заўважы яшчэ дзе пасечкі... У бараноў рог сагну, у турме як падлу згэю, калі ды яшчэ, што заўважы... А будзе ў парадку ўсё—аб'ядчыкам будзеш. А слова маё,—сам ведаеш,—цвёрдае слова. Так кажа Мацьвей Юльевіч, а ён сванго слова сапраўды трымаюцца цвёрда.

Сідар ідзе вымае каршун, круціць цыгарку з сямасею свае гадодзі і, схаваншыся ў кусты і пахімушыся да самай зямлі, прыкх, ды ўпотаімы, каб не заблыталі святло. Трымаючы цыгарку у рукаве, паволь ідзе далей, туды, па гарбах, дзе вялікі ўзгоры вышпуюся гарбылем гэтым, заюс высачанымі елкамі, дубнякамі а ў гэце раскіданыяся ашчына і аж на вястувачую мацішнік ідзе. Агуст трымаюцца дыкі, смаротныя чорная. Пах там лаўсеты прысмы, нібы медамі тым насычаны. І з гарбах, калі прытуліцца там дзе небудзь пад разхатстан елкамі, чуваюць усё, што дзе тэсцяна, а калі ўсім лесе. Ці то воук дзе галлякай трэсьне, ці засквэняць калёсы дзе—кожны гук ляжыць, ня мінае гарбахі.

Сідар ляжыць пад елкамі і выцягнуўшы ногі прыемна так выпрастань іх пасьяа хадзі—свое думкі свае, асавыя думкі, каршыжыстыя.

— Да хаты трысцён трэба дарубіць, ну упраўляюшчы колым тых дэроу адпусціць... Ды слава ня у трысцёне, зрабіць яго не дива... А столь, а падлога, а печку нябось прыдзецца класны, ды грэбку, ды каб так, як на хутарох бачыў чыстая палавіна была-б. Нябось і сам земскі начальнік, калі б на паляваньне з панамі прысхаў, не паграбаў-бы і пераспаць у ёй... А гэта ўжо верны траяк. Канечне, можна-б было і карову каторую прадаць, альбо й каня другога. Ды дзе гэта, каб у гаспадарцы звод дапушчаць... Ня грэх і спадлавіць крыху ў лесе, канечне, калі з добрым чалавекам, ад якога і ў рукі сёе, тое перападзе. От-бы, скажам, з Цыбалам. Увесь двор згораў, колькі тых шулаў, адных, а колькі бяровеньняў тых,

калі перасьпаў гучно... І ўсё без адбою. Праўда, было колькі камлеў і адбою, для прыліку больш. Глядзі ў Сідара і карова новая, ацялілася от вясной. А бервяно ў лесе ўзяць, што пліюнуць. Адрэзаў ая самай зямлі, голыя ў нетры куды, а самы пеньчык дзернікам прыкрыў—быў дуб і няма дуба. Гэта калі на панскае вока... Яно, ка-лечне, і ад кожнай сякеры адабранай прыбытак—плаціць кантора па колькі тых грывень. Але гэта ўжо сьлезы. Ня грошы, а сьлёзы. Ад іх на ногі ня ўстанеш. Адна адзнака, перад панам заслуга.

Думкі снуюць, абрываюцца, але вуха слухае сваім чарадом. Нейкая іштушка з прасоньня зашастала крыльцём унізе ў лагчыне, зацяленкамі нешта у сажалцы, дзе стаяць на беразе высокія, палурныя, алешыны, ня йначай вуж падаўся на той бераг. Ды ад Дняпра, аж адтуль, дзе капіца павінна стаяць, чуваць легкія, што ледзь-ледзь далягаюць ось, рыны. Сідар аж тулава прызьвітаў, абалерся на чокці, сыяў дымачыне пават, каб ня ўпусьціць гук, прычыны яго вызначыць. І зноў супакойся. Прылег, пачаў новую цыгарку круціць.

— То дзеда Амяльляна паром. Калі нацягвае паром канат на самай сярэдзіне Дняпра, рыняць тады от так злёгка, мілагучна рыняць слухы ды кола драўлянае, за якія канат той прывязаны, да берагоў умацованы. І сапраўды, от і гамонка чуваць. Ляцяць галасы праз лес у нізкой вільгаці, праз туманы чоккія. Крыклівы голас адзіны, другі от толькі бубніць: бум-бум-бум... Ніяначай Амяльлян за гарны сварыцца. Чалавек го божы: бум-бум пачэ, шчупакоў пляжыць... А да гарнаў спрыт мае... Як-жа, служба... Ты гэта аднаму дарун, другому дарун, зганян каторы раз пасудзіць на-шармака—з чым-жа ў кантору зьявішся... Дужа на цябе паглядзяць тады.

Ужо веці пачало прымружваць да чаго-ж дрымота авалодвае як новы гук крану. Сідарава вуха і зусім у новым кірунку. Нішто ступіць вось дзесьці аяснула разохлая, а вось зачэпўся падгерац за ламачыну, трэснула ламачына. Аю суніак відаць падгерцам трапіла. Прычпіла да самай зямлі Сідарава вуха. Чуваць як гоюдаюцца шіха, асыярожча, па суха звонкіх кароньнях колы, цяжка ступае конь, от стукнуў капытом па карчы, дзыгнула агоса, мусць зачэпілася вось за што-небудзь. Цішыня з лвіну, а потым ізноў нібы шына бразнула. Няма чаго сумнявацца, злодзей едзе, злодзей лесавы. І суне гад аж на самы мысок, туды, на бераг Дняпра, на высокі абрызисты бераг, што падставіў свае высокія грудзі рацэ, пасунуў яе да лека ў бок, прымусішы зрабіць вялікую паваротку. Па беразе дубы растуць, адборныя, стромыя дубкі—прадае на млыны пач, пакрысе параходзтва. На ўсякую патрэбу можна ўжыць дубкі тыя.

Сідар прыўстае пад елкай, апраўляе адзежынку, дубальтоўку і сьпяшаючыся ідзе да мыска, прадзіраючыся праз каржакаваты хваевы парасьнік па балацінішчы. Ён крадзеца, выгінаючыся як кот, і чым бліжэй падыходзіць, тым ніжэй прысядае яго тулава да зямлі, а самі ногі нібы плывуць па імхах, па сусьменю, па коўзкам насыцла хваёвых голак. Плаўна гоюдаюцца плечы, згінаюцца рукі ў тахі хадзе, каб жа ня бразнула дубальтоўка, не зачэпіла руляй за дрэва.

Ужо радзеюць дрэвы, бялее туман над Дняпром, ужо відны самы рог мыска, відны пянькі ад Кунецкай высечкі.

Натапыраная, настарожаная постаць Сідарава спыняецца, далёка выцягвасца ўперад шыя, ды шырока ўцягваюць паветра грудзі. Хоча нях пасобиць слыху, дапамагчы вачам у начной лесавай цемры. Бяруць на згатоўку стрэльбу. Сідар рушыцца ўправа, да берагу, туды, дзе цемравее нешта ля вылаватага дуба. Ён пераступае з нагі на нагу, на хвіліну спыніцца, высуне з-за каменя сваю шапку-кучомку і зноў далей.

— Іш ты, каня прывязаў ля грабіны... Пастой-жа...

І калі дзесьці там сарамліва і нерашуча шопнула сякерка па дрэву (гук захапіў у дрэве, змягчыў), нібы лётам савыт кинулася чорная постаць з-за драў туды, дзе цемравее нешта ля вылаватага дуба.

За хляўчуком пад палеткаю дужа ж спаць добра. Узложыш на калёсы сена ахалак, дзяружку наверх, падушку — ну што табе тым пірыны. Ні прус цябе тут ня джгне, ні блыха ня ўкусць, а ні той зашмечы хатняй, маюсай. А тут табе пекната: латыхае мятані паветра, з гумна нясё пахам сеным, густым, хмялявым, і сама пірына лівя мурат сонечныя, квіццстыя. Ляжыш, і нібы ты ў баралецкім лесе, і аусы звыняць, цуксенька так да шыкаў дакранаюцца вусамі чалавечымі, то вятрыска гоідае іх, калыша. Трымцяць у аусох кала пелькі, званочки, дзесьці там высока, высока заліваецца жаўранак, на сонцы купаецца.

— Дужа там жаўранкі! Бач, вярэцца што. І усміхнушыся. Таццяна паварочваецца на другі бок і ўглядаецца ў групу-дзічку, што рысьце па дварэ Агапкі-аднавоцкі. Разгаластая груша, ні ўвесці твор разраслася, адных тых лежанак колькі гарцаў набірае Агапка і колькі дае погым бабам на узвар, на салодкі узвар парадзіхам.

Рыпнула хвортка ў Агапкі, от павярнулася зкрутка мусіць то Аніс да хаты прышоў, з пагулянак. І добры здаецца хлопец, на работу цягла, але нейкі дзіўны крыху. Нібыта з нейкай чарваточышкай. Усе ў яго не да ладу — абы дня пражыць да й годзе. Каб каня, скажам, чабыў і ці калёсы там новыя прыдоў — дык дзе там. Ці з хлопцамі ў карты прайграе рубель зароблены, а то й прапе часам. А калі не, тады-ж дужа матку лае, што над ёю толькі ні вычварае. «Пупарэзыцца ты, зышчыцельніца роду чалавечкага, Адындзі, погань з воч маіх. От скажу людзям пра брыду тваю, пра заняццо тваю брудную... От скажу, чаму Палашка согне, белага сьвету ня бачучы праз твае басурманскія рукі... «Чаго, чаго толькі не нагавораць. А як лывучы па суседзку, дык яно ўсе і чуваць. Няўжо такі дзеўкі ходзяць, каторыя гэта...»

За гумнамі дзесьці зарыпелі калёсы. «Бач, ты, чалавеча старасца, у лес мусіць пацягнуўся, найначай...»

А ці прыдзе ўсё-ж-ткі... зьяўляецца думка. Павянен пры-
несьці. З паўгода ўжо, як увачавідкі ад усіх дзявок да яе заляцаецца

і ці на йгрышчы то, ці так на пагулянках дзе, ці на вуліцы... І нішто хлопца, асабліва-ж гэтыя вочы снія, да такі сукрыты чуб русы... Нішто хлопца... Толькі ці я-ж яму раўня... Ці бабыльчына дачка, ды каб замуж гэта... ды за каго? За Банадыся старастава... Унь у яго і брат, кажуць людзі, ужо ахвіцэра заслужыў... Хіба- то раўня... Ды паспрабуй Хвядоса скажы, што сны яго да Таццяны чэтыца, на вяду яе мае, ды шчэ ўсур'ез—такі-б гармідар узьняў, не паздаровілася-б і Банадысю... Хіба от Настаска Палашчына... Дык то-ж цямушка, дальбог цямушка, от толькі й ведае вочкамі міргаць, ды чырванець на самыя вушы. А Банадысь нішто. Праўда, крыху заціхі, калі што, ня зусім такі, як бацька. Той як усярдуе, дык такі-ж гарачы, хоць ты запалкні да яго дакранся загарыцца... А гэты ў матку мусіць ланюу. І асабліва-ж чуб, вісць от так, цэлым рогам закручаным над вёсам, над снім.

Таццяна з прыкрасасцю выцягвае ногі і прыжмураючы вочы прыслухаецца, як тэкае кроў у крамянёвым целе, як разьмываецца на ім хмялявая млявасьць, якая напружвае цела, прымушае яго дугон вышывацца у салодкіх пацалунках.

Але вось зашорхала нешта ля паўканчэку каля хлява, стукнула аштакетадан. Чорная пастань вычынула зь калёс. Таццяна маучыць, духі ўцяўшы,—няхай от папукае.

Хлопец сьціскае рукамі на калёсах, от на яе пастрашч, схаліў паціпахі, казыра.

— Кінь ты, Банадысь, дурыкамі займацца...

— Эге, каго яна чакае, бач ты яе...

І шчыта ня бачыць, але на тым, як гарачымі роўняна вушы адчувае, што ўся чырвоная.

— Чаго гэта ты Аніс? І ня сорам табе, дзе-ж гэта твае вочы. Хіба ўжо не халае табе Аўгінкі Мялавай...

— Цішэй ты, дурная!

— Ды што там цішэй. Дык чаго-ж гэта ты?

А дай, думаю, суседку папукаю, бачу, як мясьцілася ты на калёсах. А яна ўжо брыкаецца...

Да я... што я... Ідзі ты ўжо, Аніска, адкуль прыйшэў... Просілі даўно прайсці, да душы ж спаць хочацца, а ты, вамацуга, швэндаешся от, як кот той марцовы...

— Ну, годзе табе. Пайду ўжо вот. Ня буду табе значыцца, перагваджаць. Ды і наватшта добрым людзям шкоду рабіць. Але толькі, калі ты та Банадыся думаў маеш, дык да суседзку ля раю, дальбог ня раю... Калі там што якое, дык хіба табе карысьць якая... Калі і на ўме яму што, дык хіба каб толькі пабязуліць. А калі ўсур'ез, калі ў яго сур'ёзны да цябе інтарэс, дык бацька яму такі інтарэс на хрышту прыйша, што ен і дзесятаму закажа. Дальбог жа, от-жа павер мне...

— Ды кінь ты, Аніска, з сваімі інтарэсамі, спаць от дай, мне-ж павідну трэба на поле ісьці.

— Ну йду, йду, дабранач табе...

— Ня прыдзе мусіць.. Голькі для хворсу пэўне днём як смала чаліўся. Ну і што-ж, падумаеш... Няхай сабе і ня йдзе.. Ня было-б то клопату... Высплюся хаця.. —павярнулася ніцма на падушку.

Але спаць не хацелася. Пераварнулася на другі бок, пмошчыла вочы і ніяк не магла іх прымушыць. То мўлка нешта здавалася, го здавалася, нібы казюрка тая ў сена ўвабралася, шархаюць от пад падушкан, пад вухам самым не дасі ей рады...

І калі прышоў нарэшце і Банадысь той, ніяк ня было ўжо таго чакання, нейкае тае радасьці, што раней была. Прышоў, ну і няхай. А ён адразу юрк пад коўдру, прытуліўся да боку.

— Ты-б ўжо хаця боты зьдасёў, ўсе пальцы мне здратвеш пад коўкамі...

Устаў, злёзчыўся, сыцяваў чобаты, бразгатаў драбнэцамі калёс.

— Да цішэй ты хіба, няўжмода...

Калі-ж ляжаў ўжо ля боку, моцна, моцна прытуліўшыся і пацскаючыся яе рукі аднагло ў Тапцыяны на сэрцы, цяплені яму зрабілася. «Ага, ўсе-ж ткі прышоў, ня здрадзіў, кахае ўсе-ж... Шаптаўся пад коўдрай, малавалася, абменьвалася гарачымі пацалункамі, такімі гарачымі, што аж сэрца заходзіла і нібы ляміла, ляміла ў бесданьне тое, а якое, ліха ято ведае.

Я-ж цябе ад тройцы самае от жа дж люблю, і сыскаў тая моцна, што зашмала аж дышць.—Як пагляджу на цябе, дык у мяне й ногі так і млеюць, от на зямлі ня ўстаяць...

Дужа там.. Дзўчюся я, колькі ты разоў на зямлю падаў..

— Да ты ня сьмеяся. Тапцыяначка, праўду кажу, шчырую праўду і праз колькі часу:

— Не, Банадыська, пра гэта ты і ня думай.. Крыў, божа, каб ты тэта... і думкі такія адкінь адразу... Бач ты яго... Вот ажаніся, тады ўжо...

А сэрца ў самой гарыць ліхаманкавым агнем, цячэ, апальнае пруткім цёлам да яго тушца, захлапаецца пацалункамі моцнымі. Ды шэпты гэтыя лезуць у душу ня просячыся, тасьцілаюць у думках лухавыя надзеі, снуюць у мярэжавах тых, кволяць цёла ды ўпросьлівым словам, хмялявым.

От цалую крыж часны, калі ня верыш... Тапцыяначка.. да я-ж.. даражэнькая, да хіба я здраджу... От пад гарбалай выражам хутар... І жыць будам...

— Ня трэба, Банадыська, ня трэба, ах божа-ж мой, дараг мой.. сукрысты мой...

Хмелем кружыцца голаў і адлятаюць кудысьці і падушкі і хлябчук і павіслая над галавой латы страхі. І от тая дзічка, ігрушка суседзкая, бабкі той Агупкі-аднавочки, бабкі-нагаворыччыцы... Потым хутка ўсе на мейсца ставіцца: і страхі і груша тая Агупчына. І вось ляжыць ля боку, прыціх, не заварухнецца. І ў гародчыку выдаць, як зьвесілі долы свае шапкі росныя, шапкі жоўтыя сланечнікі тыя от семак тых лузаць колькі будзе. Зірнула на сланечнык яшчэ раз і заплачала—ціха, у падушку. Толькі плечы так ціха ўздрыгваюць.

— Дык чаго ты? Я голас такі звычайны ўжо, — хіба ты першая, хіба ты апошняя. Ды што я кажу... прабач, даражэнькая, я-ж свайму слову гаспадар... Дзіва-то, дзе ты бачыла, каб гэта хто да вяшча закону трымаўся, пост блюў...

— Ідзі ты, дурыбала...

— Да чаго ты ўсамдзеле? Я-ж табе не абы як кажу...

А як у салдаты цябе от возьмуць, што я рабіць тады буду?

— У салдаты? Гм...—і ўжо цішэй:—ня возьмуць мяне ў салдаты.

— Хіба ты сьвяты, ці што, каб гэта не ўзялі?

— А вот і ня возьмуць. Няма такога закону, каб бралі..

— Чаму ж гэта так? Хіба прычым яні з цябе, каб гэта ды ня было закону, каб бралі яго...—перадражнівае ўжо Таццяна.

— А таму й ня возьмуць...—і шэптам зусім...—грызь я сабе рабій, пашкодзіся крыху... Спецыяльна да Агапкі хадзіў знарок. Бацька унь пудоў пяць збожжа аддаў, ды сам шчэ колькі...

Ты?—і у вырачаных вачах Таццяны ні то грэблівасць, ні го здзіўленне.

— А ты думала, гэта страшна? Раз, два і гатова... Па белым білетце назусім...—выхваляючыся жэка Банадысь.

— Ах-жа ты, сьлімак-жа ты гэтакі... кілаваты... Каб-жа то знацьцё... а, божачка-ж мой...

— Што гэта табе зарупіла?

Ідзі ўжо ты... Чусіш ці не...—і руком пад бок: —Табе кажу, ці не—разьвіднее ўжо, людзі ўбачаць, айда да хаты...

Банадысь торанька нацягвае чобаты і, схада разьвітуюшыся, з вострым вэрэдамі дзвюга сабакі той пайты, адыходзяць ад калес і няёмка лезе праз парканчык.

Глядзі, каго не раснадуў... дочка сказань Таццяны, але толькі махнула рукой.

— Няхай ужо, чорт яго бяры... Што будзе, то будзе...

Спаць ужо некалі. На усходзе чырванее паўноба, замгусціліся гітункі на агарках, мыкаюць на хлявах каровы—хутка затрубіць пастух Валодзька, зганяючы тавар на выган. —

— Уставаць хіба... От-жа сьлімак...

Ля кагодзеля коляні паці: Непрэмі парабак Цыбалаў і Андрэй папоўскі. Трэшча так, каб разам. Не сустракаліся даўно, бадай з таго часу, як на сяло зьявіліся.

— Дык жывеш, кажаш?

От-жа бачыш, живу тым часам. А як пападзедзя твая?

Ды трасе ўсе кудламі, няма на яго пагноелі на праскамідыпо...

— Што?

— Ды гэта я так...

— А поп?

— А што яму жарабку дзеешца... Прыходзь от халі падвечар.

Заціхла песня... Рукавом
Кавайны сьцёр сьлязу з шчакі...
Ізноў сталы зноў ланцугоў,
Дарожны горкі пыл, пяскі...

Зах. Беларусь

Міхась Лынькоў

НА ЧЫРВОННЫХ ЛЯДАХ¹⁾

(Аповесць)

1. ЦІХІЯ СЯЛІБЫ

Сястра Лёдакія была злосная. Яе марытакаваты, як печаная дуля, твар торгався ўсім сваімі барадаўкамі, бляклія вусны, якія яна штохвілінна абшпралі хустачкай, варушылася, нібы шэпчучы ні то маміну ю то праклёны нейкія, ці пагрозы. Ды й ня дэва!

Па-першае:

Бач ты яго, а яшчэ благачыльны. І яму мала... Хішла-б ужо скарбоначнага збору, дык не, падавай яму частку капічнага палатна... От патшы маці ігуменні, вяхлі прыз архірэя вуму-разуму навучыць...

Па-другое:

— І на параходзе чалавеку божаму не праехаць. Каму раба боіцца, а го наноўся: «мадам, пасупіцеся...» Нібы воч чалавек ня мае. Ды яшчэ выскаляецца... І матросы добрыя каб чалавека за яры да парадку прысесці, дык і тыя-ж туды. Не чшайце гэтаю плашча ніцу сухую, рассыплецца...»

І па-трэцяе:

— «Оскудзеніе ў людзях». Ты за іх богу маліся, сьвяты пост прыемлі і ня толькі пост, а і кожную сараду і пяток ані млека, ані мяса, і і зуб скарміны тае... Усё а тоспадзе, а ўсеблагі яго міласці, а вечным царстве яго думкі свае напайняй, сэрцам да прастола яго ўсявышняга вазнасяся...

А ня дурна-б млекам гэта сьмірэнную плоць уцешыць... Даруе расподзь за труды праведныя, за дарогу цяжкую...

Сястра Лёдакія шла з прытані, з параходу Змарылася, засалілася. Вось і лесу ўскраек, недалёка капіца, хутка і адпачыні будзе. І пухавая пярына, і карці млека халоднага. Марта самавар паставіць, балазе мёд сьвежы стаць у кубле, соты пахучыя, ня крапутыя...

І пачытае адыходзіць душа сястры Лёдакіі ад коўгуд мірскіх, ад сумятні тае чалавечае, прэшняе. Вось гудуць верхавінамі хвол, гэтак латодна гудуць, як залатыя пчолы божыя. І па тых верхавінах лаш-

¹⁾ Працяг, глядзі „Полымя Рэвалюцыі“ №№ 2-3, 4.

чыцца сонейка сваім праменьнямі няўміруючымі, цэлымі стрэламі бошымі, смяяцца сонца на захад, усе ніжэй і ніжэй. І як рыдзг господні, рыдзг чыстыя, верхавіны тыя хваевыя палымнеюць...

— Дзіўны дзялы твае, гасподзь, уся прамудрасьцю яси.. І што гэта там за халера?

На пеляшцы, на пенечыку, бязееш нешта, для паляны той нязвык
дзе і нябачанае... Сядзіць удвох... І гэта каля святой крывіцы, не-
далечка ад робрану нерукатворлага? Хто ж асьмелуся такі?

Сястра Аудакія як крот, падбіраюцца бліжэй, хаваючыся за раз-
дашчатымі елкамі.

- - Бры ты іх, дзяўчына й хапец, няйначай любоу круцяць, от жа нашам месца для свьербны. Пастой жа, пужну я вас так, што аж месца вы знойдзене. А со-о-жачка... Свят, свят, свят... Да гэта ж Марта нягодилана... З Андо-ем наговым... Бо-жушна, не ўядзі мясе у кушанне... Да чаго дажылося святае месца божае? Баа, сцязьр, а ёмады гады! Ін, прымакая, як прымапа усероу, а як поучеала...

[illegible]

— Ты.. дух нечистый.. Змучиваешь души живыя.. Связалъ бо
гасод.. съ паямы.. яе крѣпшу чудотворю... А ты ра..свѣдѣ..
Незахрысьиць таба зя можаш, а злочь ужо свою расназочн паямы
леньными блудными...

От як пятав я цябе ла мынасьвню гвалму буму, джак
..граду дух твои будзе у руні божьей... А тында, плеча, ла улоды
у прэх.

Марта кинулася найлеки, ля чмочы ног пад сабою. За ёю папала і сястра, Людзя. што раз пацрапачы назад і па. р. жаючы духу нячыстаму ўсімі карамі нябеснымі і зямнымі.

Кам Марта ўбегла ў хату, дык ня ведала, куды дзець твар а сору. Сястра Марыя сядзела ля вакна, кауцалася нечага з шолкаю і кінушы позірк на Марту, на яе гарчаны помысем твар, на яе задужа жвавыя рухы, запыталася, перакусваючы зубамі нитку:

— Нешта ты як утралёная?

Марта спрытна завхалася з венкам, падмятала падлогу. У галаве віхрам насіліся розныя думкі, і цяжка было на чым небудзь спыніцца, прывесці іх да парадку.

— От-жа Андрэй падвеў толькі... Колькі сораму таго.. Не абярэўся цяпер ад манахак, а галоўнае ад сыхарэбай той... А дужа-ж

хвацікі.. Андрэі гэта.. Цалуецца от толькі.. от дзівак... адно толькі
вчочаткі дужа баюся... прарываецца ў голас думка Марціна.

— Ты чаго гэта?

— А гэта я... Бачыце... Ага... Сястра Аўдакія там ідзе, з гораду
прыехала..

— Што ты? Чаму-ж ня кажаш? Сустрэць хіба...

Сястра Аўдакія увайшла ў пакой ціха, паважна. Кінуўшы вочкі
на вобраз, доўга і павольна жаргалася, гугнява расцягваючы айца
і сына... І калі атрымала ў адказ «амэн», паволі апусцілася на лаву.
Іраваа дапытлівым гаспадарчым ёкам на ўсім пакоі і, нібы муча-
юца тая, пакінула за ўвесь грэшны свет, колькі раз уздымала.
Уздыхнула цяжка, і надрывае, і ламаючы палецаў да хрусту.

— Хіба-ж то дрэннае што, сястра Аўдакія?

— Ніхто як бог...

— Хіба здарылася што?

— ...! яго сьвятыя вялікамучанікі...

— А мо' якія няпрыймнасьці?

— ...! заступнікі варкалабаўскія... Ох, грахі нашы, грахі... І дзі-
коле, госпадзі, на зямлі нас грэшных трымаеш.. Замарылася я...
Душа-ж замарылася.. А хсё а госпадзе, а сьвятой абалеі яго кло-
наты. Ці не загадаваў ты, сястра Марыя, гэтай грэшнай, гэтай
Магдалене перасказаць, гэтай распустыліцы сусветнай, самавэр-
сатрыць.. Дужа-ж гэта цяпер да гарачай вадзі і дарогі... З варань-
нем-бы от... Ты ўжо, сястра Марыя, благаславі Марту на самавор...

— Сястра Аўдакія паслухалася ў другі пакой і доўга сапала там,
крактала, распранушы свае джогіныя, матаскія ўосны. Потым доўга
да поту, іла гароту, старанна падкладваючы на зыгнучароўным зно-
кавалачы цукоу. І памалілася перад аямладкаю, пакажыла да сябе
Марту.

— І чаго ёй, лысіне старой, трэба?

А ну, ну.. Хадзі сюды, раба божыя, раба грэшная, раба рас-
пусная, раба ня вартая сьледу божата датыкнуцца. Хадзі, хадзі,
атракавіца, да не пакрываюцца вусны твае маною... А ну блжэй... Хто?

— Ну, хто... Хіба ня бачылі?

— Глядзі ў вочы, ня віхляйся... Чаго гэта прыходзіў ён?

Коняй шукаў, мусіць, зьбеглі ў лужкі...

— Я от табе пакажу лужкі... Дык што-ж вы рабілі там гэта?

— Нічога...

— Як-жа тэта нічога? Ну што, прызмушчаў гэта ён, та?

— Як гэта прызмушчаў?

— Гм... Ды як жа гэта вы так, та? Догк з хлопцам, кажаш? Да
сладобы прышоўся? Салодка з ім мусіць?

— Ды што вы?

— А ну, кажы, кажы, не хавайся...

Сястра Аўдакія вачмі тымі як сьвярдзелкамі сьвідруе твар Марты.
Марта цярабіць рог хусты, і ня ведае, куды дзець вочы, якія от-от

гатовы пусьціць раўчукі сьлез. А твар гарыць, па ім бегаюць чырвоныя плямы, палахліва міргаюць чорныя вейкі.

— І чаго гэта вы чэпіцеся да мяне... А бо-о-жачка мой... І што вам патрэбна?

— Ты мне ня плач... Ты мне туман з воч ня пускай... Расправайся адразу, гадаўка... Ну... Табе гавораць, ці што? А ну, сястра Марыля, датамажы ёй сарочку зьняць.

Марта кідаецца ў куток, адбываецца рукамі і нагамі, намагаецца ўхусіць руку непазіснай Лўдакі. Але ўсе дарэмі! Сарочка ўжо ў руках сястры Лўдакі, і тая коржыкам панеслася з гэтай сарочкай аж да самай лампады.

Марта стаіць у кутку і глытае судабова сьлёзы, якія цякуць востр, размазваюцца па твары, падаюць на грудзі, гэтак ганевна выстаўленыя на паказ, на людзкое вока. Белая пела трымціць, пакрываецца круткамі ад холаду, ад зьняваті.

— Дык чаго вы хочаце, што вам ад мяне трэба?

— Ладна! ўжо, нібы лагодна і супакоеным ўжо іонам адказвае Лўдакія. А прэвучыць трэба, каб не навадна было, каб другім радзім ня рымсьмалася... Ці доўга да граха, да скверна... А ну, мажы, наб, божыя, на лаву... Ну, ну хуценька... А ты падгрымай яе, сястра Марыля. Ды ніцма, ніцма, от так... Трымай яе за ногі...

Сястра Лўдакія бярэ рушнік, мочыць яго ў каршы з радю і моцна, спакваля пачынае біць ім па голым Маршным целе. Яна б'е з поцягам, з захаваньнем... Зрыкі воч яе звужаюцца, забліпчалі яшчэ чырчці, ўглядаючыся, як разыходзяцца белыя псыгі па чырвоным целе і як сыскаюцца судабова ногі, як сыскаюцца плечы, гэтыя белыя загаватых, што толькі, толькі пачынаюць палівацца, як тое воўчыка-летаўка, дзявочыя плечы. Прыемная млявасьць ачалотвае сястрою Лўдакія, салодкімі коўткамі заходзяцца сэрца, выступае ног зпад навіслых кудлаў.

— От жа змарьлася, усю руку адб'ла, каб на цябе немач... Ну, уставай, ты памятай, як з хлопцамі справы мець... Не таго яліч таспыталаш... У-у... сараматніца...

Марта ўчымаецца на лаве, сядзіць колькі хвілін нярухома, потым схаванымся хуценька, торатка нацягвае сарочку. Сарочка закачалася зьнізу і на няпрыкрытым месцы, расьпісаным утварам плягоў, даблэкваюць водбліскі зялёнай лямпады, ды на водбліскі тыя жмурыць вока сваё сьвяты Мікола, сьвяты цудатворца Міршкіскі.

— Ну ты, карова... Іш да бога павярнулася, выставіла... Разб'ла сацыгны, хоць ты ў ванглярні іх вешай, гладкая...

Марта сарамліва рыўком абцягвае сарочку і кідаецца з пакою Сястра Лўдакія доўга стаіць перад лямпадкаю, падцягвае кнот і адбівае ўклоны. Старэчыя вусны шэпчуць нешта, і шэпт гэты — нібы шорах прусоў па за печчу, за коўінам. Зялёная лампадка ціха кадышанца з боку ў бок і ад яе паўзуць па сьцяне бледныя цені, калышанца зялёны змрок. Гойдаецца ён управа і ўлева перад сьвятымі

вобразамі, перад сьвятымі ўгоднікамі, што сыцялі ў сьвятасьці сваёй зялёнай заняпалыя, уцягнутыя шчокі

З за дзьвярэй чуваць усхлпы. То плача Марта, прыліпшы ілбом да аконнае шыбы. За вакном ужо цемна і шэра, і цёмныя думкі мітусяцца ў Марцінай галаве.

— За што-б... Што ёй трэба сухой?

Сьвят, сьвят, сьвят...—чуваць тыя шэлты ад лампадкі і зялёны нудой запаўняюць пакой, паўзуць на сьценах, паўзуць на двор, не паляну.

У-у... зануда...—думае аб чымсьці сястра Марыля. Перад ёй там выхваляюцца, задрыгта старая...

— Ай-яй-яй... ай-яй-яй...

— Што, татэ?

— Ша!—і паважаны раб Нохім гэтую чытае мст, часам сьціснута і вымоквае яшчэ, то гучна, то ціха нікае нечаму. Раб Нохім радасна усхвалявае раб Нохім чамусьці ўрадаваны.

— Мае дочки, падыйдзе сюды... Ну, Сіма, ац, два, становіся... Ну, Роха, ац, два—бліжэй...

Сіма глядзіць на Роху, Роха глядзіць здзіўлена на Сіму—што за татэ, што за думкі ў яго.

Кам татэ пачынае камандаваць,—відна, справа сур'ёзная, ці ня думае ён нічога, куды яшчэ дзе, то ня было клопату... І так ледзь узрадаваўся з малаком, адны біткі ачмурыві... Але татэ трэба слухаць, татэ ня любіць, каб яго ня слухалі. Сіма і Роха становяцца каля стала—Сіма трохі рудаватая ў прышчэках, павольна і татэ Роха бліжэй чарні, тункая, як сыябляк, у матку вышла. Але татэ высока, рослая, як халаты тыя мэтачковыя.

Ну, татэ!

— Слухаем, татэ!

Ідзеце запражэце каня!

І ўсяго, татэ?

— А вы думалі?

— Мы нічога ня думалі...

Дзе б вам думаць, то-ж бацькаў клопат. Дык от, дочки, ці ведаеце вы брата вашага татэ?

— Гэта тон, што вочны ў горадзе шкляны, крывы Борух?

— Ф-у-у... яна там Борух і ні варта казаць аб ім... то-ж не чалавек, а от так сабе.

— Дык хіба што ў Адэсе?

— Хіба раба Нісан?

— Ай-яй-яй, якія мае разумныя дочки. Ну, канечне. Нісан, брат рабе Нохіма... Ну, канечна, ён... Ён, які мае канатны завод, які мае тры-чыты дамы, які мае сыноў і мае дачок. І адзін сын у яго доктарам.

які лечыць людзей. І шчэ як лечыць! А другі сын вучыцца, а дочка таксама... уга... дзесьці там на курсах ці ў ўніверсітэтах нейкіх навуку праходзяць... Дык от рэбэ Нісан гэта такі ваш дзядзька і выдае ён замуж старэйшую дачку.

Няхай-жа бог дасць ім усяго найлепшага. Дык лінна Нісан ліс да мяне і прывітаньне мне мне і вам усім. Дык запрагайце каня!

Нохім паважла апранаецца ў сьвятошны сурдуч і йдзе на двор да калымажкі. Дочки круюць канем, а ён сам сядзіць, ён, паважаны рэб Нохім, паважаны эрандатар, ён... уга...

Калымажка паволі ўяжджае ў мястэчка і, паводле ўказаньняў рэб Нохіма, спыняецца ля крамы старой Еўніхі. Тая ўжо выбегла, крамы, ужо ветліва ківае галавою, ужо кінута сышы з недаробленай панчохай і ўся расплываецца ў прыемнай усмешцы.

Ай, каго пасылае бог на пачыні... Каго бачу я? То рэбэ Нохіма бачу і ўсю сямейку яго... Дык калі ласка, прашу, прашу...

Старая Еўніха хаваецца ў краме, бяжыць за прылавак, цягне адтуль рымучае крэсла і, зьдзімліўшы для прымаў пых з яго, падносіць да рэбэ Нохіма. Сіма і Роха зьлізды з калымажкі і стаяць ад дзьвярэй. Рэбэ Нохім садзіцца на крэсла, выпрае клятнатаю хустцінкай пот, які ўкрывае ўсю яго бліскучую лысінку.

— Дык як справы, пані Еўніха?

— А дзякаваць богу... Як кароўкі вашыя?

— Нішто... А як дочки вашы, пані Еўніха?

— А што з імі робіцца, жаніхоў чакаюць...

— Уга... вашыя дочки... хіба ім у мястэчку можна знайсці жаніха? Уга... Хіба толькі ў Карме, няйначай...

— Жартуеце, рэб Нохім.. Унь вашы пьвітуць, як ружы ў садзе Алтэравым...

Рэбэ Нохім маўчыць з хвіліну—каго ня радуе пахаала дзецям сваім—і потым камандуе:

Сіма, ідзі сюды.. Ну, ну... аць, два. Станавіся тут...—І ўжо да Еўніхі:—Лане Еўніха, справа да вас. Патрэбна, бачыце амуныя некаторая для дачок маіх... А ну, павярніся, Сіма, няхай пачу Еўніха агледзіць тваё камплекцыю... Бачыце, адмерайце ёй чаго-небудзь там на ліфчык... Колькі, кажаце? А гэта ўжо самі мяркуюць, дочка, у мяне нішто... Паркалю? Няхай сабе й паркалю... Не... не... давайце ўжо чаго лепшага... Уга, каб рэб Нохім трымаў сваіх дачок у трэнтах... Ну, Сіма, айда назад... Роха, бліжэй... Аць, два... становіся... І Роха масіць на ліфчык... Аднолькавыя? Не... Роха дайце от татой ружовенькага, бо яна ў мяне чорная, у матку ўрадзілася... Чаго-б яшчэ там? Ну, кулы ні шло, адмерайце ім яшчэ й на суженкі. Цяпер, каманды, на воз, пасунем да хаты... Не, не.. пачакайце крыху... Пані Еўніха, хіба адмерае яшчэ на ліфчык і дачцы масіць Бэці... не, не.. менин крышачку.. ды ўжо адным разам і на... штонкі там... У горадзе-ж яна ў мяне, у горадзе жыве, вучыцца...

— Ох, рэбэ Нохім, рэб Нохім...— уздыхнула Еўгула, — цяжка жыць вам. Гэта-ж трэба, любасе дзяця ды ў чужых людзях трымаць. А як яно там жыве, а ці дасыпць, ці даесць... Усе то бяз маткі...

— Нішто, дочки ў мяне па бацьку паішлі, не загніуць... Ну, каманда, едзе. Дык вот вам і падарункі.. А з чаго-б скажам?... А таму радасьць у мяне сёння, за брата рады, за справы яго, за сям'ю...

— Гэта за Боруха рады вы, татэ?

— Ой, розум! Што галава, то й розум... Падумаеш, Борух... велькая паца Борух... Хто Боруху винаваты, што жыве так? Дужа мжэ Боруху галава бацьчы... Як-жа... Буду я аб ім думаць... Уга, валасы пазьвешаюць...

Але чісам рэб Нохім думае і аб Боруху Часцей за ўсё тады, калі кідае ў скарбёлку грошы на бедных. Думае яшчэ Нохім і аб дачцы Бэці.

— Бач, ёй дык усяго накупляў, для яе і прошай не шкадуе, — шепчуць у той час Сіма і Роха, тандэміруючы та перадку калымажкі.

Вы там дыце... Нічога... Быў можа судзіла велькім чаў зскам сыг, можа быў будзе шчэсьнем бацьым. Можа быў, да што кжэ, можа вы не разумеце... Ну, от і прыехалі ідзе, ці ня час ужо і каровы даць...

Якаў Смык не моладзеі ўжо шосты дзесятак панюў ад палі паўкі. А валасы яго сьветлыя, як і панарамі хва коваху ды дзе-ні-дзе пуба асця сьветлымі валасамі. Такія ж і вусы і барада, пружда, рэзкая брата, велькая і сьветлыя ад старцаком тым. Але ж брата, і шаўе я Якаў, пагасьце, асбавіла, кжэ дзе ў вобчашце, пачаць там ад сьведкаю, скажам, ці што.

— Я, пане-браце, ня будзь Якаў Смык, а ня іншы хто.. Мясце, ста іх толькі хто, а і іншы парадуюць і, кжэ хочеш, пават руі асбавіла, кжэ што. Дзіва тое, мой бачка валовік пачы тымав адых-ста валову было пер і два рэці... От-жа мамы быў... Дык і колькі гэтых панюў перабачыў, не абяры божа...

— Ну дык што з таго, кжэ бачыў. Хіба-ж і я ня бачыла, кжэ жонка Вася, кабета гадоў пад трыццаць пяць.

Бачыла, бачыла... от бачыла тое, чаўне языком няма ведама што, перадвешывае жонку Якаў. — Спрага ня ў тым, каб бачыць, а каб з пачыні асбавілажыне мень. Другі вот няхай хоць і да пачы не дзе, хоць бы і да ўправалючага, — дык і ня выходзіць нічога, хоць сабе и па языку гаворкія. А мне адным вобметам: і шурку дроў, і пачыла кжэ з гумю, кжэ трэба. Ды і толькі пачыла. От, трэба было і саг дачцы купляць, дык і трыццаць рублеў пачыць Мацьвей Юльевіч...

— Дзіва то пачыць, кжэ ты каля яго, як сьвяпень той, віснся, ды яшчэ сучку тэтулю часамі вазіў..

— Ці-ху ты, шаленая... Ці можна ж ліба так, нават подплетка выпадае з Якавых рук, і ўвесь ён абураны.

— Хіба можна так аб чалавеку. Ды і пан-жа ён, ні абы хто. Дрэна ліба было, калі прыяжджаў вот ды колькі тых грошай на гаспадары аддаў. Адным вунь дзецім тваім і то колькі грыўняў перапала.

— Радуйся, дурніца, што распусту завёў у хаце...

— А вот і парадуйся цяпер, калі выехала. Стаць хата на ро-станьні, добра яшчэ, калі паданяюць якога-небудзь настаўніка.

— А ты й рад... Самім-бы ўжо ня грэх перасяліцца, глядзі: столь чарэн падпірае, спаражнела ўсё.

* — Пражывеш і ў гэтай. А лішні рубель як, ен, брат, кнесь і не праўрае, е-ста табе не завадзіць. От вучася ў мяне вуму разуму, бо прыдзецца-ж каму-небудзь жыць і без мяне. Як ні круці, а прыдзецца..

— Уга, куды загнуў... Ды цябе яшчэ даўбнен не убабодася.. Бач, заморкам прыкідаецца....

— Я-ста, канечне, не кажу, што заморак, а розум трэба мець...

І сагоўды, не заморак дэдыла Якаў. Другага ўжо і дзяцімі за-мучы, а ў яго жонка вот, хопі замуж, яе аддаваць жамень жонка. Муш яку шэсці, з жонка в-дзі, як пачы, і дзятчаты раскідваць, прынах пачы, ды кружыць карагод, дык от і пачыла б ядасна, на-мучыў, ды з ім, з дзятчатамі от бы ў прыскочку так і пашла на вуліцы, закружылася-б у скоках тых.

Не, бач, Вольга, кнесь і смей, досі ўжо нагіваваў, глядзі пачы, ды прытарадчы вячэру дзецім.

І трэба парадчаць. Вунь іх дзяцей атарадзіць — аж чатыры на іх, шчы бетлюць, іх пятае на падлозе поўзае. Ды што грэх таго, пачы-кала ў ночы Якава:

— І дзе твой сорам, каб ты ўжо сасьмяг насатраўды. Дзе ты іх падзееш, кала шостае, крыў божа, ды завязь пойдзе...

— Ну, ну, гавары там..

А ігра двое старэйшых ад рачынае жонкі набошчыцы і казач-ня проходзіца, тыя ўжо вялікія, дачка замужым, сын і вясце дзеці. Шкада вельху сына Арымона, таго от чебарака ў скоках. Хіба рубля якога паслаць, дужа-ж халоды там слабыя. Тады тэ паслаць, усё-ж свае крыжы чалавек. Хопі і дурны крыху, от верне прысу ад мачахі. А каб там к слову матэлі на-ваць, дык і не гавары аб тым. Трохі супорлівы чалавек.

Але нішто.., уголік разважае Якаў, жытка ў мяне, можа і сказаць, нішто сабе жытка, даі божа ўсім добрым людзям. Хлеба дзякаваць богу, вредзіць, ня будзе нястачы і з сенам. Можна, каму на тое пойдзе, з часці, ў Цыбала выкасіць. А хата? Хіта добрая і старая, шчэ колькі год можна ў ёй пражыць. Але каго там чорт на гары носіць, аж пыл цярушыцца з бэлэк. Няўжо луганы тым мас ізноў усахадзіліся, бач ты іх, мейсца для гульні знайшлі.

Якаў выходзіць з хаты і крадучыся лезе на гару ў драсьценку між хатай і клецьцю. Тут і драбы ня трэба. Уперся нагой у бярвяно хаты, другой у сыценку клеці і лезь. Вось і гара. Якаў асыцярожна выглядзе і дзвіцца: прытуліўшыся за лежаком, старэйшы сын Мяфодзя перасыпае нешта, салучы, з мяшка ў мяшок.

— А што-ж ты робіш тут, гад?

Хлапец аж здрыгануўся і хуценька затіхае нагой мяшок на сляжак.

Бачу, бачу, гад... А ну пакажы, што гэта ў цябе тут за схованкі.

Мяфодзі стаць унурывшыся і падцягвае плячмі—дазва то, без частунку не абыйдзецца, а крыі божа, даведаецца бацька будзе дыхту. У яго маленькай галаве роілам ходзяць думкі:

— Вот табе і цукеркі, вот табе й паляросы...

— Але-ж трэба апраўдвацца.

Дзе ўзяў?—грозна пытае Якаў, бяручы Мяфодзі за каўнер адной рукою, а другой перасыпаючы ў мяшку гэткае ж чыстае, бусное проса.

А гэта-ж, татчка, Напрэя Казла Хведзька прывіс, мы от і схавалі тутак, прадамо ў нядзелю...

— Хведзька, кажаш... Ін супастаты, у бацькі мусіць сынець?

— А хто яго ведае... А мо' ты купіў-бы, татка?

— Ты што гэта, лузан? От вазьму мяшок, ды як аграю па хрыбту, дык будзеш ведаць, як тыя схованкі жадзенія робяць... А гэта самае... ну... як яно... Хведзька твой.. Паўна-ж меркавалі, прадаць за колькі? Хведзька гэта твой, ін злодзей сапавы, а... Дык на чым гэта ён?

— Ды ён, татка рубля думае ўзяць, гаворыць Мяфодзька і пабірае палахліва на бацьку—а што як аграе?..

— Рубля? А хваробы ён ня хоча разам з табой.. От вазьму Напрэю скажу...

— А, татчка, дык ён-жа і за паўрубля аддасыць, дадушы-ж аддасыць...

— Ну, дык бяры от, ды глядзі, каб я зноў цябе казі не спачмат тут. Усю окуру скіну з паганца...

Мяфодзі толькі й бачылі. Якаў акуратна сыцёр мяшск і гары і нывылау у клеці ў кубел з просам. Высыпаў, падзівіўся крыху.

— Каб на вас немач! Кашы тае не набярэшся, жаруць як у продму, проста такі, як у мяхі тыя дзравыя сыплецца... От за тыдаень які колькі проса пашло...

Але задаволены ідзе да хаты гэткую-ж выгодную спаву зрабу. Задаволены і Мяфодзі, які ўжо рэжа ў ачко за гумнамі, каб то кожнага дню зарабляць грошы так. Цэлы поўрубель грошай—гэта-ж ня жартачкі. І, цмыхаючы тозенькім, як той строчок гарохавым носам, ён паважае бацьку. Сяпе ад натугі Піліпка Лаўрэтан—праиграў аж дэвае грошын. Чмыхае і старасца пачуець праз зубы (от-жа так Аляшхадэр плюе) кірпаты Ахрэмчык Барташысін, лрсацісты, каржа-

разьмчышыся, не папскадуеш кайстры добра, сама кавалак. У Лёксы і «сыгнал» свой: калі ляжыць на пахіленай шале каменчык—сьмела ідзі, усё знойдзеш. Няма—выбач—дзесьці з каробкаю адмервае кроў Лёкса, да манаполькі культае па галоўкі тыя, па чыёвоньгі. Цяпер цяжэй, вайна, і манаполькі тыя пазачыняліся. А ў Лёксы ёсьць, на вынакурню ход заімеда, цягае ўпотаікі па начох гаршамі. Абы ўрадык не паскочыў. Абы пачаставарь было чым. Другі чалавек, які далекі і начаваць зойдзе, трэба-ж і прытулак даць, і накарміць, і напанць. Сама латка прыбаркаві тонкай на дзьве часткі падзелена. За прыбаркаві, што ад самай печы ідзе, сама жыве і дочки жывуць. Тры дачкі—Салманіда, Ганна і Таняна. У Салманіды сын, у Ганны дачка, Таняна шчы так ходзіць, ялаўкаю, як кажа пад злосную руку с мз Лёкса. І жывуць чатыры бабы і ныводная мужыка ця мае. А дзед, самасенка, от бы мак той ля плоту, і хто яго сеяў там, да гаяда. А дзедся, прас які, аж у вачы прысьціць. От і дзеді у хаце самасейкавыя.

Ісць яшчэ ў Лёксы коць. Коць ня коць а кабыла сівая, за Дзянцэў ілюжчыкам куплялі—пятнаццатая вясна пашла з таго часу, як стаў Дзянцэў прыткнуць пачысьціць у хатэ Кабылу зграгаюць хіба толькі тады, як трэба сушыяку якога, талая таго з лесу воч прывешы. Тады ўсе ў чатырох завыхаюцца ля свай кабылы, выцягваюць і хамучку старыя, бяз шынаў, калесы, доўга корпаюць і з хамучом, з шынытай у суседкі Аганкі—адлавоцкі дугою. Самая маладзеньшая Таняна—урачыста садзіцца на доўгі, ўсе падганяюць кабылу, каб як небудзь з месца скрануць. Тады ўжо сама пойдзе. Калесы і арад трымалі, ланцухі вобад, і калі пабяжыць кабыла трушком і гары стукат і грукат разносрца даска па ўсім сяле і мястэчку.

Дзядзюкі і жанкі ўсьміхаюцца:

— Мусіць Лёксина «капэля» па дровы паехала...

У Лёксы сядзіць суседка Аганка адлавоцка. Матка Ліка-шахцера. Ёе адзінае веча—прудкае, як мышанятка тое, ня знае ні хвіліны такою, от так і прыпарыць па ўсіх кутках, па ўсіх пчымалках. Ёе твар і гэтым атзіным вокам пад бялесавымі бровямі ўвесь час мастарожалы, як галаза яшчаркі той. Яна хуценька зааліваючыся гаворыць, торгаючы рукой ражок хусцінкі бруднай, выпывай, як і ўся Аганцэва вопратка. У хусцінцы грошы завязаны, скарб Аганцын, што хавае ад сына Ліка, каб не прапну часам, не прабасяць. Невялікія грошы там—от усяго рублёў з «шаннаццэў», як кажа Аганка, але дзе-ж ты іх паложыш. Таму й торгае рукой, занятак ёсьць, клопаты.

— Дык вот, тасчка, і прыходзіць гэта падвечар Сілівон да мяне. Подвечар, от аветкі ўжо ў двары пазаганялі. Думаю, з якой такой прычыны ды Сілівону патрэбна да мяне. А ён сядзіць сабе. Сядзіць. Потым і ка:—пані Агана, ці-ж табе сын ня сыт? К чаму-б гэта—думаю. А ён ізноў: «Ці вы ня matka над ім? Ці ты-ж сказаць ня можаш яму? Хіба яму й дарогі пазарасталі, акрамя як да мае Яўгінкі?»

— Хіба-ж то й цяпер ходзіць?—пытася Лёкса.

А што яму... Ну, я й кажу тут Сымону: Братачка, кажу, ці ў гэтай справе винавата я, ці што... І ці ведаць павінна я, дзе яго прапцы носяць... От жа не малезькі, яшчэ як на ніз хадзіў, дык быў яму ужо дваццаць пяты год. Ці я-ж яму ўкачыца, хіба да спадніцы яго прывяжу ці што...».

— І то праўда,—падказвае Лёкса, а чаму ты яго таечка, не ажэніш. Хіба то дзявок няма, колькі от чаропак гэтых па сябе галузае, а ім ныводная не папрэбуе...

— Дзе ты яго ажэніш. Хіба нячыстая сіла ўжо акруціць. Ходзіць от бугай бугаём.. Хіба яму маткі слухацца. Яму слова скажы, дык ён і пашле, так пашле, што далей некуды.

— Дзіва то...

— Ну, а твае як?

А што м дорада, да пожы старыныя. Маалым сёння грабуць...

— То-ж чалавек ненажэрлівы. Колькі то аднае пожні захапіў, зязюлькі мае... І куды што яно дзясцуну.

Як куды? Б... дзянь, і, ба жэнь, ды і да сёння і гэтакіх. Ды і сёння ў садах не дае. Жывёлаюць людзі і тавара чышчу. Пётро і та. Ды што казань, хапеш ошу хваці, і та ў годзе кожны год вушыя і та садытамі. Ну, а ды ўсе з дзюкамі валаводзіцца?

— Ды што ты, зязюлечка! Брашуць людзі ўсё, пагалоўку пускаюць, абыта я дзяком дачамагаю, няхай яны аб'ядноць. Калі латорыя сьме, дык на мяне павязгаюць. Каму ня хось дакрыў-ціць мяне старую, усё то я на воку. А вялікі м с клопат, калі латорыя пагуляе. Дужа я там захацца буду. Кіб яны ўжо сьпарахчелі. Ат, людзі.

З бакоўкі выскачыла Таньцяла і пашла да дзвярэй, вестца паві гаўшыся з Агаткай.

У Таньцэ тоустая русая ласа, хала ў дзяўчыны ласавая, мілкая нібы бяргліна тая па Дняпры плыве—думае Агатка.

І яшчэ раяцца ў яе думкі:

Вот-бы улажера нахлест гэта каб, ды з розумам. Не адзі-бы гражк у жыццё патрагну... Дзіва то і ня ў матку дзеўка, жоўлая, сакавітая, прудэі тыя, як качкі, ідзе—кальшунца...

Нішто у цябе Таньцяла, таечка, дзеўка, адным словам,—уголас кідае Агатка.

— Няма чаго бога гнявіць,—расьце блз край меры....

— Жапіха-б ёй важнецкага.

— Дзе тыя жапіхі цяпер, вадой заліліся. Ды і ці пры маеі гаспадарцы хто пакваціцца на яе. На зароботкі от трэба выправіць, хіба ў фольварак, альбо на дойню.

— Ото-ж бо й то,—кажа Агатка. І ці спачувае яна, ці аб чым іншым думае—хто яе ведае. Абедзьве маўчаць. Лёкса глядзіць на

двор, на плот, на якім сушацца гладышы на сонцы. Ля плоту стаіць кабыла, унураўшыся ў гладыш і апусціўшы ніжнюю губу, стаіць лярухома, адмахваючыся хвастом ад назойлівых мух і сьляшвей.

Здохне хутка, нягледзячы, бач рэбры твая павыстарчаліся, паўсы халі ў скуру, а дзе ты яго цяпер каля нбудзеш, малодца — дума пра сябе Лёкса. За парэбры дзе і псколяць, Лёкса ты ўжо сама-секавыя. Справаюцца аб чымсьці. Таніцца з Га наі, спрачаюцца і судна, абрыдава, ці то за хасты якон, ці за загарсь і сырыцовы, сьвятошныя.

Каб ты ўжо задумалася ім, як мне парэбры дзе збярэць.
А каму іх узяць, як не табе...

— Ціху вы, кабылы... то-ж неўгамонлівыя, непадзялілі чаго...
умеашваціцца Лёкса.

Бач, сьветлае і шырокае, не падсела, — думка Лёкса і кудзе у голас:

— Дык бывай, пачі-тая, заходзь ужо камі адвячоркам.

— Ды ўжо-ж, калі-ні-калі прыду...

Хіба от Ігнатка па газу схадзі!

Ідзі, калі табе трэба...

— Ды ўжо-ж, калі-ні-калі прыду... мс дзе, і ты ўжо прымерз на той лаве... у-у... гора на маю галаву...

— От здох-бы, рада была-б нябось...

— А то плакала-б?

— Замоўчы, заб'ю!

— Сядзі ўжо, недарубак...

Ты-ы... Ма-а-ць...—узмяўся на лаве, пагражальна запрукацелі мычалы. Шырокі твар збываў, і дзім востраўшага спружанага сьвішчы, ды выгачаліся вочы воч дэка гайдэка, і дзім востраўшага змрохаты, і ў дзім было тое сьветлае жаласны, у якую афарбаваны гэтыя вочы дзім. Гэтыя вочы бачылі белыя пламы воч, ды скрытныя, і спружаны твар і быў трываць у ліхаматэвці трасуны, і здывалася старой мс і быў скрытны такі сьвет і дзім ог ад гвару і твар і твар і яе слабее, старэчае сьвет. Такія сьвет, халодныя і разам пачуныя скрыты. Якія апажыаюць жаласны. Цітаю, ціхую, саромліваю пачуныю жаласны. Сароміва і боязна неяк прызнанні у ёй. І някавата неяк. А жалы сьвет, нікада б'ю. Старая Пачуныя сьвет і лавы. У руках ёманнік. А для чаго той ёманнік? Хіба сыта быўшыя? От так, трапіў неяк у рукі...

— А сыта ўжо абмяк, хсёў на лаву і толькі хударылыя пачуныя рук ходарам ходзяць, ніяк не пачуныя на край карца, каб узяць яго, вадзі выціць.

— Сыно-о-чак мой,—мітусяцца Пачуныны думкі.—А ці я-ж нябе не дзглядала. А ці я табе ліха-гора жадала? А ці я-ж ня думала

аб табе—будзе матчы спакой, будзе у хане здарытчык? Дык от табе прычакалася... Пры-ы-чакалася...

— Дык ты ўжо, Ігнатка, папальну, каб цялушка ў гарод не за-
скочыла, а я ўжо схаджу на мястэчка па газу.

— Ідзі хіба...

У хане пануе вячэрні змрок. У адчыненае вакно плыве пах канатель-
нага гароду, шэст бярозы за вакном. Дзесяці загуў жуук, але раптам
змоук, выгнуўшыся аб шпату (Абламаў нябось крыльці, цяпер сі-
нці выкараскацца а пяску, і ўсе растапытвае ўцацелае крыло, каб
шыяцца, але дзе там, хмары...—то думкі Ігната, думкі злосныя, —
ма-а-робы...). У хане душна і распілае каўнер Ігнат, каб выпрастаць
судзі, вятрыску падставіць ах цыхаму, сьвежаму, такому-ж загоднаму,
няшчотнаму Шчымяць от толькі недаруокі ног, куляцкі гэтны
прыкрыты, хіба не пугоду часам? А сена шчо ня пошбрана... Але за-
сечкаю цётку і дзе, і ад песьні той нібы прарыстасць якая на
сэрца лажыцца і такіх-ж ясныя, ясныя думкі ўспамінаюць, як той
гучы акраіччэ аба пад чорным лесам. Таюць трывогі, адцягаюць,
словамі ахлоткамі дзесяці сьвешчона, ападаюць. І пачынаюць і мары
Ой ідуць, напываюць, абываюць цябе, аж захлынаешся часам, шчо
даўкашні якая, прыемная, салодкая, бяра за горла цябе. Рачей ня
ведаў Ігнат хілаў такіх. Ці да таго-ж было. А вог, як адвямся ногі,
так колькі часу тако ляж у Ды адчужываючы зноў асцяж. Ды няпер-
хба адатэты да працы. От і вольны час, і ходзіць ходарам думкі
нуюць у нясуьствіа карагоды. А вайне—дыва то, крывы колькі
танчыло тае Пра цара—спаймаў бы здаецца яго, ды тымі куляцкі-
ям, на шысе ято, на шысе—ні ж гэта табе па народ звод пускань, і
модзей атубу чорную. Кажуць, дочкі ў цара есьць, міласэрныя павя-
сстры... Нямачап, як тыя, шчо ў шпатам былі, вахавокія тыя, гр-
і сніа. З папоў, кажучь, а вялікіх. Наведвалі гады ў рады.

«Чым хворы, салдацік? і вусны як на прычасьце складзе М...
чыць салдацік.

— Баляць хіба, салдацік?—Салдацік адварочыце нос да сьвешні.

— Ах, бедненькі... То-ж пакутнікі шэрыя, душы расейскія і
стыя, цярпялівыя... Дык скажы, салдацік, чым кволішся?

І раптам рыўком словы, каб куды тыя ахвяныя, што ні слова,
о жах, што ні слова—вянуць вусны тыя, на прычасьце што складзены

Сьвярбіць, сьстра, дужа сьвя, бль... Клізмы хочу, да некуды
ставіць, усю казенную часінь адчыркыць... знардама... І ні веда
цяпер, а не с...

— Ах божа, да я... ах... доктару скажу, санітару... няхай дапамо-
гуць... ну, бьванне, салдацік... І вахавокія, гудастыя, як вялікія
тыя матылі белыя, а торалкім шорахам выхатаі за дэверы. Толькі
лах ад іх заставаўся салодкі, даукі. Спачувальна рагатаі пад коўдрамі
землякі, другія цяжка і злосна сплёўамі, трэця паминалі багародзіцу,
вешную маць і сьвятую тую вош траяручыцу. Тую, што больш за
вераб'я не расьце, вагавораная...

Дэіва то не расьце...

... А з вонькамі сутоньца. Дзесь гармонь дзяучаты, разьлі-
ваецца сьмех іхны і ў густым наветры вячэрнім сьмех гэты звоніць.
Ібы сьцілаюцца грыўні срэбныя, новыя на стол, на лаву ліпавую
на сэрцы лятчэй.

А вось і дзяўчаты.

Убальміся гурмаю ў хату і расьсыпаліся як гарох на дахні.

— Гэта ты, Ігнат, чаму лямпы ня паліш?

— Ямчэй от так.

А яно і сапраўды... Дзеванькі, айда ў жмуркі гуляць. А ну
Тацьця, каму чарга пачынаць... Ськогат, гомат, хонь ты сьвя-
тых львось а хаты. Грышчаць палатні, зьбіваюцца павяціцы, аж ня
ляжыць са столі.

— Дзе пера нашамі вы часам, то ж гэз іхаву... То-ж ітма хат-
ноу на іх хатках, каб да парадку дзесьці, бач глуміць...

То ўвходзіць Прушча, ідзе да стала, а дзяўчата ўчотчэмку а-
лёмты, доўга шукае ў прымурку ланчак і міру і нешта мільма,
пад нос і, пераючыся над кюгам, залівае ў хату. Гром сугнаюцца
азяўкі, сядзяць чыгоныя, сьцельныя, галыны, вы. Вонь так і гарэ-
шчы, пьхуюць кроў іно чырваню, лодзім хатнім грудзі, як на
рышчю от коргачы гэтыя: чыгоныя, жотыя, сьця—у пажку,
клетачку, у гарэшчыку, у малазую іно бубачку. Дзе з каўчэжы
вышываныя, загенчыжыкі шкляных малістаў

А маманькі, пуж тыя хатныя, ідот са сьцяжы, а і дзяўчу,
рышчу, ні катусенькі...

Але ў дачку ўжо сьце Бядаць. Стадзет Балатісь, і
абыходзіць уся ў ручко, а чарога ішоў ае аблас мі рэчуных б-
таў, здароўгаючыся з Ігнатам перад вансковым чалавечым трэ-
і па вансковым. Вітаючыся, пасыпае ітмаць дзункасынь мате-
рыні у Настань, маладзенька ітмаць, якая ад сармавасьні а-
хаве таўр ад сын іу дзутіх тэуцат. Дзяўкі ўжо насядаюць на Ба-
надзья.

Семак дазін, што ты гэты за кавалер ды бяз сьмат... А ну,
ну, выварочвай кішэні...

Хутка ў хатце поўна людзей. І хлопцы і дзяўчаты. І вят а юзмы-
тыя сьцімыя пачырачы, унь уштался каторыя за комні, дзяўчата.
Ужо гэз катунь некалі раз дзя прымьку (гэтак расьнягла і жа-
ласьліва) тусьці на ўсе галасы пераборы свой гармонік Руды
Павал з таго качла. І хаварушыўся люд. І мьстаткоў дзяўчаты
тут шучы да гармонька. Больш слухаюць, а каторая і ў скок
пусьціцца. Уль Фатя швачка, дачка Абрума, так рэжа, аж як тыя ча-
равікі прымаюцца.

— На нашымсё гоцае, хвалячы абзываюцца хлопцы.

З лях, бяз край меры вясёлых гукаў гармонік абрываецца і, пе-
рачакаўшы якую хвіліну, распльваецца павольнымі, плаўнымі
гукамі. Ціха гойдаюцца адна за адной ляхія пары, крыху нязвычайны

да марудлівага вальца. Але хутка ўваходзяць у лад і кружачца ў стройным парадку. Толькі от Мяфодзькі гэтыя. Ахрэччыкі трапляюцца часам пад ногі, перашкаджаюць, а то шча і ўшчытне каторы дзяўчыну зьнецію.

Я от цябе, смаркаты, так ушчыкну, што крывёю ўмыеешся...

— А ты дужа там... бач ты яе, пава...

Але нішто. Весела. Прыемна гэта ў вальцы. Унь нэват некаторыя старыя бабы падпіраюць дзьверы, дзявята, гутарыць між сабой. Ля Ігната Наста сядзіць Села адыхаць, сядзіць і пазірае з чалавекі на Банцэся. От-жа хлопцы. Богі рыляць аж, стоюць паласкаючы, і чуб тон, чуб, русы чуб, сукорыты. Інач пазірае на Насту і шчытніць крыху сэрца. От бы пачыну з ёю ў скокі, закружыцца так, каб аж наляго дыхаць, несьці яе ў руках, як саомою тую, я піроўку. Бач, яд нос у яе, а гэты шок вясё, і так я трохі шчок, чалавекі стух сукорыца на шыі, а вочы тыя, вочы...

— Настанька,—кратае за руку і рука мімаволі адсваецца ў бок.

— Настулька!—нахіліўшыся да вуха.

— Га...—спалохана,—чаго табе трэба?

— Гэта я...

— Ай, адчаліся... Не перашкаджай, бо хлапцоў ня бачу, бач, як прыгожа унь скачуць...

— Скачуць... так... ска-а-чуць, гады. У-у... сьцэрвы ня нашага Бога...

Настанька роўна цяжкія вочы і галіныця пераскочыла на чалавек ад Ігната. Ён сядзіць нярухомы і агаткава, як у тую-то пазіцыю, як мітусіцца боты, ча зьвіж, сьціскае заўважнічарыя, і от і проста басаном адбівае цехі пахты, волька падхватвае ногі ад ёмікіх абсацаў, падковак.

Але гармонік сьліхне. Нехта спрачаецца з гарманістам. То з другога сяла хлопцы прышлі, свон наводзяць парадак, і от павярне ім гарманіст бурнаю сьціскае, дая іх гэта значыцца, па іх сьціскальшаму, лату. Ужо чырвоны Ёнцэсь перад імі, сапе зьвеслы. З ім і другія хлопцы, сьце, сьціскальшкія. Каторыя з баб старэйшых, што падпіраю дзьверы, паслухаліся на вушну, да вакон, малеча за кожны ўшчытнілася, каторыя пужальныя дзяўкі, паслухаліся ад стала падлічы, і шча цяпле каторы зьліску ў карак, таты і шукан, хто. І ня ўгледзіць як даў нехта па шкле ляўцы, толькі пырснулі ў сьціскае ашкарэччы тыя. І пачаліся тузаньня, крык вэ, хал, сьціскае лодарам. Дзяўкі як авечкі тыя, на вушну драпанулі. Пацягнулася на двор і ўся багаталя. І доўга тэ вушых, па агаротах бегам як ашкарэччыя хлапцы, з дручкамі, з папружкамі, з ашкарэччымі. Суседзяў лавілі, з другога сяла хлапцоў. І каб зашчыне не наводзілі фанабэры другім разам, цягнулі іх у старую лавіню, няхай от прагучаюцца да рачыцы.

— Пясядзеце от, у Прузыннай лавіны, папугуеце палок, дзе Прузынна парывацца... Хіба от вейкаў даць...

«Вязні» раўн на ўсё мястэчка і білі што моцы ў дзверы. Але дзе ты іх асіліш, калі колькі тых дзучкоў дзверы падперла, да ішч шулу старую нечую прыцягнулі хлопцы, волакам завалялі.

— От вам як ляпшы біць, сунтастаты.

Умяшаўшыся у справу соўкі—чалавек чаргв адбываў лачную. Ды дзе там:

— У лязню мо' хочаш, дык патарым...

— А каб вас транцы паслі, бязулы... Няма за вас, на каторых, абзацы...

— Пагавары там...

Звозіў копы Андрэй на лясной дзяліцы ля парому. Накладаў і на базы і звозіў на узгорак, дзе падвечар стог меліся класын. Аднаму і зям было зручна: то разлаз, да воз, некаму ўтаптаць, то тоўкі і таткі рубель уціскаць, вярочка высклызненца, пакуль ты яе таю ўцаліш накінуць. Накладаў і лаяўся, каля лаяў.

— Ты от у мяне паварушыся, падла доўгагрывая.. Бач, як палігон, дужа ўжо скарыветы, ні адной травыны не прамне, каб ія прызыці. І неп-жа шкадуе, каб людзей паняць, каб лішняю якую залатоўку з кішэні пусьціць, дык ледзь адны ўжо, пасыпачы ка нежкі, а падвечар паклучу жэго, тады і стажок складаеце».

А камі сынег апошняю капу, распрог каня і пусьціў яго лая паваці крыху. Той узяўся на сунішчае месца і, адчуваючы свіно поўную волю конскую, доўга качаўся па зямлі і тоўкі ціхас пржанье яго сьведчыла аб вяжкан асалодзе, аб вяжкім задаваленым конскім. Камі скончыў устаў, надорыкнуў разы са два і пашоў цаленька выбраць смачнейшыя травыны, скубіць саходкую атаву пад лесам.

Андрэй забраўся у цяны, і, лежачы на сьвежым пахучым сене, учараўся ў бяздошную небавую сіль. Сонца ўжо схілілася з поўдня, і ця так цяжкі яго тразыстыя праменьні. Ледзь-ледзь гаманялі верхавіны хвоі, ды асіны, што стаялі на ўскрайку лесу шапацелі аб нечым сваімі кволымі трапяткімі лісьцямі. Хіба аб блізкім воссаті ўбегіх, іх восеньскіх, жоўтых, мядзінных з адценьнямі чырвані цыпалай. Да аб вятрах восеньскіх, што загойдаюць, зашугаюць па мокрых галляках, а затрапечуць таліны, зацярушаць лісьцямі пажоўклымі, зацямняць сараміва, сыдаючы адзеньне свіце, пасыпачы ўбегі летнія па зямлі.

Захалідала ўжо вока сонцава, бач глядзець у яго можна...

З лесу цягне пахам грыбоў, цывілага чысця і дрэва. Ды кружыць голаў саходкі пах багуну з лагчыны. Пераклякноўца дзесяць мусіць пастушкі, або хто па грыбох ходзіць. І прыемна ляжаць от так, прысхладна да гукаў лясных, да шпигу лістовага, што ліліць да сну. Але нехта ідзе, чуваць, як патрэскаюць галіўкі і суха шархаюць папараць на ўскрайку паляны, як чмскае вада пад чымсьці пагамі. Але лянота паварушнуцца, зірнуць туды. Крокі бліжэй, восі сіль-

— Ды гэта ж ужо сястра Аўдакія лечыць, а прычым-жа тут багародзіца... І дзе ты язык такі заімеў, от убача госпад бог, ды й адсячэ, адваліцца...

— Не адваліцца!

— Да душы-ж адваліцца. От сястра Аўдакія...

— Ды жінь ты Аўдакію сваю, от узлюбіла ты яе... А чаго яна да цябе чэціцца?

— А хіба я ведаю.

— То та, ня ведаю... Смухаеся от сьвятых сваіх, дык дурніцца ста сні... Чго ёй ка дзіць, што яна мае да цябе, камі сама лават гэта да цябе кдаецца. А ты ёй жа, Соскай паслушніцы, ды гэта кідацца біцца?

— Хіба я ведаю?

— То-ж то ня ведаеш... Ах-жа ты, мая няведніца, дай-жа я цябе хіба пацалую...

— Табе толькі я кажу, каго гэта... Нечыта см. Сястра Аўдакія кажа і за кожным пашаўнік з хлопцам будзе: ты ў пекле на круку адсячэ, ды уздызеліць нябе за вусны, ды шчэ на гэтах вуснах прыгладзіць нябе жалезам каменем. Смачніць будзе: а не пашуіся з хлопцамі, а не цалуйся з курпатымі от так, а не цалуйся з такімі от хрысенькімі, а не цалуйся з такімі заразамі..

Мая мая, парыцца нябессая... Усё хіла зьбіў... Даламаага божка!

Аннен Панфіл стаіць ля капэжкі, і камі толькі вынырнуў тал? Гігіяна ўсмыхалення і бярэцца за голабі. Марта адразу кдаецца бок, але рантам схаманушыся і апусьцішы вочы долу, просьці:

— Бацюшка, дык хіба й я даламагу стог скідаць...

Каб ён ды пры даламазе тваёй не раскідаўся, чада маё. Але х хочаш, камі ўжо у цябе такая ахвота, дык бярыся, іраньці... А мо' і пасобіш крыху...

Андрэй моўчы бярэ рашуча віль і вась вась адаецца пратне ёй іна, які, бач, моду ўзяў, зьяўляцца там, дзе яго ня просьціць. Але іны ўядаюцца ў тойсты пласт сена і папраўляюць капэжку.

Дык ты, Андрэй, падграбі тут крыху, а зараз Амяхалі будзе, ты мо' Лаўрэн падскоча, ды й скінеш стажок тымчасам...— І да Марылі: — Ну; дык камі, чада маё, на хрысціны пазавеш і як будзе будам?— і поесткія вочы айда Панфіла сьвідруюць постаць Марціну.

Яна стаіць унурывшыся, глядзіць кудысьці ўніз, дзе, каблы таўшыся ў сене, выглядае парыжэлы бацюшкаў чебаг. Рантам адна за адной выплываюць сьлязкі і коціцца па ігчаце адна за адной. І адварнуўшыся, рантам паінае Марта плячмі і судартава ўсхлінае, абліваючыся сьлязьмі. Поп хмурьці бровы і да Андрэя:

— Ну, што-ж, змусціў, нячысты дух, дзяўчыну, цяпер суцяшай адзі. То-ж безлюдзь, ня могуць так, каб гэта да па людзкі...

Ландрэй ня ведае, што рабніц і чаго расхадзілася гэта яна з якой прычыны.

— Ну, чаго ты?

— Чаго, чаго... Ніколі людзкага слова ад я не пачуеш... От ка-чаражка тая, марашкай завецца, дык скажы ён, абавязкова скажы, як і што, цалавалася як, што рабілі... Дык і банюшка такі. Усе ім прэшняе на ўме...

Ліней Панфіл внавага лыпае вачы і, як пабты сабака, моўчы адыходзіць у бок, да ўскрайку лесу.

— Ды вы ўжо пачынаеце тымчасам, а вуль і Лямальян ідзе, ды і Лаўрэн хуткім часам...

— Ідзі ўжо, ідзі, жарабок стаціны.—мармоча пад нос Ландрэй.— А ты чаго вочы распусціла?

— А чаго яны чэпяцца?

Дурная, то ж сьвятых твё, мжа акрамя як пра тое, што і ў голаў ня лезе...

— Складалі стог аж да самага позняга. Ужо сьцягнула, як чарышчы і яго. Ландрэй узвз арыў у бок, калі схаў, з пелен, дзе падвезылі Марту. Гаварылі аб усякай драбязе, як малыя жывуць, як ганяе поў нападзёдно, як цягне ён, Ландрэй, гадзіш з сьмятанай

— І чаго гэта яны скары такія?

— А запытай ты іх... Чым багацей, тым больш скары. Вуль і Цыбула ларбак Панфіл дык таксама толькі бумоў жарэ, а камі ўжо у сьвята якое сочыць там чаю перахаліць, дык і то ў рот гадзіць, каб змаглі, дык, здасіцца-б і з роту выцяглі...

Панфіл, кажаш. А ў мяне брат таксама Панфіл. Толькі ня ведаю, дзе ён цяпер, таксама ў парабках служыць...

На раскрыжаваным дарог разышлася і толькі тут схамянулася Марта, што прыздзе яна да хаты ні з чым. Нават спынілася крыху, пастаяла хвілінку, але ўжо рашуча пашла да капліцы.

— Ня зьесьць... А будзе дапытвацца, дык ня змоўчу. Ім толькі скарыся, дык і сарочку сьцягнуць...

...жывом ог, вошан гадуем І нішто, пюнь нашу кровушку... Да як ужо небудзь, прыздзе час, дамо як сьлед усім крывасмокам, ужо яны будуць ведаць... Ды, скажы там стараству, каў з пожнямі медука ня круці, бо жылы ўсе павыкручваем, калі міне часам куля германская, ды да хат вернемоя...»

Панфіл Казёл слухае ліст ад брата сванго Семкі Казла, што ўжо другі год як на вайне. Ліст чытае па складах Хведзька, чытае ў нос—няйначай прастыў гад ледзе,—і ня дужа Панфілу ў толк, што гэта там у лісту пішацца. Але Хведзька дапамагае бацьку.

— Гэта, татка, дзядзька пра стараству піша, пра крывасмока нашага. Кажа, увесь хрыбет стараству зруйнуюць, кам з ваіны вернуцца. Гэта няйначай як за пожны канчанскія...

— Дужа ты, сапавы, ведаеш, дзе яно і што да чаго. Як жа, паспрабуй слова яму сказаць, хопь-бы сабе й старасту, калі тут табе і вураднік і прыстав і сам земскі начальнік. Што ні кажы, ваякую слау чалавек займаў... Як-жа, возьмеш яго голымі рукамі...

— А яно-ж, татка, людзей гэта багата, а стараста адзін, ды і вураднік адзін...

— Цыц ты, шуядзь, чытай далей...

У хане сядзяць Лявон Ражок, Жарніков Хвостар, Ціхоня Гугнявы, ды цётка Барташыха схіла галаву на далонь, прыслухваецца.

— А ён гэта піша ўта, важнецкі піша...—кідае павыжна Лявон і лезе ў кішэнь па табаку.

— Нябось ня так яшчэ ў агопе запінаш. Яно, брат, таго... Шчэ у яно іску ваіла... але заку, іночы ўжо зноўся Хвостар Жарніков, пра што гэта хацеў сказаць ён. Ды і міст зноў чытаюць.

— ...ходзяць чуткі па салдатах—няйначай перадзел будзе зямельны. А я ж с ішо —ды рэдама яшчэ... А до рэ было-б, ды каб спаддзлася. А чуткі ледзьмі. Бо некаторым з нашых, што с і мною у аколах, пишуць, от, што і маенткі ў іх паляць, дык мо як і спраўдзіцца...

Гадзі ты, дай жа, гожа ды ў час добры! —удыхае Барташыха а вайне мо' і калут будзе, бо пішуць, што рабочыя дужа-ж шпроць ванты панам, уць па каторых горадох дык на фабрыках ды заводах ачэ асцелі прот супроць аказу выступіла. Асабліва го у Пецярбурзе, як кажуць нашыя хлопцы...

— Гэта ўжо эдэма. Як можа, каб супроць закону! Ня можа чалавек супроць закону ісьці, бо ня ім, гэты закон дадзены. Вунь у пятым годзе, дык козак па вероду павілі ў горадзе. А ўсе супроць закону ішлі. Не, гэта эдарма...

— Што эдарма?

— Да што супроць закону.

— Лапаць ты лазовы... Пражыў колькі год і хоць-бы табе разуменне меу якое малое. Эдама, эдарма...—перэдражыла Напрый Мітраханова.

Ужо даўно скончаны аст, перачытаны ўсе ўклады і пажаданыя п. людз сядзяць і трэду перакладаюцца думкамі кароткімі, сьціслымі, от і такімі ж простымі думкамі, як зямля, на якой сёнь трэба і няма часам на чым пасеяць.

Дыва то зямля... Вялікае слова зямля... Але як-жа ты да іе праступішся, калі от за пожыямі панскае, за рэчымі—пшчускае, пад лесам—ізноў жа панскае...

А ў цябе які штур дык з бараюю на ім ня выпят ісься...

Ды яно ж так, Лявонка, устаўляе свае словы Барташыха, — у мяне от адзін на ванне, ды шчэ во трое. А дзе ты ім зямлі набярэшся. Гэта-ж табе не пасеяць—взяў бы от і пасеяў. Гэта-ж зямля!

— Не кажы, чалавеча...

— От вам і зямля... А хто за гэтую зямлю, ды косткі счас ў зямлі парыць. Палчы от, колькі з аднаго нашага мястэчка людзей пабралі, да ўжо й няма некаторых. А колькі іх яшчэ ня будзе...

— Адзін гаспод бог ведае, адказвае Барташыха і яе парэптаны, загарэлы твар робіцца яшчэ цяжнейшы.

— А мо'б як і дачакаўся. Вальней каб. Як ніяк, а павінна вайна палёнку нейкую зрабіць, каб дыхаць вальней.

— Як-жа, распыразвайся... Дасыць яна, прычакаеш!

— А хто яго тымчасам ведае?

Ручыходзілася. І ў кожнага варушылася думка. Бог як жорны тыя марудныя, нярухомыя. І кожны жадаў, і кожны хацеў. І кожны верыў.

— А мо' яно што і будзе...

— Цялу-у-шачка мая!

Настуля выходзіла на двор, куды забягла і пачыла па даўнейшым цылушка, якую купіла там з таго Цыбал. Яна хашчыла яе халатам скарывку хлеба. І тая нубы-та спалела, а мыкала да чымсьці аб сваім, каровіным, цялятчы. Ішла да хлява.

— Не ўжо, мая лысыя, у хлеў я цябе ня пушчу, ідзі ўжо да сванго.

Заўсёды забягла па цылушку Макрыда, альбо збегавіла сам Цыбал. Ён ня глядзячы ў вочы, здагакаўся з Мартай.

Дык ужо добры вечар, калі што...

— Каму ё як...

— Дык хіба ты яшчэ злуеш за што?

Марта не адказвала. Яна звыкла пацарапа, як не даласт цылушка ў рукі, як пускалася ў пошрыжы па двары і як засопшыся бегав услед за ёю Цыбал, пераставляючы кароткія, як шольныя тыя, ногі.

— То-ж дай ёй рады... Вось я табе высьвятка ўмо як дам, дык ты мне пабрыкаеш, гіз на цябе ўсьсеў...

Чужое, дык у рукі не даецца...—заваджае нубы так, ні да чаго, Настуля.

— Як гэта чужое? А чые грошы плачаны?

Грошы? Вялікія тыя грошы. Хапіла-б чым, каб пяцію купіць засіліца за тыя грошы, калі можна грашмі атчыць капенчы ты тыя Юдавы... Хіба то продаж, зладзенства то, а ня продаж. От кажуць, Хведар Жаранок зладзен журыцу украў... Не, ня ён зладзен. Ня там шукаць зладзю трэба... Другія от, у каторых з пуха лезе, а яны ўсе ў захапкі, каб-жа да увесць сьвет у свае зладзейскія лапы ўзяць, каб-жа ў другога апошні акраец хлеба са стала сьнедзі... То-ж зладзюгань, крыважэрнікі...

— Ты гэта...

— Я гэта.

— Ты гэта, рыбачка, ня дужа каб зьвягала, ды са злодзесм гэта..

— А што?

— Ды кажү, каб ня дужа. Бо закон, ен, браце, не абышто, а за-а-кон, закон, табе гавару... Ён табе, браце...

— Воўк табе ласавы—брат.. Бач, палібрат які знішоўся...

— Каб ты ўжо спарахчела. От жа язык, ты ёй, як з чалавекам, а яна на тры ступы, так і таўчэ, так і таўчэ... Ах, каб жа на цябе палярну, ды на язык твой пякельны.. то-ж без мазаля язык, як чым амазань...

Ідзі, ідзі з двара.. Адразу-ж, каб і пачу твайго ды й цялушкі твае крыжечкі тут не засталася. Адразу-ж, анда. А то не пагляжы на цябе, што ты мужына, от увесь паркан паламаю аб твой хрыбет зладзейскі...

— Каб на цябе немач... От-жа кабеціна, даруй ты, божа...

Жам у Мязавых жыта. Ён у е тэя, што на адработ пачыналіся. Тут і Грынея і Козыка і Палацкова. Настачка і шмат яшчэ якіх дэўкі і саўтны. Бывады сьветы зносу. Сьмадама у баўкі дашка старастава. Кемі сонна на пошні сьма, пачам пачунавана. По-мудзень прыгезла жонка сьмавава. Сабралася ля калес і тут і посьвішчы і расклатаня юны. Старая на смаа хлеб, усё стараіся, каб сьма і я лусты, не адчува ўжо каб расклатаня і ўрам болым. Намваа зомма і мала і усё пачынала, дрыкіла вокм, ні і хопіць ці не, накарміць каб.

— От жа збаві, ні ты пачу, енся на яе, гэта-ж чыгу патрэбны ўса яка, думала я, расклатаня на каротку мяса. Як ні сьма яна была, але-ж без мяса на поудзень неьга. На тое ж жыта, а сыты чалавек ён табе ўдвойчы сажне.

— Дык вы ўжо, дзеванькі, ня дужа каб прахаладваліся, бо цянушкі вы канечне, упадабале, але трэба-ж як небудзь і згоч да жаць давечару.

— А калі й не сажнем, толькі й бяды: заўтра дажнем.

Не, ягадка, заўтра трэба пачынаць над лесам. Жыта яно, галубка, не чыас. Дзеінь, другі—яно і сыплецца.. У другіх гаспадаро яно, канечне, і прычакаць можа крыху, бо й живо т то, на дзедаў учкур. А ў нас-жа, уга, гаспадарка гэткая!

— Дзе-ж ято дзяваць гатулькі жыта?

— Як гэта дзе дзявань? У гаспадарны яно ўсе спатрэбіцца, усё сваё месца знойдзе. Дзіва то, дзе дзяваць... Абы было!

Калі ўжо вечарала, зносла спалы Таньцяна з Банадзесм, дапамагаў. Ён хадзіў поплич і ня столькі было тае дапамогі, колькі перашкаджаў толькі.

— Дужа ў цябе от каса тоўстая!

— Тоўстая, да не пра цябе.

— І трудзі ў цябе, як лампукі, крамяныя...

- А што табе клопат аб іх?
- Гэта я так. А калі прыду нанач юёння, ці прымеш?
- Падумаеш, персона гэткая, каб яшчэ да прымала. Вунь Настачка вочы на цябе пратледзіла, чаму-ё табе і ня нсыці да яе...
- А можа ты мне падабаешся...
- Дужа там.
- Дабробог жа. Таццяна Вот гляджу на цябе і дзіўлюся: дзеўка ты, не сказань, каб з гаспадары якой, а ўсе пры месцы. І вочы ў цябе мне падабаюцца, і косы. От каб яшчэ хвартух з карулкамі, дык і зусім тады хоць ты да шлюбую...
- Годзе табе ўжо кепкі строіць...
- Дык я ўсур'ёз. Пры чым тут кепкі, кажу што думаю. Да душы-ж ты мне да спадобы, хоць адразу да пата ідзі.
- Дзе ўжо табе, ты шукай сабе кампанію, каб роўную, от Цымбала Макрыду, дзеўка нішто.
- Касавокая?
- Толькі тае бяды. Затое бацька пасаг дасць ё ёсьць з чаг даць.
- Ужо з поля ішлі, а Банадысь ўсё ня жідаў свае гаворкі.
- Дык прымаеш, кажаш...
- Адчупіся ўжо, назола.
- А ўсё-ж?
- Вот дзе ты, чалавек! І дзе гэта чалавек, каб от адразу та ўжо і прыду яго. А ты пыхадзі, пыхадзі, добра пакланіся дзеўцы, ды са сьмерці даскарым прыду! А то та тасе: грудзі ара мянныя, прымі яго. Што я табе гуляшчая якая?
- Да я ўсур'ёз-жа, Таццяна, кажу, не на жарт...
- А калі ўсур'ёз, дык і рабі па-людску.
- Дык калі прыду?
- Патаў на язык, не перамеле.
- Дык прыду ўжо, Таццяна!
- От смала тая...

Іван Іванавіч падагравае жалезу, каб лямеш наварыць. Зьлізала ямалка, прыгатавала лямеш, зімардусіх каля з плаўтам такім. Лявон паддувае мех. На кучы хлябага жалезагагі лямачча сядзіць цетка Барцішына чырвая кабыла пдакць. Шьпінь у горане, разьля-іноцца іскры адгуль і сьліваюцца на падлогу, на кавальскі хвартух, на яго рукі чорныя.

— Глядзі ты, і не пячэ!

— А чаму яму пячы?

Над спрытнымі рукамі каваля выплываецца лямеш, вырастае. Вось і дзіркі тыя прасьвідраваў.

— Давай плужок!

Усё як сьлед прыпраўлена, хоць ты запрагай каня ды ў поле.

— Дык дзякую. Іван Іванавіч, цяпер і папар можна ўзяняць, усё жыта адсеяць...

— На адаровейка!

Лявом Ражок ужо збіраецца ісці, але, прыгадаўшы нешта, мненца з хвіліну і запытвае.

— От што, Іван Іванавіч, чалавек вы ў нас, можна сказаць, разумны. Скажэце, як вы глядзіце на такую от праяву. Лист гэта атрымаў Напрэй ад Семкі, ад брата. Піша той, што чакань можна пасыла вайны, а то й цяпер, перадзелу зямлі, нібыта і рабочыя там супроць закону выступаюць...

— Ну?

— Дык от, ці можа гэта быць, кю з зямлей, значыцца, ды па ловаму?

— Гм... Як табе сказаць... Яно на сьвеце няма нічога такога, каб не амала страўдзіцца. Асабліва, калі рабочыя гуртам возьмуцца, дык яно можа і споўніцца...

— Дык споўніцца, кажаце?

— А чаму й не... Усё можа быць, чалавеча. Рабочы чалавек чаго захоча, таго можа і даць. Ды шчэ, скажам, калі й селянін спачы будзе, а дапаможа яму, ды пачне п'яноў падкурваць патроху.

— Дык кажаце, можа быць гэта?

— Ясна, можа.

Дык выткае ж вам дзякуй. А мы, прызнацца, сумняваліся крыху — як гэта можна, ды супроць закону? А войска напгто, а паліцыя, а жандары тые, стражнікі. Дык яшчэ дзякуй... От яно што значыць.

І Лявом пазірае на петку Барташыку з такім вытлядам, нібы хача сказаць: А што, я не гаварыў вам раней, хюа не па мойму рышала. Узяўшы на плечы палюжок, Лявом бадзеры ідзе да хаты і пазьбітыя кпіны голі ўздымаюць на вуліцы цэлыя воблакі пылу.

От што значыць, пагварыць з разумным чалавекам. Яно і Семка не паршчэ-б блыхань. Таксама хвацкі хлопец. Разумны чалавек. Але ўсё-ж можа быць. А калі й другі чалавек такой-жа думкі, дык пэўна-ж што-небудзь і будзе. Дай-жа ты, божа.

І Лявону Ражку ўяўляюцца перад вачмі ято вузенькія шнурчкі, дзе ўжо часам і касой не размахнешся, нямаведама як а грэтку скасіць. А ратоў гэтых, каб на іх нарад, процьма.

Што год, то рот. Вунь і цяпер Лявонава жонка, гушкаючы малага ў калысцы, з прывотаю на живот пазірае:

— Ня дан божа, ды двойце трапіцца, от будзе клопату!

— І радзімы гэтых баб не забяруць. За якія год шэсьць цэлеч палойма сепавых... Але не бяда, быў-бы здароў, гатулькі то клопату...

Як толькі цягнессе, Сідар хваснік пакідае свой кардон, тільна аглядае дубальтоўку, падкладае сьвежыя пістоны і, трымаючы ў руцэ стрэльбу (ніколі, каб на рамень узяць), ідзе павольна хадом. Ідзе ўнурыўшыся, сутулаўшы ўсю сваю постаць і толькі порсткія вочы шыпаецца на баках, ды старожыя вушы прыслухоўваюцца да кожнага ляскога гуку, да кожнага шорлату ў кустох. І хада ў яго спэцыяльная. Ня то, каб лесам ісьці, там, дзе видно, а от па лагчынках, па алешніках, па кустоў, трэткамі тымі ваучыным. Каб менш прыгледзецца, учуць, к б напам наляцець, ашаломаць чалавека выглядом сьмугакаршукватым. Так ашаломаць, каб і думаць было нехалі, каб сама сабой без загаду цюкнула ў мох, у сырую лямую сякера зойстрая, бліскачая.

Сапраўды, каршук, нападзеся яму, скуру здзяра...

І здзяра. Каб ужо сьмугаць, дык сьмугаць, ня ў жмуркі гуляць, павінен за дабро адказваць.

І ніхто другі, а павінен ты адказваць. І з дэ, а прысяно сабаку, каб заўважы яшчэ дзе пасечы... У баранов рог сагну, у турме па падлу агляю, каб ты яшчэ, што заўважы... А будзе ў парадку ўсё—абездчыкам будзеш. А слова мае,—сам ведаеш,—цвёрдае слова. Так кажа Маньвон Кольевіч, а ён свайго слова сапраўды трымаецца цвёрда.

Сідар дзе вьмае каршук, круціць дыгарку і самаю свае гадомі і, схаванымся ў кусты і нахаванымся да самай зямлі, прыкурсе ўлетанкі, каб не заблытаць сьвятло. Трымаючы дыгарку ў рукаве, паволь ідзе далей, туды, куды ён бачыць, дзе гэта ўмору пахнуўся гарбылем гетам, зноў рыскаючымі сьваімі, дыгткамі а ў гэце раскудлачыўся ланьшчына і аа, чыя ён ступаю махільнік ідзе. Адрэст трапаецца дак, смарэціла чорная. Пах там заўсёды прыемны, нібы медзім тым насычаным. І з гарбах, куд прытуліўся там дзе ён будзе пад размаістай сьваімі, чужым усе, што дзе дзесяцца, так і, усім лесе. Ці то воук дзе гадзкім трэсьне ці закрываюць калёсці дзе—кожны гук ляціць, ня мінае гарбахі.

Сідар ляжыць пат сьваімі і выпягнуўшы ног прыемна так вьпростаць іх пасьля халы—снуге думкі свае, асавыя думкі, карыжыстыя.

— Да хаты трысьце і трэба дарубіць, ну ўгаварваюшчы колькі тых дзяроу адпусьціць... Ды справа ня ў трысьце, зрабіць яго да дэва... А столь, а падлога, а печку нябось прыдзецца аласыць, ты грубку, ды каб так, як на хутарох бачыў чыстая палавіна была-о. Нябось і сам земскі начальнік, казі-б на паляваньне з панамі трыскаў, не паграбаў-бы і пераспань у ёй... А гэта ўжо вёсны трайкі. Канечне, можна-б было і карову, каторую прадаць, альбо й ханя другога. Ды дзе гэта, каб у гаспадарцы звод далучаць... Ня грэх і спадлаваць карову ў лесе, канечне, калі з добрым чалавекам, ад якога і ў рукі сее, тое перападзе. От-бы, скажам, з Цыбалам. Увесь двор згораў, колькі тых шулаў, адных, а колькі бярвеньняў тых.

калі перісхваіў тумно... І ўсё без адбою. Праўда, было колькі камлеў і адбою, для прыліку больш. Глядзі ў Сідара і карова новая, ацялілася ад вясной. А бярвяно ў лесе ўзяць, што пліюнуць. Адрэзаў мя самай зямлі, гоцьле ў нетры куды, а самы пеньчык дзёршкам прыкрыў—быў дуб і няма дуба. Гэта камі на панскае вока... Яно, калячце, і ад кожнай сякеры адабранай прыбытак плянцэ кантора на колькі тых грывень. Але гэта ўжо сьлёзы. Ня грошы, а сьлёзы. А д а на ногі ня ўстанеш. Адна аднака, перад панам заслуга.

Думкі снуюць, абрываюцца, але вуха слухае сваім чарадам. Неікая іштушка з прасоньня зашастала крыльлем унзе ў лагчыне, зацяпенкава нешта ў сажалыні, дзе стаяць на беразе высокія, панурныя алейныя, ня йначай вуж падаўся на той бераг. Ды ад Дняпра, аж адтуль, дзе канца павана стаяць, чувань легкія, што ледзь-ледзь дацягаюць ось, рыны Сідар аж тулава прымушэ, абанёся на докці, сыцяў дыханьне пават, каб ня упасць гук, прычыны яго вынаць. І зноў супакоўся. Прылеі, пачаў новую пштарку круціць.

То дзеда Амяльцяна паром. Камі ішчывае паром казат на самай сярэдзіне Дняпра, рыняць тады от так злегку, мілагучна рыняць сьвіны ды кола дэулянае, за зьмь ка іт той прывязаны, да берагоу ўмацаваны. І сапраўды, от і тамошка чуваць Амянь галасы праз лес у нічній вільгані, і праз туманы зьмькія. Крыкліны голас адзіны, другі от толькі буюць: бум-бум-бум. Іяиначай Амяльцяна за гарцы сварыцца. Чалавек то больш: буюць пачу, іштунакоў пляжыць... А да гд чаў спрыт мяе. Як-жа, служба... Ты гэта аднаму даруи, другому даруи, маныя каторы раз пасудзіу на-шармака з чым жа ў кантору зьявіцца. Дужа на дэбе паглядзіць тады.

Ужо веі пачало прымушчыць да чаго-ж дрымота авалодвае—ік новы гук крану. Сідарава вуха і зусім у новым кірунку. Ншто ступіць вось дзесьні ахнула разохлая, а вось зачашуся падгерац за ламачыну, трэснула ламачына. Аё сушыяк відаць падгерац трапіла. Прылапла да самай зямлі Сідарава вуха. Чувань як гондаюцца цхлі, асьняроўна, на сухіх зьмькіх кароньных колы, цяжка ступае конь, от стукнуў капытом па кірчы, дзыкнула атоса, мусінь зачашілася тось за што-небудзь. Цішыня з хыліну, а потым зноў нібы шына бразнула. Няма чаго сумняваюцца, зводзеі едзе, зводзей лесавы. І сьне гад аж на самы мысок, тулы, на бераг Дняпра, на высокі абрызисты бераг, што падставіў свае высокія грудзі рацэ, пасунуў яе далека ў бок, прымушчышы зрабіць вялікую паваротку. На беразе тубы растуць, адборныя, стромкія дубкі—прадае на мьшны шан, пакрысе параходзтву. На ўсякую патрэбу можна ўжыць дубкі тыя.

Сідар прыўстае над елкай, апраўляе адзежышкі, дубальтоўку і сыяшаючыся ідзе да мыска, прадыраючыся праз жаржакаваты хваевы парасьнік па бацанянішчы. Ён крадзецца, выгнаючыся як кот, і чым бліжэй падыходзіць, тым ніжэй прысядае яго тулава да зямлі, а самі ногі нібы пывуць па імхох, па сушменю, па коўжаку насыцла хваевых голак. Плауна гондаюцца плечы, згнаюцца рукі ў тахт хадзе, каб жа ня бразнула дубальтоўка, не зачашла руляй за дрэва.

Ужо радэсоць дрэвы, бялее туман над Дняпром, ужо відны самы рог мыска, відны пянькі ад Кунецкай высечкі.

Натапыраная, настарожаная постаць Сідарава спыняецца, далека выцягваецца ўперад шыя, ды шырока ўцягваюць паветра грудзі. Хоча нях пасоюць слыху, дапамагчы вачам у начной лесавай цемры. Бяруць на згатоўку стрэльбу, Сідар рушыцца ўправа, да берагу, туды, дзе цемранее нешта ля валаватага дуба. Ён пераступае з нагі на нагу, на хвіліну спыняецца, высуне з-за камяя сваю шалку-кучомку і зноў далей.

— Іш ты, жаня прывязаў ля грабінны... Пастой-жа...

І калі дзесьці там сарамліва і негашуча цюпнула сякерка па дрэву (гук захапі у дрэве, змывчэў), нбы летам савы кнулася чорная постаць з-за дрэў туды, дзе цемранее нешта ля валаватага дуба.

Зі хлявучком над паветкаю дужа-ж спаць добра. Узложыш на калесы сена ахалак, дзяружку наверх, падушку—ну што табе тыя падушкі. Ні прасі нябе тут ня джале, ні б'юха ня ўкусіць, а і тоі задымлены хатняй, мласнай. А тут табе пекната: патыхле мятані паветра, з гумы нясе пахам сенным, густым, хмялявым, і сама прыгавая мурасі сонечныя, кзыметыя. Ляжыш, і нбы ты ў баразенны дзе, і аусы звыняць, цыхесенька так да шчапкі дакранаюцца вусамі салючымі, то вятрыска гоідае іх, кахыша. Трымаюць у аусох капацелькі, звяночкі, дзесьці там высока, высока залізаецца жаўранак, на сонцы купаецца.

Дужа там жаўранкі! Бач, вярзецца што... І ўсьміхнуўшыся Тацыяна паварочваецца на другі бок і ўглядаецца ў грушу дзяку, што росце на дварэ Агапкі аднавоцкі. Разгалістая труна, на ўвесь свой раскраслася, адных тых лежанак кожны гарнаў набірае Агапка і кожны дае ногам садам на ўвар, на саходкі ўззір парадзіхам.

Рывнула хвортка ў Агапкі, от павярнулася закрутка мусіць то Ліне да хаты прышоў, з пагулянак. І добры адаецца хлопец, на работу прыглы, але нескі дзіўны крыху. Нбыта з нейкай чарваточыткай. Усе у яго не да лату абы для пражыць да й годзе. Каб каня, скажам, пабоду і ці калесы тым новыя прыдбаў дык дзе там. Ці з хлопцамі ў карты прапграе рубель зроблены, а то і прапе часам. А калі не, тады-ж дужа магну лае, што над ёю толькі ні вычварае.

Пупарэчыцца ты, зышчыцельніца роду чалавецкага. Адыйдзі, погань з воч маіх. От скажу людзям пра брыду тваю, пра заняццо тваю брудную... От скажу, чаму Палашка сохне, беллага сьвету ня бачучы праз твае басурманскія рукі... Чаго, чаго толькі не нагавораць. А як жыўучы па суседзку, дык яно ўсе і чуваць. Няўжо такі дзеўкі ходзяць, каторыя тэта...

За гумнамі дзесьці зарыпелі калёсы. Бач, ты, чалавеча стараецца, у лес мусіць пацягнуўся, няйначай...

— А ці прыдзе ўсе-ж-ткі...— зьяўляецца думка. Павінен прыйсці. З пайгода ўжо, як увачавідкі ад усіх дзявок да яе заляцаецца

і ці на ігрышчы то, ці так на пагуляйках дзе, ці на вуліцы... І нішто хлопца, асабліва-ж гэтыя вочы снія, да такі сукрыты чуб русы... Нішто хлопца... Толькі ці я-ж яму раўня... Ці бабыльчына дачка, ды каб замуж гэта... ды за каго? За Банадыся старастава... Унь у яго і брат, кажуць людзі, ужо ахвідэра заслужыў... Хіба то раўня... Ды паслабуй Хвядоса скажы, што сын яго да Таццяны чэціцца, на вяду яе мае, ды шчэ ўсур'ез—такі-б гармідар узняў, не паздаровілася б і Банадыся... Хіба от Настаска Палашчына.. Дык то-ж цялушка, даальбог цялушка, от толькі і ведае вочкамі міргадь, ды чырванець іа самыя вушы. А Банадысь нішто. Праўда, крыху зацім, камішто, ня зусім такі, як бацька. Тоні як усярдуе, дык такі ж гірачы, хопі ты запалкай да яго давярся загарыцца... А гэты ў матку мусць павоў... І асабліва-ж чуб, вясць от так, цэлым рогам закручаным над вокам, над снім.

Таццяна з прычмасцю выцягвае ногі і прыжмурваючы вочы прыслухаецца, як талкае кроў у кісянім целе, як разбавівае талім хмяляная мазвасць, якая напружвае цела, прымушэ яго дужо выцінацца ў салодкіх пацалунках.

Але вось зніорхну нішта ля парканчыку каля хляза, стукнуў і зтакоўнае Чортая постале вольна шукае калёс. Таццяна махчыць, духі ўняўшы.—няхай от пашукае.

Хлопца содзіе рукамі па калёсах, от на яе патрашу, схінуў над пахі, казыча.

— Кінь ты, Банадысь, дурыкамі займацца...

— Эге, каго яна чакае, бач ты яе...

Таццяна ня баіцца, але не тым, як гарачымі роўна вушмі адчувае, што уся чырвоная.

— Чаго гэта ты Аніс? І ня сорам табе, дзе-ж гэта твае вочы. Хіба ўжо не хапае табе Аўгінькі Мялавай...

— Цішэй ты, дурная!

— Ды што там цішэй. Дык чато-ж гэта ты?

А дан, думаю, суседку папужаю, бачыў, як мясылася ты па калёсах. А яна ўжо брыкаецца...

Да я... што я... Іды ты ўжо. Аніська, адкуль прышоў... Просім іх адпусці, да душы-ж спаць хочацца, а ты, валацтва, швэндаешся от, як кот той марцовы...

— Ну, годзе табе. Пайду ўжо вот. Ня буду табе значыцца, пераінжэдаць. Ды й навешта добрым людзям шкоду рабіць. Але толькі, камі ты на Банадыся думку маеш, дык па суседку ня раю, даальбог ня раю... Камі там што якое, дык хіба табе карысьць якая... Камі і на уме яму што, дык хіба каб толкі пабязваць. А камі ўсур'ез, камі ў яго сур'ёзны да цябе штарэс, дык бацька яму такі штарэс на хрыбту праціца, што ён і дзесятаму загажа. Даальбог жа, от жа павяр мне...

— Ды кінь ты, Аніська, з сваімі штарэсамі, спаць от дай, мне-ж павідну трэба на поле ісьці.

— Ну йду, йду, дабранач табе...

— Ня прыдзе мусць... Голькі для хворсу пэўне днём як смала чапўся. Ну й што-ж, падумаеш... Няхай сабе і ня йдзе... Ня было б то клопату... Высплюся хаця...—павярнулася німа на падушку.

Але спаць не хацелася. Перавярнулася на другі бок, плюшчыла вочы і ніяк не магла іх прымурыць. То мўла нешта здавалася, то здавалася, нібы казюрка тая ў сена ўвабралася, шархаюць от пад падушчай, пад вухам самым не дасі ей рады...

І калі прышоў нарэшце і Банадысь той, ніяк ня было ўжо таго чакання, нейкае тае радасці, што раней была. Прышоў, ну і вяртан. А ён адразу юрк пад коўдру, прытуліўся да боку.

— Ты-б ужо хаця боты зьдзеу, усе пальцы мне здратуеш пад коўкамі...

Устаў, засопшыся, сыцягваў чоматы, бразгатаў драбнам, калес.

— Да цешэй ты хіба, няўклёда...

Калі-ж ляжаў ужо ля боку, моцна, моцна прытуліўся і па-іскаючыся яе рукі—адлягло ў Тацыяны на сэрцы, няпаен яму зра-білася. «Ага, ўсё ж-ткі прышоў, ія здрадзіў, кахае ўсе-ж...» Шатта-ліся пад коўдрай, мілавалася, абмывалася гарачымі пацалункамі, гарачымі гарачымі, што аж сэрца заходзіла і нібы ляцці, ляцці у без-даньне тое, а якое, ліха яго ведае.

— Я ж цябе ад тройцы самае от-жа як люблю,— і сыскаў таі моцна, што займала аж дыхань. Як пагляджу на цябе, дык у мяне й ногі так і млеюць, от на зямлі ня ўстоюць...

— Дужа там... Дзіўлюся я, колькі ты разоў на зямлю падаў...

— Да ты мя сьмейся, Тацыянэчка, праўду кажу, шчырую праўду

І праз колькі часу:

— Не, Банадыська, пра гэта ты і ня думай.. Крый, божа, каб ты-тата... і думкі такія адкны адразу... Бач ты яго.. Вот ажаніся, таты ўжо...

А сэрца ў самы гарыць ліхаманкавым агнём, пячэ, апальвае пруткі цела да яго туліцца, захлапаецца пацалункамі моцнымі. Ды шпты гэтыя ле-ціць у душу ня просячыся, пасылаюць у думкаў духавыя падзеі, сілююць у мярэжавах тых, кволяць цела ды ўпрось лівым словам, хмялявым.

От цалую крыж часны, калі ня верыш... Тацыянэчка... да-л-ж... даражэнькая, да хіба я здраджу... От пад гарбахай выражам хутар... І жыць будам...

Ня трэба, Банадыська, ня трэба, ах божа ж мой, дарагі мой, сукрысты мой...

Хмелем кружыцца голаў і адлятаюць кудысьці і падушка і хляй-чук і павісалы над галавой латы страхі. І от тая дзічка, ігрушка су-седзкая, бабкі той Агаткі-аднавоцкі, бабкі-нагаворычцы... Потым хутка ўсё на мейсца ставіцца: і страха і груша тая Агатчына. І вось ляжыць ля боку, прыціх, не заварухнецца. І ў гародчыку відаць як зьвесілі долу свае шаткі росныя, шапкі жоўтыя сланечнікі тые от семак тых лузаць колькі будзе Зірнула на сланечнік яшчэ раз і залалакала —ліха, у падушку. Толькі плечы так цяха ўздрыгваюць.

— Дык чаго ты? — галас такі звычайны ўжо, — хіба ты першая, хіба ты апошняя. Ды што я кажу... прабач, даражэнькая, я-ж свайму слову гаспадар... Дзіва то, дзе ты бачыла, као гэта хто да вянца закону трымаўся, пост блюў...

— Ідзі ты, дурыбала...

— Да чаго ты ўсамдзеле? Я-ж табе не абы як кажу...

А як ў салдаты цябе от возьмуць, што я рабіць тады буду?

— У салдаты? Гм... — ўжо дзішэ: ня возьмуць мяте ў салдаты.

— Хіба ты сьвяты, ці што, каб гэта не ўзялі?

— А вот і ня возьмуць. Няма такога закону, каб бралі..

— Чому ж гэта так? Хіба пры гэтым і ня ўзялі, каб гэта ды ня было закону, каб бралі яго... — перадражнівае ўжо Таццяна.

— А таму й ня возьмуць... — і шэптам ўсміх... — трызь я сабе зрабі, пашкодзіся крыву... Спэцыяльна да Аляксандра хадзіў згарок. Бацька унь пудоў пяць эбожжа аддаў, ды сам шчэ колькі...

Ты? — і ў выражальных вачах Таццяны ні то грэміласяць, ні то здзіўленьне.

— А ты думала, гэта спрашна? Раз, два і гатова... Па белым білеце назусім... — выхваляючыся кажа Банадысь.

— Ах-жа ты, сьлімак-жа ты гэтакі... кілаваты... Каб-жа то знацьцё... а, божачка-ж мой...

— Што гэта табе зарупіла?

— Ідзі ўжо ты... Чыст... не... — і закон пад гэтым Табе кажу, ні не — разьвіднее ўжо, людзі ўбачаць, айда да хаты...

Банадысь торшка ланцуга чорнага і, схава разьвіташыся, з вышнім выгядом, і гэта сабакі тон на ным адыходзіць ад калес... мха лесе праз парканык.

Галас, каб не гэтае су... хоча ськазаць Таццяна, але толькі махнула рукой.

— Няхай ужо, чорт яго бяры... Што будзе, то будзе...

Спаць ўжо некалі. На усходзе чырванее паўнеба, замгусілася смуглы на агароды мягакіх ліхачоў каровы — хутка затрубіць пастух Валодзька, зганяючы тавар на выганы.

— Уставаць хіба... От-жа сьлімак...

Ля калотаска коня і коні: Натан — парабак Прыбалеў і Андрэй панюсмі. Трэшча так, каб разам. Не сустракаліся даўно, бадай з таго часу, як на сяло зьявілася.

— Дык жывеш, кажаш?

— От-жа бачыш, живу тым часам. А як пападзьдзя твая?

Ды трасе усе кудламі, няма на яго пагібелі на праскамідыто...

— Што?

— Ды гэта я так...

— А поп?

— А што яму жарабку дзеенца... Прыходзь от хача падвечар.

назаціш, якая спрабавала ісці супроць сацыялістычнага наступу):
лазам з тым, раман зьяўляецца як бы ніякага часу. У ім адна два
разы ўпамінаюцца «большавікі», рэвалюцыя, мясіком (чыгуначні-
каў). Па-за гэтым мы нічога ня знаходзем у рамане, што звязвала-б
яго з савецкай рэчаіснасцю. Аўтар значыўся так гарматычна запя-
таць свых герояў у сваёй пісьменніцкай лябараторыі, што сувязь іх
з усёй найбольш выдагным і найбольш характэрным для савецкай
рэчаіснасці амаль ня цалкам абарвалася.

Але найбольш характэрнае, што нагледзецца ў гэтым рамане
Кузьмы Чорнага, як і ў іншых ягоных творах таго часу, гэта ўплыў
на пісьменніцка твораў Кнута Гамсуна. Кузьма Чорны ўспрымаў ад
Кнута Гамсуна псыхалёгізм, бласпэзм у буржуазным, ідэалістычным
асвятленьні. Ягоныя героі ў сваіх дзеяннях (як і аўтар) ня ведаюць
абумовленасці, прычынасці дзеянняў і ня цікавяцца гэтым. Усе іх
дзеянні адбываюцца раптам, нечакана, істыннымі. Словы аднаго
з герояў раману—Вані: «А чым чалавек, камі нават на іх часам
і няма цвёрдых прычын, я павяжаю,—можна пакінуць эпіграфам
для ўсяго раману. Аўтар ня шукае прычынасці зьяў, ён свядомы
іх іхня прычынасць. Дзеянні вынікаюць з пад свядомага,
іх пачаткі бліжэй гэта з канамернасці, якая зьяўляецца неапраўданай
ад вакольных прычын, неабумовленай свядомасцю чалавека. Ні
толькі ў дзеяннях (калі толькі можна назваць дзеяннямі усё, што
робіць ягоныя героі) герояў, але і ў вакольных зьявах аўтар ня хоча
шукаць канкрэтных прычын. Раман скрозь перасылае такімі тэрмінамі як
«раптам», «нісцга», «неікая», «недзе», «няма ведама чаму»,
«няма ведама што», «чамусьці», «як-бы» і г. д.

У дзеяннях і адчуваннях герояў Сястры пераважае падсвядо-
мае, істынны, ірацыянальнае.

Іны нагледваюць сабою Кнута Гамсунаўскага героя з раману Голіт.
Толькі у аюджыга усё гэта даведзена да найбольшай эскэзавасці,
калі чалавек становіцца як бы пачымым жывым аўтаматам, зыкаю-
цям капрызаў таемнага падсвядомага.

У сёння час, камі адбывалася дыскусія ў ВОМІГЕ аб творчым
мэтадзе, гаворылася аб славутым жывым чалавеку і псыхалёгіі, ме-
тады адбывалася пытанне аб свядомым і падсвядомым, у чалавечым
жыццёвым, аб гэтых злых неспрадыных уражаньнях, аб ідэалі-
стычным трактоўды гэтых пытанняў у Ю. Абідэцкага. Падсвядо-
мае ў чалавека зьяўляецца абумовелым самою клясаван прыва-
жаснасцю чалавека, хоць выяўляецца гэта ў супярэчлівым і скан-
дальным працэсе узамодзеяння. Зразумела, чымся больш яскрава
фармуецца ў чалавека клясавая ідэалія, клясавая свядомасць,
тым больш яскрава яна абумовівае і падсвядомае. Для праметер-
скага пісьменніка ня існуе падсвядомага, як стыхіянага, біялагі-
чнага, неабумовленага. Тэорыя беспасрадных уражаньняў, як прымае
падсвядомага, зьяўляецца буржуазнай, ідэалістычнай тэорыяй.

У творы Сястра (ды ў іншых творках на тым этапе), Кузьма
Чорны, выступае ў пачунае меры як рамантык, хоць і не пасыла-
е. Прымае рэвалюцыі № 5.

доўны. Адным з аб'ектаў раманта ка зьяўляцца ўнутраны сьвет сваіх герояў, іх пачуцьці, узятыя асобна і ў садыяльным пляне. Рамантыка чы цікаваць сапраўдныя падзеі; ён ня бачыць розніцы паміж сапраўднымі падзеямі і выдуманымі, паміж вялікімі падзеямі і малымі. Так і Кузьма Чорны ў сваім рамане капаціцца кажуць у дробных перажываньнях сваіх герояў, у дробных здарэньнях (кажолыкі бяскошныя іхныя сустрэчы і размовы можа назваць дэтарніямі). Унутраны сьвет сваіх, даволі а'мечаваных, герояў, іх а'чуваньні, праявы псыхалёгіі і п'рдку—гэта ўсё, чым заняты Кузьма Чорны ў згаданым рамане. І рэччю «Сястры» ў гэтым сьветасьце дакучывымі і пудным дробізмам ч'асам падае творы Марсэля Пруста, гэтага а'мечаванага адчуваньняў тых п'астов будаваць якія акрамя свайго «я», нічога ведаць ня хочуць.

Хто гэкія героі «Сястры» і як абмалёўвае іх аўтар?

Казімір, толькі што скончыў мэдык і стаў доктарам.

Ён не спрачаецца аб прамадзкіх справах, але і не эгаджаецца ў сваім а'мечаным. (Галадоўка ў гэтым студэнтстве, п'адана на п'адруку, дагатаў велімі нагадвае «п'оза» з біяграфіі самога аўтара). Якія выкі ад'маліся ад казімірава пачуцьці? А'мечаваньне, стомленасьць, а'мечаваньне, п'езанкумэнсьце, у іхно-бы та ні было ме'я, тольмадзям жыцьцём,—вось найбольш характэрныя рыскі для Казіміра. Замк'уты і адарваны ад людзей, в'уць практычэсп'атыякт Казімір п'адані аднаго ад таго в'ісмага героя Ш'олам А'мечаваньня, пра ячоні кажуць п'атх'і (сват) М'этх'ам М'эдх'ам, які капаціцца м'амашы: «Незакончаны доктар, два дамы ў мястэчку».

А вось другі герой. Ваця Браніславец:

«Заўсёды носячы ў сябе пачаткі і'мжненьня, зі да чаго р'еаліза не прыкладзенага, ясна чы выяўленага, ня маючы уп'ертасьці яго п'кіраваць і дысцыплінаваць, ён меу вялікую здольнасьць адмаўляць усё тое, ча о'мечаваньне тоі, к'ао ён та мо'я. І цяпер п'асэра і'ст'туту з'рабунысь у а'мечаваньне ад'селе Нар'мзему такс'тарам а'я со'я, с'і та'ау ра'мечавань з вялікім п'осьнечам востры ск'мечавань, адзнакі якога зьяўляліся ў яго з раньніх дз'ян».

Ваця ўсё і ўсё незадаволены. Ч'аго хоча, ён і сам ак'мечавань не ведае. А'мечавань, што гэты а'мечавань ч'аваць XX стагодзьд'я і'мечавань ста'мечавань да савечкага а'мечавань (хочь гэта аўтарам в'яраць, і не п'аказана). У сваім адмаўленьні ён выстунае суп'рот' а'мечавань, суп'рот' мэ'тазгоднасьці, суп'рот' прыч'пнасьці. Так, працуючы на п'ав'хонь станцыі, ён няма ведама чаго езьдзіць за 100 кл'асамі, і'мечавань у к'арты, або і ўсём б'яз мэты. З вамі п'ывярозымі пра'мечавань—гаворыць Ваця.

У Ваці ўсё такі ёсьць п'аўная п'ісьмечавань, к'а'і ён гаворыць:

З вамі, п'ывярозымі, прападзеш. Яго больш за ўсё аўтар п'аказвае нам у п'увушках, на пап'юках у п'енькага п'азты, або на б'язмечавань Каломенскім ск'з'ры. У гэтага героя, які ня скромна п'азіруе перад намі элем'энтамі в'яразнага а'мечавань, ёсьць таксама п'еніта п'ад'мечавань ад Івара Кар'но, з п'есы Кнута Гамс'на. А'я царскіх в'арот

Гой вічыць, што мае думкі свабодныя, як птушка, кхалтывуе... не-
завісыць да прагматызму і вічыць гэта прагрэсыўнай праявай сваёй
незалежнай ідэалогіі. Наш Ваня хіба больш абмежаваны, пусты і ту-
манны ў сваіх ідэалістычных разважаньнях.

Просты і шчыры, хоць і вельмі абмежаваны ў сваім разуменні
жыцця ён зьяўляецца як-бы пэўным заспакаеньнем для Вадчана
апаганьня. Гэты сучасны Каратаеў, ахутаны сымпатыяй аўтара і
Віні, як-бы супроцьстаяць суровай савецкай рэчаіснасьці. Ён вы-
казваецца за дружбу і чалавечнасьць і асабліва паважае Вацю за тое,
што ён не такі, як усе... «цятэрашнік».

Панкрат Малюжыч, чыгуначнік, — найбольш індустрыяльны ча-
лавец, як яго называе аўтар, — нагадвае чыгуначніка... шяката ч су,
і пэўных характэрных рысаў рабочага чыгуначніка ня мае.

Сястра Маня, пафарбаваная постаць звычайнай хутары ска-
дзяучыны, што пашла жыць у горад, варту свайго брата. Яе ідэалы
я цяжка разгадаць па адносінах да Віні: Вы сьмелы, сьмелы, —
кажа яна Вацю, ад'яжджаючы з гораду.

Гэтыя галоўныя героі аб'ектыўна падаюцца аўтарам, як сьмелыя
іныя. Іншыя героі акрэсьлены схематычна і часам пабурдзены. Гэ-
каманда роты выяўляе сабою воляга абмежаванасьці і можа быць
камандзірам роты любое арміі па сваёй апаганьнясьці ці аб чым,
як аб мільённым спорце, мы ад яго ня чуем. Член ці сакратар — аба-
судзены пародны на грамадзкага прапаваньня і уважэ шваб у пэўнае
Дубоўкавага матэматыка (з пэўна і пурпуровых востражы ўжывавы).

Героі Сястры, уключаючы і Маню, нязнаюць і сьмелюцца ў го-
радзе Горад для іх, і ўсё ў ім, чужое. Маня адна з у спек-
хочацца, у вёску мне хочацца. Можа я як небудзь і паеду», — кажа
Маня. Гэтая цяга ў вёску, у горад характэрна і для іншых герояў.
Ілючынна яе — поўная адчуваць ад грамадзкай дэманьнясьці іх
і асабліва інтэлектуальна пачуць у горадзе, і дробныя іх іх
дынамістычныя замкнёнасьці. Пры агульнай супольнасьці ў по-
вядзе, пры аднолькавым, бадай, аднаго інакшым чароўні, яны неа-
любавы адзін аднаго і толькі да Мані, як да дзячынні, а да до-
ня аносны. А маючы востражы кожнага з іх, аўтар сваёй са-
сцьнярадае іхную дадатнасьць; аўтар хваць аднаго, а той хваць
іншага.

Гэта асаблівая кругавая парубка аўтара за героя і героя а-
паганьня героя, пры дапамозе імглістай крытыцы разважаньняў гэтых
герояў, прыводзіць да вываду, што аўтар трактую іх як дадатныя
смыслы. Аўтар асаблівая пераацэньвае іхныя, па сутнасьці справы,
дробныя, бязмэтныя і невыразныя перажываньні. Лікавіна гэ-
тых перажываньняў і прысьвечана пераважная большасьць старонак
ману. Разважаньні аўтара і герояў пра «бурныя шалі», «бурна-
сць» і г. д. гучаць даволі фальшыва таму, што гэтыя героі ня-
жэлі сьмелыя вяржы шалі і ў сьмелы бурным жыццём ня-
дэманьняюць. (Крылоўскія мукі: Мы таксама арамі... седзячы на

рагас у вака). Гэта адзінасі спосабаў ідэалізацыі даволі пустых і ояспрыццывых людзей, з іх бясцрычывымі, лаяш кажучы інтуітыўнымі, падсвядомымі перажываннямі.

Філезофскія выказванні аўтара і ягоных герояў,—не акрысленыя, імглістыя і бязмяжныя. Наколькі такую імглістую філезофскую цяжка тлумачыць, пераказваць яе сэнс сваімі словамі, дык мы дамо слова самому аўтару:

... Сярод лалеза, вугалля, агню і дыму будзе там грывець і ступаць па усіх прывакацыйных лініях Палхрат Мамюжыц, а у гадзіны чочы павяце адухоўленае лалеза і сотні людзей у прасторы зямлі. Зямля адкрые грудзі свае; на іх паўстане вялікасьць адной з формаў існавання сьвету»...

Ня будзем марнаваць час і здагадвацца, якая гэта адна з формаў існавання сьвету мае паўстаць. Паслухаем аб чым разважае Ваця ў думках:

... Гэтыя абшчэкі дум беглі у галаве яго і адна ўпартая думка рэлікая, моцная і раптоўная цягнула яго ў апартаменты Радзюна Ціхунчыка.

Як бы што знала яго: ты вечна ідзі. І жадай толькі аднаго, каб было табе куды вечна ісьці. І калі ты вернешся назад, наўпачатку ты быў ужо тут. Бо калі забудзеш—тады пойдзеш назад і назад...

Адным словам, гэта незалежна ад таго, куды і дзеся чаго, а ўсё-такі гэта, паводле зьмягчальнага славутца рамантызму. Пажаддзем яму шчаснага дарогі і паслухаем, што гаворыць Абрам пра Маню.

— Ня чулая, а толькі сама за сабе любіць дзень і ноч. Якая каму справа да каго, разумеючы гэта вузка... І яшчэ—яна любіць жыць. Любіць дзень, любіць ноч... І ведаеш, што значыць любіць дзень, ноч... Самы працэс, самае існаваньне: бачыць бач і зьмешу, так, як яно ёсьць і здагадвацца, што за ім тэбціца далей?

Нельга супрацьчыніць таму, што Маня любіць дзень, любіць ноч. І калі другі чалавек будзе моцней раніш і вечар, дык там жа і Маня пачынае ня ўзвыжае антаганізму сацыяльнага парадку. Матывацыя паводле якой Маня любіць дзень і ноч—бачыць бач і зьмешу,—бачыць толькі самы працэс існаваньня, а не яго сутнасьць—мату,—іншэманскія, рамантычныя (прымаючы голым сама форма брацтва, як нязвычайная, нявычэрпальная, а не ідэальная, ня мэта, якая пасьля дасягненьня перастае быць ідэалам).

Удзельніца канкрэтнай рэалізацыі, ідэалістычныя разважаньні аб нейкім абстрактным працэсе, абрачаныя, жыццё ў Кузьмы Чоўнага адбываюцца паводле ўласных асаблівых аэрамантыкаў. Філезофскія выказваньні аўтара непасрэдна і праз сваіх герояў, не складаючы выразнай, стройна пабудаванай сыстэмы, рассыпаны ўрывкамі нумэрных разважаньняў па усёй кнізе. Маня таксама не пазбавілася такой «філезофіі».

Маня сапраўды шырокая натура. Яна ўсё прымае, і «лётарную» выпалковасьць жыццёвых зьвязу у Ваці, і прагнасьць павольнасьці і супакою хутаранна, у якога яна госьціць.

Побач з ідэалізаванай герояў, у Кузьмы Чорнага чалавекі і ідэалізаваныя хутарскага жыцця, хутарскай думкі. Прыда, малы раз, калі адзін з герояў праяўляе замешне вострую чужылінасць да пакі- утага хутара, аўтар тлумачыць гэта ўспамінамі аб маленстве і г. д. Аднак, ва ўсім гмане разважаннях аб хутары істэрэзіяць героі на думку, што там супакой, там забыцьцё ад трывог, там адпачы- нак. Яны (героі) ня любяць гораду, нудзіцца у ім, не знаходзяць сабе зацікаўленасці.

Кузьма Чорны ў гэтым рамане звыўае не адзін член трыві- нага, хутарскага, аб'ектыўна-кулацкага жыцця.

Героі Сястры выказваюць звышнюю, трохі буржуазную, ін- тэлектуальную чужылінасць там дзе былі спробы разважання аб іх ідэалізаваным жыццёвым. Асабліва істэрэзія адносна да рэспуб- ліканізму ідэала Ваця. Ён прызнае сваю гаварілку, з якой ён гаво- рые ў лесе:

«Не стаўляеш сябе, значыцца, супроць усяго, у чым відавочна ўмяне жыццё нядаўна адзін член у горадзе.

— Які член?

— Член сакцыі нейкае, ці абэр-сакцыі... Што я, кажа, стаўлю сабе асабліва ад усяго. Натура мая, кажа такія, што я хачу каб сьвет быў такім, як мне хочацца...

У другім месцы Ваця прызнаецца:

«— Само ўва мне ўсе перабродзіць, пераплавіцца. Вось тут, у лясках, і пачаў мне, як раней. Можна таму, што была заахаваная істэрэзія, якія відучы істэрэзія сраю ды о, усе лезылі мне у галаву нікі. Можна і за тым...»

Кузьма падта абурасе звышнае. Аўтар істэрэзіяе я- камісый са, будучы камісарам палка, не адпусціў Вацю, камі- та- хацеў наведваць хворую Маню.

Наогул у герояў Сястры істэрэзіяе вострае харадзіце ад чужылінасці свайго спэцыфічнага дорага буржуазнага я, якое чы- аб'яўляюць з выключнай кланатывасцю.

Яны Пыханав дау транічную характарыстыку прывіч гэта па- вышанай увагі дробнага буржуа да свайго «я».

Ідэялы звыш усякага дадзенага чалавеча вачасна і чыба- гачасна ягонымі адносінамі да сапраўднага сьвету. І той, чые адно- сіны да гэтага сьвету складаліся так, што ён лічыць свае «я» адзінай рэальнасцю, нячужына становіцца круглым істэрэзія па чысьці дэ- У яго ня толькі няма іх, але галоўнае, няма магчымасці да іх да- думаліся. І, як без хлеба людзі ядуць лебяду, так без ясных ідэяў ідэ- адаваліваюцца цымянымі намокамі на ідэі, сурэтатамі, якія начэрп- нуты з істэрэзіяме, у сымбальме і ў іных пачынах ідэах, як я характарызуюць сабою эпохі занятаў ... (Пыханав. П. кустство и общественная жизнь).

Гэтую характарыстыку можна застасаваць і да герояў Сястры, гэтых круглых бед'якоў па частцы ідэі. Аўтар звыш вачасна увагай зацікаўляе іх, перажываньнямі, разважаньнямі, цымя-

і аўнца скіптызмам і зьнеахвочанасьцю да савецкага грамадзкага жыцця. Адсюль у іх прагнасыць быць у гвалі, у шэньні, у спакоі.

Каб скончыць характарыстыку дадзенага твору з боку ягонага месцы, варта адзначыць яшчэ адну асаблівасць. Ніяк, змест твору ў сэнсе пэўнае раўнавагі, пэўных падзей — не багаты, прычым падзеі ад канкрэтнай савецкай рэчаіснасьці. Ад савецкага барацьбы і змаўжэння, зусім не характэрнае, аднак, яно асаблівасць і зьяўляецца аб'ектам гіроніі.

Аб'екты і рэакцыі зместу рамана аўмоўлівае сваёасаблівасць мастацкую спэцыфіку. Раман складаецца з дробязяў. Ёму ўласна была назва „Дробязі жыцця“ або „Дробязі думкі“. Героі сустракаюцца, гутараць, пеняцца перапынаюцца. Ва ўсім гэтым няма нічога, што не было б назваць дробязямі; прычым гэтыя дробязі зьяўляюцца дэталімі, якія дэталізуюць малюнак агульнага. Яны стаяць ад агульнага, жывуць самастойным жыццём. Аўтар нярэдка розныя дэталі выяўляе і дробязямі і тэмамі. Яны мяюць да гэтага тэмацкаму каштоўнасць. Падзеі (яшчэ іх так мала ў рамане) і перапынкі герояў паказаны амаль занадта, без іх аўмоўленасці і павячэняй сувязі.

З гэтага боку значчых пытанняў, аб якіх ідзе гутарка ў аўтары, можа гаварыць паказальны аўтар да чалавечнасці. Пры гэтым гэтае пытаньне, як і ўсе іншыя, узятая абстрактна, без сувязі з канкрэтнай рэчаіснасцю, без аўмоўленасці, пэўнага пачатку.

Аўтар ніяк павольна, без напружання, без патаму. Дзякуючы гэтаму, што тэмацкі раман мае нічога канкрэтнага, пэўнага сказанага твор пабудаваны дэталі, расшыялены і раскіданы на паасобныя сцэны і гутаркі герояў. Расшыяныя ўсюды філзофскія разважанні толькі замяняюць змест Аўтару няма нічога і вырыткі толькі дэталізацыя, а тым дробным зьявішчам, якія ён апісвае, ён імкнецца надаць большую значнасць.

Дыялогі кароткія, сухія, аднолькавыя для ўсіх герояў. Толькі адзін Ціхунчык мае свой стыль у размове. Лепшы характарыстэ аўтара гаворка вяскована, — гэтых людзей ён лепш ведае і заўсёды заўважыць у іх што небудзь больш характэрнае. Твор скуны на метафары, яскравыя параўнанні, яскравыя вобразы (больш сустракаюцца сны, сноватыя) — больш ашчэра аўтар не падзеі. (Яшчэ так мала ў рамане), а звычайныя сустрэчы, у час якіх перадаюцца разважанні.

Характэрнае для аўтара ўспрыманне пэўнага зьявішча праз пэўны, сваёасаблівы бачэнне ўспрымання. Так, у аўтара пачынае вяртацца, дама, самага і ніват рідка ў рачыні ў час вясновага разводзьдзя. Перадзючы чалавечыя пачуцці, аж да надзіручых, аўтар сваёасаблівая актыўнае мертвае прыроду, у якім існуе яшчэ і асаблівасці, а якіх найбольш вяртае пачуццям. Гэтым аўтар як бы прыводзіць больш чым актыўнае змаўжэнне прыроды, да чалавечых пачуццяў; апошняе зьяўляецца праз абстрактнае, адарванае ад агульнага, адарванае ад прычынай аўмоўленасці паказ іх, пераходзіць у зьявішчае праз актыўнае бачэнне асаблівасці. Бачэнне —

мост, які спалучае траявы так апісаных чалавечых пачуццзяў з элементам прыроды. Біялогізм—характэрная дэмышка да рамантызму, якім багата насычаны творчы метады Кузьмы Чорнага на тым этапе.

Па сваёй кампазіцыі твор таксама заўсёды заблытаны. Падзеі апісваюцца былым-бы храналогічна, але ў творы багата інтэлектуальных уставак, які працягваюцца манулае праз успаміны героя, або сам аўтар вяртаецца да якога небудзь ужо апісанага месца твору і пачынае апавядзе. Наглытаецца сваёсабоднае інтрыгаванне чытача. Чытач напярэдня падрыхтоўлены да сустрэчы з героямі, якіх пачынае вызнаваць. Падзеі раскрываюцца не адразу. Чытач чакае, што нешта значнае павіна быць. Аднак, гэта значнае не адбываецца, таму, што за адной дэбюцкаю гразодзіць другая. Бяз такога з'яўляецца чытач магчыма не дачытаў-бы кніжку. З першых старонак твору,—калі чаканні не апраўдваюцца, калі пераконваешся, што гэта толькі мастацкі прыем, калі надаць большую увагу таму, што наступіць,—ахоплівае пэўнае расчараванне.

Раман фактычна ня скончаны. Яго можна было-б так пратягнуць і скончыць. Яго можна было-б скончыць і на другім месцы, ратей. Усё тое, што выказана ва ўсім рамане, усё гэтыя «сурагаты ідэі», ужо выказаны ў першых частках.

Бязідэйнасць рману, якая ён з'яўляецца на першы погляд, ушчы раз пераконвае, што ня дзіва твору, у якім-бы ня было выказана пэўны ідэі. Раман адлюстравіў настроі тэй часткі дробнай буржуазіі, якая не стала на шлях спадарожніцання пралетарыату, спыталася на раздарожжы, скітыла, з гірскімі сустрэкамі кожным недахоп сацыялістычнага будаўніцтва, не разумелы прынцып даўнага і сучаснага рэвалюцыі. Яна актыўна ня выступала супраць сацыялізму, змучалася ў сваіх уласных перажываннях, супрацьстаячы ім класавым барацьбе, сацыялістычнаму будаўніцтву. Ва ўмовах любові раман класавым барацьбе, супрацьстаячы капіталістычным элементам сацыялістычнаму наступу «на сяла абывацельскае, зьнеахвотнасьцю, бязідэйнасцю і гэтым самым садзействаваў класавому ворагу. У гэтым рэакцыйнасць твору.

Бязідэйнасць—у гэтым разуменні,—твору абумовіла і пэўнае кансерватыўнасць яго мастацкай спецыфікі.

Творчы метады Кузьмы Чорнага на тым этапе, найбольш ярка выяўлены ў рамане «Сястра», адлюстраваныя як у творчасці выпсанага да раману «Сястра», так, на значным адрэзку часу, і мастацка яго. Асобныя элементы гэтага творчага метаду атрымаліся і ў пазнейшай творчасці Кузьмы Чорнага. У аснове гэтага творчага метаду ляжыць ідэалістычны светапогляд пісьменніка. Праўдзема жывога чалавека толькі жывога чалавека займае мяне—так паведамляе пісьменнік Кляшчэўскаму. Вось гэтым жывым чалавекам, у ідэалістычным разуменні, яго пачуццямі, перажыванням, гэтага чалавека, адарваным ад сацыяльнай практыкі яго, гэтым вярхім псіхалогізмам кампартыі і заміравана займаецца аўтар на працягу доўгага яшчэ часу. Ён ігна-

руе найбольш характэрныя і значныя падзеі савецкай рэчаіснасці ў ўмовах дыктатуры пралетарыяту.

Кепскі ўплыў на псьменніцка з'явіла ўзвышэнне, якое кіравала актыўныя нацыянальна-дэмакратычныя элементы. Савецкім уякам псьменніцка адначасна з актыўных і ідэальных падзеяў савецкай рэчаіснасці—фактычна нацдэмаўская рэакцыя на сацыялістычнае будаўніцтва. Нацдэмаўскі ўплыў на псьменніцка з'явіўся больш яскрава выцвіўся ў ягоных артыкулах, што друкаваліся ў часопісе «Узвышэнне».

Аднак, нацдэмаўскі ўплыў на ідэальныя і ідэальныя творчасці псьменніцка. Свае мастацкія сродкі, ужо і тады даволі значныя, ён «я» мастацтвам і бескарысна (з пункту гледжання чыроўна прцоўных) растрываў на апісанне дробных не характэрных момантаў, на апісанне дробных перажыванняў людзей савецкага даўна, скіпчыкі, якія ўсёму багатыму навакольных з'яў супрацьставілі свае ідэальныя стыхінае «я».

Гэтае асаблівасці творчага мэтаду можа адзначыцца і ў пачатку рэйдэрам рамне Кузьмы Чорнага «Зямля». Тут наглядна і наглядна вачамі клясавай барацьбы ў весны, гомамі эмірэзм і ідэальных з'яў, не з'яўляюцца прычына з'яўляюцца прцоўсам. Аўтар з аднолькава і сымпатычна адносна да пачуванняў, перажыванняў, і вясковых беднякоў і аможнікаў кулакоў. Чалавечнасць, якую прцоўвае аўтар у рабаваных сваіх творках, ператвараецца ў «Зямля» ў прцоўнае свае асаблівых братэрскіх адносін паміж вясковымі, незалежна ад іх сацыяльнага і сацыяльнага становішча. Гэтае свецасцівае момантаў можа супрацьставіцца клясаван барацьбе, супрацьставіцца змаганню з доўгім часам з'яўляюцца Бедняком так і ня вяртацца з сваёй ідэальнасцю, прычым сама беднасць рабавіцца аможнікамі, як іх у з'яўляюцца чалавечай няўдачы, або гультайства.

Пасляхавы рост сацыялістычнага будаўніцтва ў ўмовах ідэальнасці клясаван барацьбы, рост сацыялістычных элементаў, які адначасна ідэальнасцю з пачаткам першых сацыялістычных рэканструкцый паставіў перад Чорным (як і наогула перад савецкім псьменніцкам) рэзка пытанне аб яго далейшым творчым чыроўна. У прцоўне клясаван барацьбы бачыцца выхрыш і рабавіцца пачування і ідэальнасцю, конт-эмаможных і ідэальных дэмакратычных элементаў змагання з савецкай уладай для абароны рэнтка, буржуазнай клясы і кулацтва. Астатня і на раздарожжы, ігноруючы прцоўне сацыялістычнага будаўніцтва, замыкацца ў вузкае кола чалавечых перажыванняў, атэраваных ад сацыяльнай практыкі чалавеча, ужо далей нельга. І ў гэтым сацыялістычнай рэканструкцыі ў Кузьмы Чорнага наглядна і значны зрух у бок з'яўляюцца рэакцыяных і ідэальных сутнасці, амаментыў сванго ранейшага творчага мэтаду. Ужо ў рамне «Зямля» наглядна першы зрух, наглядна першая спроба больш пачування зацвярджання клясаван барацьбы. У апавесці «Вясна» мы маем далейшы крок наперад, наглядна ўжо іныя спачування

да бедняков, а калектывізацыя выступае ўжо больш канкрэтна. Жыццёва, чымся мары шлага Тамаша, са смерцю якога знамярае і сама ідэя калектывізацыі.

Але найбольш значную перабудову сваёй творчасці Кузьма Чорны паказаў у апошнім рамане *Бацькаўшчына*. Ужо сімі праблема—бацькаўшчына—зьяўляецца надзвычайна актуальнай. Значная частка дробна-буржуазнай інтэлігенцыі жыла з ілюзіямі, што нібыта яна—інтэлігентная зьяўляецца свасободным духоўным правадоўцам народу, свасободным інтэлектуальным прадстаўніком сваяго бацькаўшчыны. Гэтыя дробна-буржуазныя ілюзіі не пазвалялі бачыць жорсткае рукі капіталу, гэтага бескампраміснага дырыжора—краўніка і расіарзчыка усёй так званай духоўнай працы інтэлігенцыі, якая (за пэўным выключэннем) фактычна выконвала сацыяльны заказ буржуазы. Правільнае, клясавое, пралетарскае разуменне працы бацькаўшчыны дае магчымасць дробна-буржуазнай інтэлігенцыі разумець больш правільна і тую сацыяльна-клясавую працу, што адбываецца ў гэтай бацькаўшчыне. Капіталістычная дырыжава не зьяўляецца сапраўднай бацькаўшчынай для пралетарату, для шэрагоў працоўных, якія пануючы так і прыгнечаны і напывязальнасці.

Ужо з першых старонак *Бацькаўшчыны* не цяжка пазначыць, што творчы мінд Кузьмы Чорнага ў *Бацькаўшчыне* якраз паказвае ягонаму творчаму мінду ў рамане *Сястра* (хоча пазоўнічкі «Сястры» ранейшага творчага мінду ўсё такі прасочваюцца ў *Бацькаўшчыне*).

Гут аўтар паказвае зьявы рэчаіснасці ў іх клясавым суадносінах—суадносінах паміж працай і багатым, паміж экспloatатарамі і экспloatатарамі. З вострай гротэскай, часамешкай аўтар ацэньвае іх у кулакаў, Сурвілу, Мазавецкага, гарадскога прыстава. Гэтым прадстаўніком капіталістычнага ладу аўтар сутрапляе і іншых і паранка, а пазьней вясковага бедняка Леапольда Гушка. Пачуццё іспытуе іспыты, якія аўтар ахвотна Леапольда Гушку і іншых прадстаўнікоў вясковай беднаты, мае сваю крыніцу ў гэтых фраз не абстрактную чалавечнасць, не народніцкі гуманізм, а спачатку імя, як пакрыўджаным несправядлівасцямі капіталістычнага ладу. Аўтар ужо бачыць прычыны няроўнасці і пакуты вясковых беднякоў.—гэта несправядлівасць пануючага ладу, гэта прагнасць да нажывы кулакоў і панюў.

Клясавая барацьба, у *Бацькаўшчыне*, паказана на значным адрэзку часу: пачынаецца яна перад вайной і даходзіць аж да стварэння савецкай улады. Асноўная ідэя твору—гэта клясавыя суадносіны паміж працоўнымі і экспloatатарамі, інтэрнацыянальнае адзінства працоўных усіх краін. Леапольд Гушка (гэты патомак пачаткова капіталістычнай Нямеччыны, слескі ткач) прымушаны быў эміграваць у царскую Расію. Тут Леапольд Гушка, хаваючы некаторыя цёмныя пачуцці, пераплачаныя з успамінамі пра маленства, да сваёй кошынай бацькаўшчыны, марыць знайсці сабе новую бацькаўшчыну прыдбаннем уласнага кавалка зямлі. Леапольд Гушка ў скла-

даным перапісанне клясаван барацьбы прыходзіць да перакланання, што толькі СССР можа быць сапраўднай бацькаўшчынай для працоўных, незалежна ад іх нацыянальнасці.

Калі ў рамане «Сястра» мы наглядаем ідэалізацыю хутара, гэтага завулка, дзе ціха і павольна плыве жыццё, дык у апавесці

Бацькаўшчына мы маем ужо іншую трактоўку гэтага пытання. Аўтар паказвае, што толькі на хутарох кулакоў Сурзілы і Мазавен дагі, а пазынен панскіх асаці каў Заходняе Беларусь, разгортаецца гаспадарка, павялічваецца багальдзе да кожнай экспloatацыі беднаты.

Хутара і Леапольд Гуліка, як і пазыненая хутарская беднота ў Заходняй Беларусі, лісе на сваіх мазёрках кляла ках зямлі, атракцыйна, часам, і ад гэтае зямлі, каб здабыць сабе сродкі да існавання тымі выпадковымі і нізкімі заробкамі, якія можна знайсці пры капіталістычным панскім ладзе.

Зьмена ў святлоглядзе пісьменніка, зьмена ў разуменні агульнага рачунасці абумовілі і зьмену мастацкай спецыфікі. Наўрад ці зноў дзем мы ў беларускай літаратуры больш спатадны матар'ял для пачынаў джэнтльменаў і гэтае думкі, як раманы Сястры і Бацькаўшчына Кузьмы Чорнага, гэтыя дзве тэмы іх роўнах і трывалых творчых шляхоў пісьменніка.

Аўтар і ў Бацькаўшчыне таксама займаецца аписаннем натуры і наражываннем свых сэрца, пераважна прадстаўнікоў вясковай беднаты. Глыбока амаўляюцца аписанні аўтарам перажыванняў іх Гулікавай жонкі, сестры Німры; іхныя перажыванні аписаны аўтарам больш пераканальна і яскрава. Але гэты раз перажыванні не адарваны ад іх прычынаў, ад канкрэтных рачунасцей; яны перажыванні зьяўляюцца як бы пачаткам прэтыма, сэрцы якую перамаўляюць зьявы рачунасці. І пачомкі чытацільнік ведае і чытацільнік іх перажыванняў, ён разам з аўтарам спачувае героям, у яго ўзнікае пратэст супроць прыгнятальнасці.

Аўтару ўсе-ж такіх лепш удаюцца аписанні, перажыванняў герояў. Схэматычна, сухавата, ня досыць вобразна аписвае аўтар і дзеі. Гэтакімі недахопамі менавіта зьмечана пераканальнасць апісанняў мютаўскай рэвалюцыі на фоніе, расстраў, дэўстэнаў у Заходняй Беларусі. Кузьма Чорны, як сьвіны мастак, як, без няпрукання, вольна умсць выказваць у мастацкай форме свае думкі, апісваць падзеі, дзіваць малюскі прыроды і г. д. — павінен бы з большаю скаротасцю, вобраманасцю і пераканальнасцю падаць такія сьвіны падзеі. Ранейшае негэраваньне найбольш значных зьяў рачунасці, відаць, не прайшло бескарна для Кузьмы Чорнага. У Бацькаўшчыне, менавіта, вузкімі месцамі, у гэтых сэнсе зьяўляюцца аписаны падзеі.

Фабула пачае ў Кузьмы Чорнага, сюжэтная пэўнава больш скапантравана, больш насычана дзеямі, больш дынамічная. У гэтым сэнсе Бацькаўшчына (раман) ужо больш мае драматургічнасць.

Апісаньне дробянін у Бацькаўшчыне пачацельна больш пагоўнаму пэўнаму. Яны ўжо зьяўляюцца ў большай меры патрабаваньнямі.

дэталімі для паўнаты, для большай яскравасці створаных вообразаў, апісаных зьяў.

Міста ў Банькаўшчыне больш жывая, простая, зразумелая, тыпавая, без ікоды для мастацкасці твору (акрамя хіба, тых частак аповесці, дзе наглядаецца схэматычнае апісанне падзей). Творчасцёна больш легка, больш зацікаўляе, больш пераконліва, хвацкое, бо аўтар ужо хоча і можа значнае, цікавае, актуальнае сказаць.

Галоўныя героі Банькаўшчыны — вясковая бедната, якая называецца прымае ўдзел у рэвалюцыйнай клясавай барацьбе. — апісана, як ужо было сказана, з цяпчынею і спаўняваннем, мянай ад тэі абстрактнай чалавечнасці, якую шукаў раней аўтар. Слалвянныя панскія мастакаў, забойства пана і жанама ў Заходняй Беларусі не парушаюць ужо гэтай чалавечнасці, а змываюцца аўтарам як няўхвалены ў рэвалюцыйнай барацьбе, апраўдваюцца як частка барацьбы за лепшае жыццё, барацьбы людзей, даведзеных да роспачы зьвязанага і гвалтамі з боку прадстаўнікоў капіталістычнага ладу. Але пачаў Гушка, да рэвалюцыі, а стары Німіра, гэта сапраўды модны герой, толькі ня беспрычынны жыццёвы гэта адрыв, а ахвяры капіталістычнага ладу. З іх найбольш характэрны прадстаўнік жыццёвага адрыва — стары Німіра. Ён адседзеўшы ў панскім астражы, вяртаецца да сваёй банькаўшчыны, дзе даходзіць толькі парослае травоевогішча ад сваёй сядзібы.

Воора старога Німіры, гэтай ахвяры бягства з панскага тэрару, чужы з найбольш яскравых і пераконных вообразаў Банькаўшчыны, хвацкое свым трагізмам, дэкачучы, мінута, таму, што мы ведаем прычыны ягонай — Німіравай пакуты.

А ўважваючы характары адмоўных тыпаў, аўтар не перааўмае іх рысак пэўнай чалавечнасці, прычым гэтая чалавечнасць ня доўга іскрапа паказана як тэрапія ад гэтых з двух супрацьпастаўленых даваўнае пратывітану паратку Гушку паўстае ня хіту на сваёй зямлі, а кумах (зрывіла на іх заклапочаны гараваўным унскічоў і дае ім павагі прытулак у сваёй хаце). Гэты лязак крэху нападзе прыніжы Сцяпанаўскага. В пяхом ішні хорашаго, — і чацвёрот. Гэскі паказ іх іх адкавалы асноўнай ідэі, асноўным назважэннем аўтара, эканасца да паказу мастацтва дзея мастацтва. Зразумела, і адмоўныя тыпы могуць мець дадатныя рыскі. Але паказачучы гэтыя рыскі, аўтар павінен паказаць адну асноўную бадучую тэндэнцыю ў барацьбе двух проціпастаўленых, павінен паказаць больш яскрава і прычынны, чаму гэтыя дадатныя рыскі ў адмоўных тыпах ля могуць разрывацца ў пераважную тэндэнцыю і змяняць іх, як адмоўных тыпаў.

Да хібаў раману Банькаўшчына трэба атчысціць, як ужо было сказана вышні, схэматычнае апісанне падзей (маюнкі вапны, людаўскай рэвалюцыі іх фронце, дэманстрацыі ў Заходняй Беларусі), як і пададаны аўтарам ля досыць яскрава і пераконна.

У рамане не паказана дзеяннасць нацдмаў, не паказаны самі нацдмы на іх, а отаі прады ў Заходняй Беларусі (СССР прысьве-

чаны толькі адзін невялікі ўрывак рамана), не паказаны як канкрэтныя часовыя даты. У гэтым значна недаходзіць раманаў Бацькаўлічына.

Траба спадзявацца, што Кузьма Чорны, зрабіўшы грунтоўную
дэду і змену сваёй поглядаў і сваёго творчага шляху на ма-
дэрнае дэкадэнтывізм і першых год рэвалюцыі, ня спыніў на
гэтым, і напружвае і над пазнейшым матэрыялам, жываючы рытмі-
сваго французскага творчага матагу, засьмечанага багата і трагічна-
рамантычнымі элементамі.

Романтизм, як я ўжо казаў, з'яўляецца адной з найбольшых разна-
чынных іхных буржуазнай літаратуры. Элементамі романтизму, у іх
матэрыялісцкім выглядзе, сталіся да аўстаўкі нязграднага часу, да умоў
і часам бараньбы ў краіне, прасякнута і твое часінь некаторых са
рэчкіх лісьменнікаў.

Найбольшим ярким представителем такого романтизма в сумас-
ном белорусском савенке является Мухомор Зарыка.
Именно в этом произведении, что не мало для моего разума, я
впервые увидел наивысший творческий М. Зарыка, а это на-
указало мне, что в творчестве только на некоторых аспектах, а не на
творческом методе и мастацкай спецыфіцы.

Характерное для творчества М. Зощенко, дающее ему право
метату — это починка, вызванная, эффективная, приходящая, что
идеально звание Героя у Мухоморова Зощенко — это не добродетель,
а черты с характерными жонглированными рисками, а именно не
идеальность, а именно не идеальность.

[illegible]

Калі мы правядзем лінію развіцця творчасці М. Зарэчкага, з гунку гаспадарыня яе ідэяна накіраванасці, ад Кветы па-дойскай да апошняга рамана «Візьмо, дык завіжым», што гэта лінія дае вялікі зрыў уніз такімі творамі, як «Крывычы», «Падарожжа на новую зямлю». З старонак гэтых твораў навісяла найбольш вы-даюча прапаганда і нацыяна-дэмакратычных ідэй.

Раман Вязьмо зьяўляецца для пісьменьчыка, бясспрэчна, крокам наперад, ня толькі параўнальна з такімі выразна нацдэмійскімі творамі, як Крыжычы, але і параўнальна з творами ранейшага этапу

я. она і творчасці. Дзеі рамана разгорнуты на сучасным актуальным матэрыяле: калектывізацыя, клясавая барацьба у вёсцы, дзеітасць кулакоў і вяскоўцаў, тэрагёйшчыкаў, барацьба за правядзенне лікідарты. Ад раёншан прапаганды прышчэпаваных лутарызаваных аўтар пераходзіць да паказу працэсаў калектывізацыі, гэтага аднаго правільнага шляху, па якім павінны пайсці працоўныя масы сялянства.

У рамана «Вязьмо» яскрава абмалёваны, хоць і жрыму шаржэраваны, тып кулака Гвардыяна: прудка, Гвардыяна, як кулацкі тып, больш пераканальны для адбудованага прыяду, чымся цяпер, калі ёсць маскверніца, прыстасаванца да новых ахтань. Выведзены на сцэну і вяскоўцы тэрагёйшчыкі (Кірызна, Пішароў) — сапраўды носьбіты тавакружэння ад пасьпехаў, якія не разумеюць задач калектывізацыі і дапускаюць цэраг перагэбав у адносінках да сярэднікоў і бяднякоў і гэтым шкодзяць самой калектывізацыі.

Але актуальная тэматыка, матэрыял яшчэ не вырашаюць пытаньня. Асноўным зьяўляецца тое, як пісьменьнік падыходзіць да гэтай тэматыкі, як, з чыно пункту гледжаньня ён такія гэтыя зьявіны рэчаіснасьці.

Агульная кінтоўнасьць рамана «Вязьмо» я.о. актуальнасьці зьявінаў, прышчэпаванца, дэкалючы тыму, што аўтар не паводзіўся яшчэ хбаў свайго творчага мэталу, не адмовіўся ад сваёй някрытычнай прыхільнасьці да рамантызму. У раманае зацікаўна ўвага аддаецца эфэктаму, нявыкладу і тыму няжыльцеваму, што зацікаўляе і прышчэпае асноўнае, актуальнае. Героі рамана «Вязьмо», як дзіцячыя, так і адмоўныя, яшчэ ня могуць вылучыцца з рамантычнай абалонкі, у якую іх аправіў аўтар. Возьмем для прыкладу тыпа Зяляноўкі. Гэта малады рабочы, партыён, прыхільны ў вёску за боні і дэка дэка правядзеньня калектывізацыі. Зьвернем увагу, хоць бы на стыль Зяляноўкі овага ліста да камсамоў. Стасі, як у іх і шчыра кажае. Стыль гэтага ліста даволі эжэктывны і нават эжэктывны. Нават з таварыскімі паведамленьнямі аб падзеях у вёсцы, аб сваіх адчуваньнях, мы чым і элемэнтам сваёсасабаван рафанаваніі лясчотнасьці:

... «Любая, мілая, слаўная, злобая, драўная Стаська!»...

... «Каб ты, хітрая, драўная Стаська, хоць трошачку менш была ўпэўненая ў маім каханьні, ты магла б зразумець, што гэта і ён чыны»...

Возьмем і гэты кавалец ліста асцяга і трэцінам да іх мой Стасі тады гэты ў нашым уяўленьні будзе перахадзіць вобраз не рэальна партыяна Зяляноўкі, а каардытую ўздэкамунтаную, эжэктывную, кінмаграфічную гэтаю, якая са словамі прытворіцца неэкавадзеньня — ты брыдкі, злы, ня добры ... цяпер свайго каханка.

«Ты думаеш, што я цябе, свайго дарагога зайчыка, не ўспамінаю кожную хвіліну, кожную секунду, кожную... (чы ведаеш, ёсць яшчэ што менш за секунду)? Ты думаеш, што я не ўспамінаю цябе і думка, не цябе тваіх сьродных і ўбак, тваіх

зялёных, як у кошкі—вочак? Ты думаеш, што калі рэдка пішу, дык я ўжо і забываюся на цябе? Ведаеш мая...»

Да гэтых лістоў, як і наогул да трактоўкі Зялянюка як тыпа, М. Зарэцкі робіць гэтакія заўвагі:

Але ці варта перачытваць сьмешную сентыментальную пісаніну маладога хлопца, які працяты нястрыманым палам пянічотнасцы, забываецца на ўсю сваю грамадскую значнасць і становіцца і пачынае верзці зусім нестасоўнае глупства...

... «Далей у лісьце ішло ўжо рознае нестасоўнае глупства, якое толькі можа верзці хлопец у дванадзіці, ці троху болей год, гората, працягта закаханы ў сваю дзяўчыну. Бо Зялянюк ходзі і паказваецца ў гэтым анавіданні, як цацкам становіцца мала неіздальны герой сучаснасцы, але і ён, як кожны жывы чалавек, меў свае слабасцы».

Гэты эклектычны сваім зместам ліст (з якога я падаў урывкі омы аднаго, пянічотнага сьбію) менавіта ці павінен каментаваць і тантрыкасацца і рафілаваць, экскатрыраваць машынакскі пянічотнасці—накладваць пэўна адбітак на супярэчлівы характар Зялянюка як тыпа, паказваць, што ён (характар) не зьяўляецца сьвядомым і аўтарам не прадуманым. Урывкі з гэтага ліста я ўзяў толькі для прыкладу, разам з аўтарскімі камэнтамі да іх. Справа ня ў тым, ці павінен пісьменнік перадаваць нестасоўнае глупства. Наогул інкарыюць больш тое, як пісьменнік глумічыць паходжаньне, каляна, гэта глупства. Выходзіць, што гэткае глупства, можа верзці хлопец дванадзіці ці троху болей год, гората, працягта закаханы ў сваю дзяўчыну, або яшчэ хлопец, які прыцяты нястрыманым палам пянічотнасцы. І так, агульны прычыны нестасоўнага глупства—маладосць, закаханасць, нястрыманцы і пянічотнасць у іх блалёгчых прывах. (А можа ці кожны малады хлопец,—спытаемца мы,—пры названасці гэтых фактараў будзе вяртацца нестасоўнае глупства, можа іншы па інакшаму, у іншым стылі выказа свае пачуцці. Дык у чым жа прычына будзе гэтага інакшага? Можа шматліку інашага сацыяльнага асяродку, інашага літаратуры, працы і таго, іных умоў жыцця і г. д.). Як сапраўды працяг М. Зарэцкага ў гэтым выпадку павярхоўны і банальны: маладосць і закаханасць, як агульныя віноўнікі.

Аўтар быццам чакае дакорав, ці прынамсі, запытаныму на конт татам раздвоенасці Зялянюковага характару; ён робіць адліску, свасасайлівую самастрахоўку, апэньваючы гэта як «слабасць, нестасоўнае глупства». Ён абмяжовваецца адліскай у аносных да адліскавых зьяў у Зялянюковым характары, называючы іх «слабасцямі», сьмешнай сентыментальнай пісанінай, не ставячы, сцёе за клопат вытлумачыць прычыны гэтых зьяў. Аўтар не паказвае гэтых «слабасцяў» ў Зялянюку, як адну з супярэчнасцяў, што змагаюцца ў ім, якая абумоўлена пэўнымі сацыяльна-клясавымі (а ня толькі, і менш за ўсё, блалёгчымі) прычынамі. Яны («слабасці»)

показаны паводле канонау романтики, як проява чужихвасній, аутара і кавий самы показ их—застрахаваны адпескаи,—а не раскрытыи причин их, як адни з супярэчливых тэндэнцыи у Зялянюковым характеры, якая абумоўлена пэўнымі сацыяльна-калясавымі прычынамі, уплывам у пэўнага сацыяльнага асяродку і г. д.

На рамінтычныму згунчанні сплет асабістых адчуванняў, асабістых інтарэсаў у таго самага Зялянюка. Дзякуючы правільнаму праяўленьню партынны ачы, вышам якоі было выключэне з пэўнага сакратара партыяны Карыны. Зялянюк страціў Стасю, (якая выялася, Карызнаву дачку), яна ня можа дараваць гэтага Зялянюку, парывае з ім. Прыда, Зялянюк, як аўтам узнігроджэны тым, што прыдбаў прыхільнасьць Таццяны.

У Зярыцкага пакіза адмовіцца у дадатных тыпах, без іх святленьня прычыны их, без пакізу гэтага ў пляне барацьбы супярэчнасьці, таксама збачае на фармамэстычныя пазыцыі Станіслава.

В хоронем или плохом, як рэзультат для старэньня жыцьця чужака. Гэтыя адмовныя рыскі ня маюць прызначэня паказваць аўтору чужую рэччасьць, а тую з яе супярэчнасьці, а зьяўляюцца, элемэнтам абстрактнага жывога чалавека, сродкам дадатковай мадэлі касьці.

Вясковы перагінчык, старыныя сьмэсьвету Пилироў характэрны як перагінчык у сваіх дзеяньнях, аднак на сьмэсьвету сьмэсьвету гэтага тыпу аўтар аддзела багата месца і маючых сродкаў. Аўтар дзякуючы яго нявытаньсьці, праз ягоны вобраз асцьмэсьвету сьмэсьвету вясковую беднату.

Гамілей, вясковы дзівак-выміходнік, носьбіт «вясковай мудрасьці» і тэатралізаваны тып з сьмэсьвету нявытаньсьці. Аўтар у гэтым тыпу аўтар аддзела багата месца і маючых сродкаў. Аўтар дзякуючы яго нявытаньсьці, праз ягоны вобраз асцьмэсьвету сьмэсьвету вясковую беднату.

Карызна—галоўны герой Вяшма, М. Зярыцка, у гэтым Аўтару і мэсьвету (Размова нявытаньсьці пэсьвету) дэсьвету, што Карызна, як тып, мае пахатурны вобраз героя і рамаўны сьмэсьвету дэсьвету. Аўтар у гэтым тыпу аўтар аддзела багата месца і маючых сродкаў. Аўтар дзякуючы яго нявытаньсьці, праз ягоны вобраз асцьмэсьвету сьмэсьвету вясковую беднату.

Маладая настаўніца Вера Засуч (назва, якая нявытаньсьці) дэсьвету пэсьвету, на мой погляд, ключом да гэтага, да эсьвету М. Зярыцкага. На прызнаньні, самаго аўтара яна—чужака і маючых сродкаў. Стараўна і гэта прасьвету тыпны, як чужака, чужака, чужака і г. д., як і аўтарная аўтарная яна—ствараюць аўтарную Засуч, нявытаньсьці, рэдкае аўтарная дэсьвету. Гэтая кветка расьвету аўтарная аўтарам з вяшма старэньня і несхаваным захаваньнем. Ці патрэба быў такі тып, як аўтарная

да стваренныя готых супярэчливых Карызнавых перажываньнях, тоі
качэнь, адкуль пачаўся ягоныя ля оды. Карызна сам па сабе непа-
казаны такую сутончанай натурой, якую толькі надобныя да Веры
Засучы могуць выводзіць з сваен раўнавагі. Карызна, відань, зда-
булася-б і другім ніжэйшым, больш блачным тыпам жан-
чыны, накіштаат тэй самай Тацяны.

Гырдыяи—давои искрава армаёваны тып кулака, иэраваны кулака на өтәпс әдбудоўчым, актыўнага, нахабнага.

Лутинька, вискозя дзяўчына, атрымала завішнюю дозу дзятні
ства, (хопі-бы ўзяць мацюк, дзе яна папракае Віктара, што то і
слабыіся развітацца з Зямянюком). Такіх жа удасьніваўсяі за-
вішне надаў аўгар і Віктару, сакратару камсамольскай ячэйкі.

Шығынкоу, маады вясковы хлогци, бедняк, хощь і непаказань, як вобраз, бонмэ ясклава, дык даходзіць да чыгача вядомым тэатральным спосабам паўгартыныкў. Кожны раз мы яго застаем як естэзю у Веры Засуаі, заклінушы таку загіну і тьрвэжычэ за сваёй вязьменнай гітары.

[illegible]

У рамане Віямо нагледзіцца і смяскабавыя рэмітываныя зьніжжэнныя. Успешным мажонкам раскушчвання Гартыянна. Іэта каадава-
святсабавую паніаму з якога публіцы кинофільму, накітаван
Ронд-Гуд, не хопіць толькі рапратына аўдыт паяцельку Мамаюк
эфекты, але н і паўталяцёжны і таму вярнуцца да Галламе
люнкаў у рамане ня мала.

[illegible]

1 пакыз казахыня у М. Зарзикага падпідрадкаваты, як ужэ было
сказана вышні, астрыктым, рамантычным пошукам найбольш
эфектывага, нявычанага, што таксама збліжае актуальнасць ра-
ману Вяльмо : дзіўноты таку, што аўтар яшчэ ня вызваўся з па-
ложу рамантызму. Вяльмо, хоч і разгорнута на актуальным су-
часным матар'яле, шмат траціць.

І камі для Максіма Горкага жыццё ўяўляецца як: суровая сказка, хораша расказанная добрым, но мучительно правдивым гештэем, дык твор М. Зарэцкага часам нагадвае суровую, на сваю праўду, песу жыцця, пастаўленаю здольным, але экастычным рэжысёрам, падфарбаваную і ўпрыгожаную вонкавымі, эфэктнымі, але лішнімі тэатральнымі трыкамі, якія адцягваюць увагу ад асн. дэзінвэстыцы, зацяняюць яе.

Наглядаюцца зрывы ідэалістычнага парадку у лакале наасоных зьяў рэчаіснасці. Няправільна пададзены гэтыя разьвіцця кулацтва. Карызавы бацькі сталі кулакамі дзякуючы таму, што Карызна увесь час пасылаў ім грошы, даваў парад, Гвардыя служыла ў пэўнай ўрадавай камісіі, зарабляў там грошы і прыехаўшы ў вёску, стаў кулаком. А сапраўдны асновы паходжаньня і разьвіцця кулацтва зьяўляецца кулацкая эксплеатацыя (у капіталістычным лады) бядняцкіх пластоў вёскі.

Творчая перабудова М. Зарэцкага адозьвігнецца больш лавом і месам грунтоўна, у параўнаньні з Кузьмам Чорным. Раман Вязьмо зьяўляецца, зьяўляецца пачаткам перабудовы, але аўтар зьяўляецца дзякуючы таму, што да вырашэньня новай праблемы, новае тэмы, ён прышоў са сваімі старымі мастацкімі сродкамі, з жаданьнем захаваць свой ранейшы творчы мэтад і мастацкую спэцыфіку. Мастацкая спэцыфіка М. Зарэцкага не падпала пад такую аьмену, якая вымагалася для найбольш поўнага і правільнага зьяўленьня працэсу камунікацыі, як адзін-правільнага шляху для прашоных сяўскіх мас.

Фарула рамана істотна дэма: у гэтым дэталіст бок рамана. Але гэтыя дэталістныя прыкрасы асаьствы перадаваньня, асаьствы ў пэўнае вонкавае і пэўнае эфэктнасьці; падзеі аўта, апісаны толькі ў такой меры, у якой неабходна зьяўленьне гэтых герояў. На-за гэтым актуальна і істотна падзеі нашай рэчаіснасьці, якія можа быць камунікацыя ўзьяць у творы, ня цыклічна аўтара. Таму ў яго няма, бада, вобразна, мацыянальна апісаных падзеяў, якія характэрны і масавы для нашай рэчаіснасьці, але ў якіх няма гэтай славагай эфэктнасьці, як прыгожыя рамкі для паказу святых герояў.

У лакале псыхалогіі герояў Вязьмо таксама не адмоўнасьці характэрнае, жыццёвае, так абмадэлавую псыхалогію цяжка перагэсьці, абатуліць на вядомыя нам жыццёвыя прыклады; яна, ізноў-такі, толькі сваёасаьбіная аправа для эфэктнага. У гэтым сэнсе нагляднасьці вяжыцца раўніна паміж апісаньнем псыхалогіі герояў у Кузьмы Чорнага і ў М. Зарэцкага. Кузьма Чорны абмадэлавэ псыхалогію герояў больш глыбока, ён аддае ўвагу і нязначным, але характэрным рыскам чалавечай псыхалогіі. М. Зарэцкі бярэ толькі мацыянальнае, эфэктнае. Таму пераканальнасьць тылаў у М. Зарэцкага, іх жыццёвасьць значна зьніжаецца. Вобраз Галілея, у прыклад, не дае нам мажлівасьці раскрыць, пазнаць псыхалогію Вясковай беднаты.

Кампазыцыйная пабудова «Вязьмо» нескладаная, без «вышуканства», цікавая: дзеі адбываюцца у іх эвалюцыйным разьвіццях. Час ад часу аўтар толькі прыбірае для чытача эфектыўныя трыкі ў чыста рамантычным пляне. Так у рамане Вязьмо мы даходзім да раён пра Карызнаву дачку, якая вучыцца ў горадзе як і яна нават знаёма (купілася разам) з новай Карызнавай каханкай Верай Зялянчук; адначасна мы даходзім і пра каханку брыгадыра Зялянчука Стасю, з якою пачынаецца на заводзе і так чумліва ўспамінае пра яе, будучы на вясцы. І вось, у самыя напружаны моманты, калі ў сельсавеце прыждзе наотынная камісія якая ўскрывае крэатыўны і пантэаграфічны перагіны, (у выніку чаго яна выключае і партыю), у часе паслядзейня гэтага камісія зьяўляецца асабі, якая аднае ў сябе двух гераінь—Карызнаву дачку і Зялянчукову каханку Стасю. У выніку Карызна страціла партыю, а брыгадзір Зялянчук—каханку. Правда, у канцы раману трагізм гераю быў згладжаны: Зялянчук прапанаваў Карызна ехаць працаваць на завод. Карызна згаджаецца. Не хілае толькі яшчэ ўзнагародзіць Зялянчука за ягоную страту і ажаніць яго з Тацянаю (назва імя пачынаецца ўжо новае каханне), тады развязка будзе падобна да старых добрых «камедый», дзе ўсё канчаецца добра: разлучаныя пары жэніцца, а кат і ягоная ахвяра танцуюць разам вясёлы танец.

Рамантычныя трыкі ў даволі строімай кампазыцыйнай пабудове раману зьяўляюцца, на мой погляд, тым мінусам, што мае М. Зялянчук ад рамантызму.

Мова ў М. Зялянчука даволі сакавітая, вольная, багатая іскрамі энтузіязму, але з мінуты дамажкі зачыненая атаратуршчыны і перамерка справядліва, пры дынамізе такой вобразнай мовы, з адзіным яркім мажорам, з амажэскай пачынкай сваіх гераю. Аднак, і тут у пэсённых, найбольш рамантычных мясцінах творчэства М. Зялянчука пераважае бісэра свабоднага рамантычнага самотнасці, пляшчотнасці, і ў такіх выпадках яна можа быць мінусам для сур'ёзнага, глыбокага мастацкага твору.

Па сваіх мастацкіх магчымасцях М. Зялянчук з'яўляецца даволі моцным мастаком, але крываецца гэтымі самотамі, жасктычна, асабістымі элементамі з гэтых мастацкіх сродкаў зьяўляюцца ў яго самастойнай для большай эфектнасці, і не для самага выяўлення агульнай ідэі твору.

Ідэяная інтэравацыя ў Вязьмо ў вельмі звышпаставяра ранейшых дачынаў персанажа з шырока вядомым савецкім мастаком—зьяўляецца яшчэ недастаткова выражанай, паслядоўнай, і дакладнай. Але творчы мэта і мастацкая спецыфіка персанажа ідуць ад буржуазнага рамантызму яшчэ ў большай меры не ліквідаваў пералому, пераносіцца амаль няцалкам у сваіх характэрных праявах і ў новы твор Вязьмо. Перад М. Зялянчук пастае задача дапамогі, больш грунтоўнай і глыбокай перабудовы, асабліва—перабудовы свайго творчага мэта і мастацкай спецыфікі, задача пераконання сваіх, даволі бунных, мастацкіх сродкаў на службу пабудовы бяскасавага сацыялістычнага грамадства.

В. Селіванова

НЕКАЛЬКІ ЗАЇВАГ ПРА ДЗІЦЯЧУЮ ЛІТАРАТУРУ

1.

[illegible]

За іх мямліваю постыжню паўстае, выстае, воздзвігаецца, усёбодзі развыгнута чалавек, сьведомы і актыўны будучы асобы, асабе траматэ. Іх трэба выхаваньне адзін адным, думкамі, стрыванымі вяртаньнем ідэя барацьбы, трэба сурэзна, уважліва, крэпкім, прасам іх асудзіць, асуджаючы у тым і мямліваю, разумна і чалавека пачуючы калектывізму, інтарнацыянальнай пралетарскай еднасьці, прышчапляючы яму лепшыя якасьці новага чалавека з дыялектыка-матэрыялістычным сьветапоглядам.

Адным з важнейшых фактараў камуністычнага выхавання нашага маладога пакалення—зьяўляецца мастацкая дзяціна літэратура.

Бачею ідейтан, я шчытай і дзейная, гэтая миславая кніжка арганізоўвае думкі і пачуццё маладога чытача, дае яму багатыя існы факты сучаснага свету, паводзе, паводзе, калі яго разумны і разумеае, да, ову, доручаю факты, выкачывае, ад, ад істотных пачуццё, ідэа, загартуе, актывуе маладога чытача, фармуе яго сьветапогляд.

У більшовицькій боротьбі зі кумульованою реакцією, за порозумінням, і ша партія не односторонньо лікавала на велику пам'ятку виховальну роль настанов до дитячої книги. Партія неодносторонньо підкреслювала, що «боротьба за більшовицьке виховання юнацтва і дитини в душі людини, за літературно-художнє виховання прагматично, камасно молоді, Савіцького, саюм патронує на дідівському старичнім етапі виховання і вагі да вистроїти більшовицьку діброву на ідеалістичнім фронті — ді літератури для молоді і дитини (з настанови ЦК УсеКП(б) за 1931 год).

Правядзенне ўсеагульнага навучэння, пашырэнне і рост нашых арганізацый, значная палітычная актывізацыя нашых дзяцей асабліва ўзнікаюць ролю дзіцячых кніжкі ў агульнай сыстэме камуністычнага выхавання. З кожным днём узрастаюць патрабаванні да дзіцячых кніжкі; малады чытач прагне знайсці ў ёй адказ на тэмаў, якіх разнастайныя пытанні, якія [шточас] руляць, узбуджаюць яго, ён патрабуе цікавага, удуманага твору, які б хваляваў яго, вучыў паважаць і змагацца, які б у прастае, зразумелым дзіцячым форме паказаў усю веліч, увеселье нашай барацьбы і будучыні. Малады чытач шукае поўнага, жывога вобразу новага чалавека на хвалях дзяцімнага прыкладу, вобраз, які хацелася б і імці і любіць.

Масгадкая дйццая кнжка наймашы агітатар, як і змалюе, бядзе за сабою. Але дццая кнжка і таяка з двума кнжамі, калі Крупская,—яна можа адбрыгваць вяжкую артаграфію, ролю, можа адбрыгваць вяжкую дэкаляваную ролю. Яна можа дццмалю выпражсць матэрыял стыхага сьвечнага, але можа садэс імаць і вярэжсць сьветнага і дэкаляванага, можа вярэжсць калектыста, але можа вярэжсць і ідэаліста, і мучачкай дробна-ўласныцкай псыхалогіі.

[illegible]

Іх ратова за беларускую прамысловую, саветскую і дзякуючы ёй, як сродак камуністычнага выхавання, гэтай беларускай белі называюць Гартыёва і буржуазна-прамиславчані літаратуры і фронце беларускай дзіцячай літаратуры.

[illegible]

II.

Трыба сказаць, што да Кастрычніка мы ня мелі да Беларускага
гаспаля больш менш буйнага дзяцячага мятэжага твору. З кляка
гэта часу, што дайшлі да нас, мы маем два надзвычай цкавых мт-
ага вых дакуманты: кніжка В. Астасюкага Першая чытанка
для беларусых дзетак дзеля навукі чытанья, выдадзеная
1915 годзе ў Варш. і кніжка, складзеная Якубам Коласам Другое

вытанак для дзяцей беларусаў, надрукаваная ў 1909 годзе ў Пецяр-
бурзе.

Кніжка Ластоўскага, гэтага вядомага наш махровага нацыяна-
ліста, з'яўлялася ў той час (не гаворачы ўжо пра функцыя-
нальнасць яе для нашага часу) яскравым выяўленьнем глыбокага
роўнага пазыцыі буржуазнага нацыяналізму. Гэтая чытанка для бела-
рускіх дзяцей па сутнасці з'яўлялася сапаліцыяна да нізкоў з боку
нашай беларускай буржуазіі, якая з аднаго боку, адчуваючы сваю
слабасць і імкнулася ў тэктаніцы свае барацьбы абанерціцца на мясці,
застаючы над лезвігам аднаго нацыяналістычнага фронту, і з дру-
гога боку, імгнваючыся да сваё панаванне, імкнулася зладзіць ідэю
рабавіцтваў небяспечным для сябе іным шляхам прапавяды рэлігіі,
сваго буржуазна-рэформісцкага, эксплеататарскага ідэі, тэакрыі,
ідэалогіі ў вопратку сацыяла-чалавечых і гуманітарных
інтарэсаў.

Уся кніжка Ластоўскага прасякнута ідэяй каясаванні міра, патры-
стычным усхвадзеньнем златое пары, з лагодным і моцным, «у
зямлі-ўладарамі зямлі беларускай, з заклікам накіштаат:

„Дружна, дзеткі, будзьма ў згодзе
Ці ў нядолі, ці ў прыгодзе,
І злучымся ў шнур, як гусі,
На дабро ўсёй Беларусі“

А. Ю.

„Ал Дзвіны і да Прыпяці,
Ал Дняпра да Буга вод
Адной маці жывуць дзец,
Беларускі жые род.“

На роўне гэтага рэакцыянага бруду з 15 перакладзе аднаго бел-
арускамоу мову мамітвамі батародзіц, малітвамі перад вучэньнем
пасля вучэньня, за жывых і за памерлых — на гэтым фоне наразі-
вылучаюцца творы Коласа ў пераказаным чытанні, якія, ня гле-
дзячы на сваю значную нацыяналістычную абмежаванасць, усё ж у то-
гас адрозніваюцца выразна прагрэсіўнаю, развіваючай і дэмакраты-
чнаю ролю. Колас, атнагваючы дзяцей ад рэлігійнай забавітасці,
ад маскіраваных цудаў і страху, імкнецца дзвесці сваёму маладому
аудыенцы, што непазятнае і страшнае для нас усё тое, чаго прычыны
мы ня знаем. **Болей навукі, меней страху».**

З вельмі моцным веданнем спецыфікі дзіцячага успрымання, у
уямы і талёных вобразнах разгортае Колас малюнкі жыцця і по-
быту прадвечнага працоўнага беларускага сялянства, прымуняючы
задумліва маладога чытача над блізкім яму сацыяльным пытань-
нямі, выхоўваючы ў яго пачуццё абурэння супроць прыгледу і
эксплеатацыі.

Але пра дзіцячую літаратуру, як акрэсленую, спецыфічную
галіну агульна-літаратурнай спрэчкі — мы можам гаварыць толькі
пасля Кастрычніка, бо толькі ён даў магчымасць яе сапраўднаму
развіццю.

Было-б вельмі наўным думаць, што пасля Кастрычніка мы масі на Беларусі рост і фармаванне толькі пралетарскай, савецкай дзіцячай літаратуры, што класавы вораг мірна здаў галоўнае сваё ідэалогічнае зброю. Абвастраньне класавых супярэчнасцяў, спадчытныя формы класавай барацьбы ў паслякастрычніцкай тэорыі маюць свой адбытак і ў дзіцячай літаратуры.

Адначасова з барацьбой за стварэнне пралетарскага дзіцячага твору (Ланькоўскі, Чарот, пачынаючы з Александровіч) — мы маем у гэты час і значную актывізацыю вярхоўных нам сілаў у галіне дзіцячае літаратуры.

Перад намі дзіцячая літаратурна-мастацкая часопіс «Зоркі», што выдаваўся ў Менску ў 1921-22 годзе. Асноўнай мэтай устаткоўкі гэтай часопісы было ўстадаваць кадры буржуазна-кулацкай літаратуры, прасякнутых адзіна-нацыянальным духам.

Такія творы, як апавяданьне М. Раманюскага «Гука», і дзіцячым бараньнем за нацыянальную школу, арганізаваным маладымі чытачамі на разрыв інтэрнацыянальнай пралетарскай сядзібы, вясёлыя і суровыя усёго чужынскага — расіскага, суровыя расіскай мовы наогул, якая прыносіць дзіцяці, та думку аутапа, голад, жах і сьмерць. Апавяданьне М. Раманюскага «Белавескія Пуні», апавяданьне неікага С. П. Сіма ў грамадстве — ідэалізаваным ідэалізмам «дзяціннай кары», патрыятычным уславеннем барацьбы з «халасцэўскай рускай, патрыятычнай скаргай», што «нашае бачанне ўсё пачне чуждзіна», і надзеямі, што «вялікія сквапнасці ля ідзе ўзыходу». «Будзем спадзявацца, дзеці, што нашае нам і будзе».

Глыбока-рэакцыйным зьяўляецца і пераглед тагачасных вершаваных апавяданьняў З. Бяцкі, змешчаных у 1921 годзе ў часопісе «Зоркі». Здавалася-б, бясхмарнае, прысвядзіннае вершаванне з арганізаваным пачуццёвым, у дзіцячым, сацыялістычным гуманітарным уславеннем уласную хатку, уласную навіну; праз гэтыя дзіцячыя беларускае слова дзіцячымі выхаванымі маладымі чытачамі пачуццёвым пачуццём да машыны беларускай — заўсёды прадэвітан, лагодна, але заўсёды пакрыўджанай і прытнечанай.

Замест паказу дзіцячых вялікіх і малых спраў нашае эпохі, замест арганізацыі думкі маладосці чытача вакол такога новага савецкага рата, што прынес і ўстадаваў Кастрыжы, часопіс абуджае свайго чытача ідэалізаванымі-рамантычнымі апавяданнямі старых традыцыйных сюжэтаў, патэтычнымі калятымі аб'ектамі, цяжкімі дзіцячымі самабытнымі забаванасцямі, папоўшчынамі і містыкамі.

Уся гэтая мараль агульначалавечая эпохі, што мастацкі канкрэтызаваўся ў зразумелай дзіцячым форме, па сутнасці была ўпрыгожана шыльдамі, за рамантызаваным падфарбаванасцю якой лавалася самая агорэная эксплуатацыйная сутнасць буржуазнага нацыяналізму.

Гэтыя творы, гэтыя цёмныя «Зоркі» даўно ўжо адышлі ў нябожчы, як брудныя і лічымныя. У барацьбе з гэтай буржуазнай рэак-

цыян, у барацьбе з рэжызмам, нацыяналістычным тэатрам Зорка
узрасла наша савецкая дзіцячая літаратура.

Значную ролю ў справе развіцця беларускай, савецкай дэма-
кратычнай літаратуры адыграла часопіс «Беларускі пяцёр», што аб'яднала
раёк сябе лепшых дэмакратычных пісьменьнікаў: Маўра, Якімовіча, Які-
мовічу да ўдзелу ў дэмакратычнай літаратуры Коляса, Купчу, Чарнага,
Кравчу, Труса, Аляксандравіча і інш. пісьменьнікаў. Вялікія ро-
лятан часопіс быў яшчэ і ў тым, што яна змагла супроцьставіць
сябе нацдэмаўскай прадукцыі тыпу «Зорак».

111.

ІІ. Дзе нашай беларускай дзіцячай літаратуры, якая з'явілася ў першы прабальнага прызначэння папярэй асвяткі і дзіцячымі наміткамі, з'яўляюцца адначасова неадлучны часткі тых дзясяткаў чытацтва, які мы маем у дзіцячай літаратуры ўсяго Савецкага саюза. І гэта такія значны рост дзіцячай літаратуры нашата саюзу сьведчыць такія глыбыя мастацкія творы, як «Разказ о великом племе Ильина-Билбо», пра якую гав. Карэскі на IX-м з'ездзе УсеАКСМ чытае, іношча чытае іх іх асабліва рамантычныя літаратуры. Гэта асабліва цікавая кніжка прэзентуе, як мы сазнаём, якая вялікая бачнасць у нас ёсць і якая грамадства перажывае атрымліваюць перад нашай краінай, перад кожным рабочым і сялянцам. ІІІ. Раг кніжак расійскіх дзіцячых пісьменьнікаў—Каждый из нас, Гандара, украінскіх дзіцячых пісьменьнікаў—Владко, Дончалка, сьведчыць пра ідэалавы творчы рост савецкае дзіцячае літаратуры.

3. Замека, што гэты фанат выключна мазрае такастрыткім чынам, асабліва яскрава паўстаюць канцы дэяння былі ў сінтэзе стварэння беларускай, оазецай дзіцячай кніжкі.

[illegible]

Гарорацы пра сучаснае становішча беларускай дзяцячай літаратуры, аналізуючы творчасць найбольш буйных, талентавітых дзяцячых пісьмечнікаў, трэба сказаць, што куды больш моцная, куды больш багатая наша літаратура для старэйшага школьнага ўзросту.

Дашкольная-ж літаратура значна слабейшая і значна колькасна меншая.

Адным з папулярнейшых сярод дзяцей пісьменьнікаў зьяўляецца Ітка Маўр, творами якога літаральна зачытаюцца нашыя школьнікі. Пачаўшы сваю літаратурную дзейнасць з 1926 года, Маўр за гэты час напісаў каля 10 буйных дзіцячых мастацкіх твораў. Творчы шлях гэтага пісьменьніка далёка ня просты, творчасць яго патрабуе сур'ёзнага дэталёвага вывучэння і пранікнення таварыскіх крытыкі.

Значная частка твораў Маўра ўяўляе сабой гістарычныя, і аўкова-прыродазнаучныя тэмы. У такіх сваіх творах, як «У краіне раіскай ітушкі», «Сьмелы Тубі», «Амок», «Сьмелы аўгуст і шырскі зямельнік», «Маладога чытача з гісторыі, жыцця м. побытам і бараньбі» каляніцкіх народаў, першабытных дзікіх плямёнаў. Творы Маўра насычаны багатым геаграфічным прыродазнаучым матэрыялам. Гэтыя значныя веды геаграфіі, гісторыі, прыроды, культуры розных народаў знаходзяць да чытача праз жывую вобразную тканіну твораў, праз іх кажуць, што заахвочвае дзяцей фактаў, часам праз аўкую фантастычную сытуацыю. Усе гэта надзе творчасці Маўра адпавядае нашаму якасцю, якую можна было б характарызаваць, як высокую, пазнавальную сілу яго творчасці.

І сапраўды, пераважная большасць твораў Маўра шырока і глыбока чытаецца і шырока і цікава ўважана ведаючымі і не ведаючымі рэцэнзентамі. Твораў Маўра прымае маладога чытача **думаць, перажываць**, і ўжо гэта выразна адрознівае яго творы ад тых факсатарскіх кніжачак-каратышчак, ад тых барабачка-адзінацка, якія часам трапляюць у рукі нашых маладога чытача, не пакідаючы ні ім ніякага ўражання, не узбуджаючы яго **думаць і пачуццяў**.

У апошні час у шэрагу таловых арыстакратаў Копенгагі, Аляксандра прыватных распрацовак творчых пытаньняў дзіцячэ літаратуры, асабліва падкрэслівалася неабходнасьць уабначэньня яго твораў шырэйшай публікай, прыродазнаучага характару. Творчасць Маўра ў гэтым сэнсе мае выключную цікавасць. Пры гэтым не успывае шэраг канкрэтных творчых пытаньняў, што звязаны **з нашымі патрабаваннямі да літаратуры гэтага тыпу**.

Трэба сказаць, што творчы і дыдактычны характар і да рэальна-гістарычнага тэму і да твору прыроднага, і да твору пэсэптыўна-рамантычнага характару ў першую чаргу залежыць ад тае якасвае мэтамкенасці пісьменьніка, якой ён зарэкае, арганізуе, фармуе свядомасць маладога чытача. Можна падваіць у мастацкім дзіцячым творы багаты гістарычны, геаграфічны матэрыял з пункту гледжанья перадаваць ідэі сучаснага дня, але можна і змяніць маладога чытача з м'ялым праз пасылка сузіральніцкіх імгненняў гэтага маладзга, вырашэсхваючы сацыяльную сутнасць яго ў імгненне зьяаае чыстае прыроды. Можна пісаць фантастычныя, прыгодныя дзіцячыя творы, дапамагаючы ім пранікнуць да глыбіні ў рэальную прауду жыцця, дапамагаючы ім вытэрадовіць у дзяцінстве

сталыя на востраве Яве ў 1926 годзе), каб адразу заўважыць, як змагаецца пісьменьнік з двума тэндэнцыямі. З аднаго боку, імкненьце ўобразна-эмацыянальна, ідэа-моцна паказаць увесь жах капіталістычнай эксплёатацыі калёнізаваных народаў, свядомую рэвалюцыйную барацьбу прыгнечаных і, з другога боку, пісьменьнік цягне да гэтае чыстае прыроды, да паэтызацыі драбнюткіх дэталю старых часоў, да прыгодуштва, якое вельмі часта ня звязана з унутранай ідэаю легкаю твору, а выступае як чыста вонкавы, фармальны прыём, пазычаны на зацімлівальнасць. У шэрагу ранейшых твораў Маўра гэта якая другая тэндэнцыя пераважае. Пастаўленыя аўтарам грамадскія, сацыяльныя праблемы вельмі часта звязваюцца толькі паданскімі, у самым вузкім сэнсе гэтага слова, выступаюць у творы як фон, які часам занямаецца, падаўляецца вялізнаю масаю прыродна-геаграфічных фактаў, штучнымі, фантастычнымі прыгодамі і адзінамі змечам, фактамі, раззлаванымі тыграмі і чаравогамі.

І калі мы змагаемся супраць аглоленае прастамішніцкай пратрактоўны ў дзіцячым творы разнастайных грамадскіх праблем, ды і яшчэ сур'ёзна мы павінны падыходзіць і да якасці гэтае надобны, тых творчых мастацкіх сюдокаў, пры дапамозе якіх дзеянне большае, болей, найбольш мастацкі адчуваць іспрымаюць асаблівыя істоты, акладзеныя ў тым або іншым творы.

І трэба сказаць, што гэтыя моманты фантастыкі, прыгодуштва і шэрагу ранняшых твораў Маўра выростваюць часам у нешта сама сабе, самагоннае Часам у Маўра ня з'яўляецца твору рухавік, а вышэй падзеі яго, а ранейшыя пэўныя прыгодышых падзеі накіроўвае далейшае развіццё ідэяналі лініі твору.

Так у *Апоку* та фее прыгодышых падзеі буржуазна-фантастычнага містра Піна Маўра рэторікае шматлікія маючы асаблівыя прыроды, знаёмцы чытача з рэшткамі старога калтыву, яе іспрымаваецца. Але, імкнучыся зрабіць твор паказам, аўтар так захапляецца стварэннем нязвычайнай фантастычнай сытуацыі, што прымушае ў мяне ў пэўных момантах ахвараць іх рэальнай жывотнай праудан. Місэр Пін трапляе ў стары яванскі храм і парушае старадаўнія законы гэтага племя. Яго чакае смерць. Але раптам нічасьлівая выпадковасць. Місэр Пін выратаван. І кім-жа? Камуштамі ў час іх тэрміновае канспэратыўнае падпольнае работы. Сітуацыя атрымлівасца звышнатуральная і, па сутнасцы, скажае тое, што падман-б было быць асабліва праудным і мастацкі пераканальным.

Такім чынам, ня глядзячы і на пэўныя дзіцячыя моманты прыгодушкіна фантастыкі Маўра — ганьба, імкненьце выноўліваць у дзіцячым вынаходжасць, кемасць — яна мае і пэўныя неаспычаныя моманты, якія, як нам здаецца, у значнай ступені залежыць ад някрытычных адносін аўтара да такіх буржуазных пісьменьнікаў пэдагогічнага жанру, як *Жуль-Вэри*, *Майн-Рыд* і інш.

Маўр творча расьце, развіваецца. Яго апошні фантастычна-перспектывны дзіцячы раман *Аповесць будучых дзяцей* мае шырокую кастру жыцця і працы людзей у эпоху поўнага камуністычна-

Пшучы гагую кнжку, Волкава, майль, мела самыя добрыя
и меры—стварыць дзяцякую паліграфічную кнжку на магэзэ
Гомсельмашу. Але аўтар зразумей паліграфізм як дэмакратычны
прафэсійналізм, што, па сутнасьці, надало гэтаму кляцы верты-
кальна-тэхнічны характар. Волкава, па сутнасьці, занялася фатаграфі-
ваньнем, апісаньнем розных тэхнічна-вытворчых прадэма, прычым
у самай сухон, прагматычнай форме. Няма ў ёй асобнага бачна-
га зразумелага мажоднаму чытачу, няма чалавечэ-га, ён, як, адыхаўшае
гэтую тэхніку сваёю рэвалюцыйнаю тэорыяй, які прымусіла не
служыць сваёй сацыялістычнай мэце.

За апошні час у нашай невялікай дашкольнай іграцкай групцы набыліся прыходзяць новыя, малодыя катэ. К. а. Лухач Дыла, Шыдлоўскі і інш.

Творчасці. Іх бракуе яшчэ пярэбное кузьмуны, але дзе іх знойдзеш рачу, тапер. Кагалоуская (Як Нелка тутарыма з мейтані і шпін) гавораць на ўважненне яе падвысены да дзяцей, арыстакратычна і з другога боку, абавязуючы яе да сур'ёзнай атваротнасці творчай вучобы.

[illegible]

Третье въ нравственности заимство руси, именно тако а богатство и шире дѣйстван литературы, яком збывающа камен. бо дѣням уакоу ва агъиць прѣмѣжую казку,—племъ каменъ. Асыи. У кождо казцы ѣсць элементъ рѣчаснасын. Каменъ вы дѣням даи казку, дзе цевель і копка че рѣчамаваюць на чалавечан мове. Ены б дѣ стѣ, ёю цикавѣдцѣ» (Лесгин, т. XXII, стар. 324).

(Стварыць прывожаў, мастыкую, ~~мадэляваць~~ казку, з рэд-
люўняй фантастыкан, поасягнуто камуністычнай маралью—
важная і неадкладная задача.

Зусім зрозуміла, що далейшій, ост набагато більшій літературі
можна бути насамперед тільки при умові виключної уваги до неї
нашого громадського письменства, організації, у цій увазі, з боку
нашого керівництва, яка дає апошнього часу гострої важливішої галузі
агудна-літературна справа падає без уваги.

Настає мігтвє, тіясєр-вєжєтємь, бїблїягєчємь прощєнієм трїсєна зємєна вєвучєнїєм нашєм сєрєшєн дєцїчєм агїагєрїє, каб умєла і правїлєна вєхєуєвєчє нашєє новєє пєкаєнїє.

Д. БЭРГЕЛЬСОН

Кароткая характарыстыка яго ідэйна-мастацкага шляху

Д. Бэргельсон нарадзіўся ў 1884 годзе ў в. с. Лхрымава, каля Умані (Украіна) ў буржуазнай рэспубліканскай сям'і, але з раньняга малодзства ён ужо вымушан быў жыць сам стоіма. З 1908 году Д. Бэргельсон пражывае ў Кіеве. Там ён вучыцца і працуе. Пэсань Бэргельсон пачаў будучы яшчэ зусім малым (расі на рускай і украінскай мовах, а тады на яўрэйскай)..

Спачатку буржуазная прэса яго ая дрэкавала, не хацела прымаць Бэргельсона за наваму яго стылю, што здавалася ім лебасым, ным, а галоўным чынам за некаторую опозыцыю супроць буржуазнай (словамны) сыла ў агульнай меры ў яго першых творах.

Толькі ў 1909 годзе з'яўляецца першы довадавы твэр Бэргельсона. Навокал вакзалу, які ён выдаў за свей кэнт і які ён довадаваўся галоўна (буржуазнай і добра буржуазнай) яўрэйскай крытыкай.

Буржуазна-літаратурная крытыка, якая выдава, зумела, што, і следзячы на яго мал. разм. Бэргельсон усе гэ добра адпавядае сучаснай нацыяналістычнай літаратуры.

З таго часу Д. Бэргельсон займае адно з выдатных месцаў у яўрэйскай літаратурным руху.

У творы «Глухі» (першы твор Бэргельсона на яўрэйскай мове) яскрава выражан сацыяльны пратэст супроць адсталася, прубава чарніскага буржуа, супроць агіднай фізічнай істасці і галоўным чынам, супроць маральнага ўцёску пратэсту (Глухі, Эс.).

Але адначасова тут падкрэслываецца бязмысласць, нічым насць і нават трагікам-ам падаблага пратэсту. Гэта таму, што некавасць да «Была» (гэрон аповесці) тут паказвае несьведомасць сыляпою і глухою.

Ужо ў творы «Глухі» Бэргельсон, выражаючы пратэст супроць эксплуатацыі та-свеіму, асвятляе яго з пункту гледжаньня інтэлектуальна-эксплуататарскай класаван праслэй, і каз гучыла, але якая гадзі агульнага рэвалюцыйнага уздыму (1905.—1907) усё-ж была здольна выразіць некаторы хадзя-б ліберальны пратэст.

У «Навокал вакзалу» паказваецца галдырская яўрэйская асяроддзе, яго чыстага і прыла, занядрасьць і нячывісьць, якая ў ім пануюць.

Усоби́в яскріва надкріслюваю́ща істоту, чияпа́д напілову аду-
стошана́га інтелігента і гандляра старо́га ты́ту, які ня можа дапа-
ма́га да новых для яго капіталістычных а́носч. і які таму гідзе
дысьць да багатых, сылых і саміздэрошых купцо́у і о́лгачоу.

Раман «Пасьля ўсяго» — самы вялікі і моцны твор таго часу
(1911—1912 г.) у творчасці Бергельсона.

У ім надкрэслюваення нянавісьць Бергельсона да капіталістычна-
даскрызьлішчч і гандляра буржуазіі (Гурвін, Бу́жас, Зайдако́в-
скі), яскрава надкрэслюваення іх бязустойлівасьць сылае самаздэ-
рошчэньне, іх нята да высока а пахуждальна, іх бязуважлівасьць і
адоўжнасьць і рапуста, філантропія і дасязьзя гандлярская свабод-
насьць і г. д. Але гэта робіцца з пазыцыі ідэалізацыі старога патры-
рхальнага юрыскага бацькі і часткі буржуазнага ідэалізму
(Гурвін, рэв. Гурі), якая была звязаная з рэлігіяй, рэлігіяй і
маду папскай Рась і якая часткова ўжо знікала, ня мюла мючэ-
насьць, няостасаваньне да новых умоў капіталістычнага ідэалізму,
што ўзмацнілася пасля першай рэвалюцыі.

Гурвічу аўтар маюе, як пакрыўджаных, адоўжэньне чужымі капа-
і адоўжэньне умовам. Ён звязаны, бо тыя, што пачова зьявіліся,
іх дэвельскасьць, ім не дэвельскасьць, ня гаспадары на іх сумасьлёнасьць
і адоўжэньне, выскае паходжаньне і гаспадары на іх сумасьлёнасьць,
тычыцца паводзіны.

Адказова аўтар жадае даказаць тую пачату, якую мюла неспра-
ўна ідэя да старога, былога бацькі, да яго высока і паходжаньне,
паходжаньне і рэлігія і вучонасьць. Аўтар стараецца даказаць тое
адоўжэньне спачуваньне, якое выкалае на усім мястэчку адоўжэньне,
а адоўжэньне спачуваньне бацькі Гурвіча. Адоўжэньне спачуваньне адоўжэньне
адоўжэньне бацькі і беднага. Хто спачувэ пачува, а хто а пачува
пачува пачува, толькі для выгяду.

На гаспадары на ідэалізацыю ідэалізацыя пачува пачува пачува
Бергельсон і сваімі тагачаснымі творами мюе для нас тую адоўжэньне,
адоўжэньне адоўжэньне адоўжэньне мюе выражэ пачува адоўжэньне
адоўжэньне, супроць буржуазнага пачува пачува, і на гаспадары на ідэаліза-
цыю адоўжэньне пачува Гурвічу, адоўжэньне адоўжэньне адоўжэньне
адоўжэньне, адоўжэньне — пасля ўсяго. Яа адоўжэньне адоўжэньне, Бергель-
сон адоўжэньне адоўжэньне адоўжэньне творах адоўжэньне адоўжэньне
адоўжэньне адоўжэньне адоўжэньне, якія маюць для адоўжэньне
адоўжэньне адоўжэньне.

У сувязі з гэтымі багамі тагачаснага творчасьці Бергельсон
(ідэалізацыя адоўжэньне пачува буржуазіі і адоўжэньне адоўжэньне
адоўжэньне) яго мютады творчасьці розныя: там, дзе адоўжэньне адоўжэньне
адоўжэньне ідэалізацыю адоўжэньне адоўжэньне, дзе адоўжэньне адоўжэньне
адоўжэньне адоўжэньне адоўжэньне, там Бергельсон адоўжэньне. Тады яго адоўжэньне
адоўжэньне адоўжэньне, адоўжэньне адоўжэньне. У такіх выпадках адоўжэньне адоўжэньне
адоўжэньне адоўжэньне адоўжэньне. Фарбы адоўжэньне, адоўжэньне, адоўжэньне
адоўжэньне, адоўжэньне, якія адоўжэньне адоўжэньне адоўжэньне адоўжэньне
адоўжэньне (для яго адоўжэньне адоўжэньне) адоўжэньне, адоўжэньне адоўжэньне
адоўжэньне адоўжэньне. Гэтыя адоўжэньне адоўжэньне адоўжэньне, адоўжэньне

каждый этого сацьялиста. Ён раі надушы: да ўсяго сьвету і гатоў
усім прабачыць.

У пэты перыяд Бэргельсон, як мы бачым, быццам прасяяў ўсе групы дробна-буржуазнай інтэлігенцыі і больш стала спыніўся на рэакцыянай дробна-буржуазнай групе, якая была яму блыжэй да сваіх настроях, пачуццяў і ідэяў.

Галоўныя ідэі названых твораў гэтага тэрыяду можна сфамамуляваць прыблізна так: Не парываць ні з ким (Зігфрыд і Гора), калі—дужнішы за аднаго (там-жа), ня лезу, калі ласка, ня браць без пары, усе прыдзе паступсва (Іосіф Шур), няма супроти чаго прац-стараць, няма з чаго абурання, хопіць усе гэта і, абдымаючы, усе і ўсім прабачыць («Адыход»).

Мы бачым тут пастуловае разьвіццё адной і тэй-жа ідэі.

Так м чынам гэты перыяд у творчасці Б. Г. Гельсана можа азначыць перыядам заляпаву, у пераўтварэнні з манумым Невых значама мастацкіх дасягчэнняў тут ня вядань. Ранейшы сэдзьмачны тэатр чыі дахен хсе Сомыі гасне Гэта перыяд напружэньх мастацкіх і публічных (рэалізм, імпрэсіянізм, сымбалязм) ідэалогічных дробна буржуазных хстаньняў, павяк буржуазна і доофан буржуазна. Адно тут і гэта і з другім, адозьбяляюцца вярхам другога. В ісьня і ня дага аруку Б. Гельсана у той час яшчэ не вынаю. Такім чынам становіцца вачам чысткі дробна буржуазна і пэўна сьвядомы і рэалізм і сусьветна ванна. Іхныя асноўныя астры і доофан буржуазна заляпад, зьбянтэжана сьць, ростач.

Где дьяволы писавая Кастрычнікавай рэвалюцыя, да і грамадзянскі вайна яшчэ больш заастрым дэкадэнтам істотам з'явіліся. Ён — нэсмелітку буржуазнага хастэліна, з такою жагалою спадчынаю стаіць он буржуазнай культуры, вярнуўшыся са ўважна пераарыентавацца, перабудавацца і перавесці дасім за боўржамоўны Рэвалюцыя прыняла для яго, як і для семінарскага мяшчэства, рэчакана. Усе новыя гадзіны былі яшчэ ад яго заастрым і зямлю называюць гверав (Лыходы, Змрочныя дасі). Відавочна тады яшчэ не ўразумеў ні месца працэсунай рэвалюцыі. У 1919 годзе мы ўжо чуем ад Бэргельсена (у яго праца, мільм адзін кулс. Твоі чыны і грамадзянства) — году з жэрні рэвалюцыі і там і там і там. Ён прызнае яе, як кажуць, дэ-факто, ён чакае спачунаў і аднаўлення, але ён, як відаць, згодзен не ўсім. Ён яшчэ не бачыў у гэтых казасальных твэрчых магчымасцях пераметаў іх, і таму яшчэ бачыў пратэстаў перабудовы і творчасці. Таму ён гэта, супраць сьвецкага культурнага будаўніцтва — апаэты. Рэвалюцыя чыла таму адважася нечы м хэатычным, сінтэзу, і таму толькі адважася, толькі хаос.

Співчання дає рівномірні і устрівняє все, де воно встало. Було так само вельми влучним, а меншвиста настільки, таємним рівномірне притягання з собою всюди націлюючи до однієї точки та. т. у. ми працюємо, у тій мірі і являється працюючи місцями.

Зусім ня дзюна, што пагромы, арганізаваныя контррэвалюцыйнымі бандамі на Украіне (Пятлюра, Дзякин і і ш.), зруйнаваныя некое гэтэя банды і армія пакінулі таксама і сярод яўрэйскага насельніцтва знішчылі удзячную глебу ў Бэргельсона і павінчы былі цяжкі аддзіца на яго сьветапоглядах, узмацняючы ягоны нацыяналізм, як гэта было і з некаторымі іншымі псьменьнікамі, былымі правымі сладарожнікамі (Нстор, Горытэйн і інш.). У 1921 годзе Бэргельсон сумесна з некаторымі іншымі яўрэйскімі псьменьнікамі эмігруе за грэніцу. Гэтэя некалькі год (да 1925 г.) былі для Бэргельсона пакутнымі гадамі сумненьняў, рэакцыяна-нацыяналістычных блуканняў і адначасова гадамі мастыкага запінна. Але ўжо ў 1924 годзе друкуе Бэргельсон некалькі разьдзелу новага твору «Бочка» (у Мінскаўскан часопісе «Штэрн») — драматію грамадзянскай вайны, дзе галоўныя героі прыходзяць да рэвалюцыі, ія мношчы яскрава арганізаваныя пра яе, мношчы яшчэ шмат індывідуалістычных, ачэркескіх ухалаў, настрояў і г. д.

У 1927 годзе Бэргельсон прыходзіць з вялікім томам апэзіянальнага «Бочка» для, які азімне сабою некаторы перыяд у гісторыі Бэргельсона. На пераозе рэакцыяна-нацыяналістычнага перыяду ў гэтым часе ўжо для Бэргельсона некагорда пазытыўнае рэвалюцыйнае жаданьне ўключылася ў яе. Самы характэрнае з гэтых пазытыўнаў «Штэрн» аднаго, дзе галоўныя героі, дробны-буржуазныя пэцеры, прыходзяць (але таксама стыхійна і вакольнай шыхам) у Чырвоную армію. У 1926 годзе Бэргельсон выдас у Бэрліне часопіс «Іншпэкт» з мэтай арганізаваць рэакцыйны часопіс, які сяброў і славузавальнікаў Савецка і Саюзу. Там Бэргельсон апублікаваў частку свайго першага вялікага рамана сатырычнага пэрыяду «Сатырыя на закон». Гэтэя рамана ўжо дачерно крок наперад у творчасці Бэргельсона. У гэтым творы аінвацыяна-маганьне з кулака-эсэрскай контррэвалюцыяй, барацьба з галоўным кантрабандысцкім элемэнтам прымежнага мястэчка. Бэргельсон дае нам, з аднаго боку, баязьлівасць і здрадніцтва старога інтэлігенцы (доктар Бабыл і і ш.) і з другога боку, пачатак пераходу ў шэрагах гэтага інтэлігенцы (Сыпвак). Бэргельсону асабліва малаося атсаць усю бязэмітэўнасьць, нямінную парабель яўрэйскіх гондзевых элемэнтаў мястэчка, якія аб'ектыўна, а часткова і суб'ектыўна, служылі контррэвалюцыі, дэмаганіюць белагвардзёнскім кур'ерам. Слабеі атрымаліся задатныя гэтой актыўнае рэвалюцыйнае барацьбы (Філіп і і ш.). Яны паказаны, як ня досыць актыўныя, як людзі, якія яшчэ не хопілі большавіцкіх арганізацыйных здольнасьцяў, якія яшчэ ня зжылі некаторых індывідуалістычных ухалаў, якія яшчэ ня досыць зьвязаны з калектывам і таму яны ня могуць уплываць на яго ў выстарчальнай меры. Ня досыць яскрава тут паказаны працоўныя мястэчка (Ханка, Нінка, Васіль). Мы тут яшчэ не адчувалем таго вялікага захапленьня, якое ўнесла рэвалюцыя ў шэрагі працоўнага насельніцтва.

Агульны рэс Голяхуўкі Камінабалкі ўсё яшчэ брудны і шэры Бэргельсон тут яшчэ ня зусім вызвамаўся ад сваіх старых сродкаў

паказу, на яго яшчэ уплываў дэжар спадчыны, імпрэсіянізм, ідэалізм.

Але ў канцы Бэргельсон паказвае нам той пералом, які адбыўся сярод чырвонаарменцаў і працоўных мястэчка. Прышоў канец той алаты, якая панавала сярод рэвалюцыйных элементаў Гахаву-Камнабалкі. Смерць Філіпава не выклікае сумневанняў і занепаду душы, чэго чэкала контррэвалюцыя, надзарот — гэта бандыцкае забойства выклікае агучны рэвалюцыйны ўздых нават і сярод тых, якія да гэтага часу хісталіся, або былі заняты асабістымі дробнымі сваркамі.

Галоўная ідэя гэтага твору, наколькі яна выражана і апсаваная тут здарэннях, выведзеных тэроях, у асаблівых сродках стылю і г. д. — гэта тое, што рэвалюцыя мае свае законы, свае правы, сваю вялікую правду. Перад гэтай вялікай рэвалюцыйнай справай часам павіна адыйсці, а не дык і зусім зьнікнуць свае асабістая праўда, з якой носіцца кожны паасобку.

Другім словам, агульны і індывідуальныя законы вышэй індывідуальных, дробных ітарасаў кожнага ўдзельніка рэвалюцыі паасобку. Рэвалюцыйныя законы сур'ёзныя, але адначасова, яны дэмакратычныя і зменныя ў залежнасці ад часу, ад месца (п'ямецкая папаса, або дэлека і дэлека) і, галоўным чынам, у залежнасці ад таго, да якога сацыяльнага класа ты адносяся (актыўныя і п'ямецкія дэлека, аніж канцы працоўных).

Іным чынам Бэргельсон прадуімае іх у аперэд іх прапавяданню. Тут ужо выражана ня толькі прызнаньне рэвалюцыі і яе ўспрыняцтва, але і жаданьне аўтара арганічна урасці ў рэвалюцыю, стаць яе актыўным удзельнікам і барацьбітом.

У гэтым жа самым часе (1925-1930 г. г.) Бэргельсон піша яшчэ дзве перагаворкі меншых і большых апавяданняў з тым жа тэматыкам, што і Гэтыя дні. Судзімыя па закону, якія увапілі ў яго тэмамі «Сьвет усходу і сьвет гніе» і «Сустрэчныя вятры». У гэтых апавяданнях мы знаходзім маючы грамадзянскай вайны, тыны і вобразы старога мястэчка, яшчэ не перавараныя ў савецкім катле (падзя з багачамі і дш.), або з даважнага мястэчка (Ноты і дш.), некастрыя не разы савецкага дробнага буржуа (У сацыялізму і У сацыялізму і дш.), Воля Братэр і дш.). Гэты ў яго ўжо і спрэты даць тын новага савецкага чалавека і работні.

Гэты перыяд уяўляе сабою пераломны час на грамадзянска-матэрыяльным шляху Бэргельсона. Перыяд, калі Бэргельсон усе больш увапіцца з рэвалюцыяй, усе цясьней звязваецца з рэвалюцыйным прапавяданнем. Калі з сацыял-фашысцкай жонкай газетай Форэртс (Амерыка) Бэргельсон парваў яшчэ ў 1926 г., дык у канцы гэтага перыяду Бэргельсон канчаткова парывае з дробна-буржуазна-дэмакратычнай літаратурай і прэсай і робіцца заўсёдашнім супрацьнікам у камуністычнай Мергн Франгайт. У гэтай самай Нью-Ёрскай камуністычнай яўрэйскай газэце Бэргельсон пачынае дэмакратычна часткі свайго новага твору П'ямец (Ля Дзяпра). Гэты вялікі твор уяўляе сабою першую частку вялікага мадэрынальнага рамана, які ахоча

надалей утрымаць буржуазную дэктатуру. У гэтым і ёсць актывнае значэнне гэтага кніж. ня глядзячы на тое, што ў ёй атэсавана многае малае слова. Супрацоўніцтвае Бэргельсона ў агульнаагульнай прэсе, яго рэзучы разрыў (з 1930 г.) усялякіх адносін з буржуазным і рэакцыйным дробна-буржуазным яўрэйскім замежжам, яго апошнія дзельны мастацкія творы, якія ён нам даў, і, асабліва, яго атакі супроць фашысцкай і сацыял-фашысцкай прэсы, яго вострыя памфлеты і артыкулы супроць усялякіх плетак на Савецкі Саюз, супроць ворагаў рабочае класы, супроць фашызаванага нацыяналістычнага культуры і г. д. усё гэта прывяло да таго, што Бэргельсон стаў адным з тых, куды накіраваныя стрэлы нашых класавых ворагаў. Уся кантраваўная яўрэйская прэса ня спыняе выпадкі на Бэргельсона, не перастае атэсаваль яго. Яны стараюцца адмовіць яго вялікі талент, яго вялікае мастацкае майстэрства. Усе прадэжыя буржуазныя пісьменнікі цуюць і распаўсюджваюць плеткі пра Бэргельсона, яны крычаць, што Бэргельсон ня шчыры, што тое, што ён піша—гэта праз глум, што ён прадаўся бальшавікам і г. д.

Але гэтым самым Бэргельсон нажыў сабе мільёны сяброў і пачхільнікаў рабочых тут, у нас, у Савецкім Саюзе і за межамі.

За апошніх некалькі год Бэргельсон ужо не адзін раз у звані Савецкі Саюз. Таксама Бэргельсон наведваў Амерыку, Францыю, Англію і інш. калганістычныя краіны, і ўсюды яго сустракалі і перацуюныя масы в пашанна і любасьцю.

Бэргельсон не адзін. Апошняя і пачхільная пасылка стаў ён нашым, якая адмрсе, пераходзяць цяпер у лятэр барнібітоў за паметаўскую рэвалюцыю і ўсе яны сустракаюць дзякую і апідэнаваць з боку буржуазіі і яе механізм, аднак, пашану і любасцю з боку рэвалюцыйных рабочых мас.

Прыход Бэргельсона да гэтага часу робіць тых перамоў, якія мы можам да асіх фарматых нашых будучыцтва, і атэсаваль Бэргельсон з боку нашых ворагаў і асіх адмострадаўнае абострых нашых боях, якія ідуць цяпер ва ўсіх кірунках сьвету.

ХРОНІКА

АДОВА „ЛІГІ ПРАФЭСЫЯНАЛЬНЫХ ГРУП“

У апошнюю час, у асабліва перад прэкладаннем выбараў ўвосень 1932 г., у Амэрыцы выявіліся значны рух інтэлігенцыі, якая стаіць на камуністычным шлях барацьбы працаўдзяляючых і хто зваў гварды камуністычнай партыі. Гэты рух інтэлігенцыі ўзнік для патрэбы камуністычных дэпутатаў у прэзыдэнты ПЛЗШ, а называўся аформіўся ў «Лігу Прафэсыйнальных Груп».

Арганізацыя прафэсыйнальных груп выдадзена адова да ўсіх прэкладаньняў разумовае прэсы, дзе гаворылі, што «канамічны крызіс 1929 г. даў у вачы ўсіх рабочых разумевае прынцып да найбольшых характэрных пачаткаў кэпіталістычнай грамадзянскай вайны. Работнікі гэтае грамадзянскай вайны. За межамі Саюзаў Амерыка і чалавечай працы, якая ідзе на задавальненне чалавечых патрэб, залежыць ад працы кэпіталістычнай».

Пры гэтым гаворылі, якая гаворыла, а пачатку крызісу, краіна заходзіла да ўсканамічным кэпіталізму і пачынала да пачатку гэтага ўзроўню вытворчых мажлівасцяў. Цяжкая індустрыя амаль што зьведзена да нуля.

Амаль усе станавіцца вольны, кэпіталістычныя магчымасці індустрыяльных заводов, мост і аўтамабільныя заводы. Цяжкая індустрыя і сэрца і адна з іх мажлівасцяў сваёй свабодай мільёны людзей, гнуць. У краіне, дзе мільярдныя, няма ласк і па прадукцы хэрцаваньня. У краіне 12-15 мільёнаў беспрацоўных і мільёны рабочых, занятых на вытворчасці толькі частку часу.

Адным з самых трагічных відовішч кэпіталістычнай дэпрэсіі зьяўляюцца 300.000 дзяцей, якія, як кажуць урадавыя справаздачы, рабы, разьдзеныя і багатыя, вымушаны вадрваюць з менада на менада.

Работнікі разумеюць, што такі тэрмін не застрахаваны ад агульнага існавання. Для того, каб атрымаць яскравае ўражанне аб пакутах, якія выпалі на долю гэтай прамежнай класу, ваюта толькі глянуць на лагічна-фінансавы хаос, які панімае цяпер у такім буйным гарадзкім цэнтры, як Чыкага. Наставіцкі школы не атрымлівалі пэнсіі і 3 месяцы, запар, атрымлівалі, нарэшце, толькі за 5 месяцаў.

У адным толькі Нью Ёрку каля 8 000 беспрацоўных настаўнікаў. Зачыняюцца школы для дарослых; урэзваюць школьны год, зьяўляюцца дзевяць груп у адну, запрашаны школьна-педагагічнай справы і ў гэтым годзе дзяць вельмі-вельмі выхадныя. У горадзе

Г. В. Ш.

Нью-Джерси болыт за 100 чал. з вышнічан асветай вымушаны былі ўзяцца за капаньне канау і каньурываць з нехваліфкаванымі рабочымі.

Тэатры зачыняюцца, акторы і драматургі галадуць. Музыка, п'якуюць ня толькі ад крызісу, але і ад перманэнтнага беспрацоўя, якое звязана з разьвіццём радыё-вяшчаньня, гукавых фільм. Мастак не знаходзяць зорыту сваім работам. Письменьчыкі не знаходзяць выдаўцоў, альбо павяліны агаджанна на ж брацкія ўмовы і могуць разьвічаць на абмежаваны попыт на кнігу. Дзесяткі тысяч студэнтаў бюцца з апеніяга, каб скончыць універсітэт і не пераць, а гэты час з голаду, бо студэнцкія адабрам ад ахават часовую працу. З трывоган яны ломяць галсы ад тым, што чакіах па скончэньні.

Увесь гэты вопыт і таленты выкладуюцца з бою не ад тго што ў Амэрыцы вельмі шмат дактаров, настаўнікаў, выкладчыкаў, письменнікаў, а ня глядзячы на тое, што гэтыя людзі зьлічаны да маля, задаволены культурныя патрэбы насельніцтва. Бясспрэчна, гэты культурны крызіс зьяўляецца простым вынікам эканамічнага крызісу.

Вядома эканамічная катастрофа градычае, якое перыядычна паўтараецца, влозшыча галаднай смерці драцонных срод паўнага боішчя—выяўляе задаткі сьмерцельнага рэагаваньня. Кіруючая і арганізаваная павінна зьмяніць асновы і прычыны цыкленічных патрасеньняў і дэпрэсыі, вытворчасьці для поўнага і нажывы, спэкуляцыю, ацарлю вытворчасьці, нераўнамернае разьмеркаваньне прыбыткаў, як разрыв пільж вытворчасьці, спэкуляцыя і экспэлітацыю рабочае клясы. Толькі сапьятам можа зьмяніць экспэлітацыю і жабрацтва як я пільж пры капіталістычным лідзе.

Цьмі сапьям зьме нівка і тэмь сабоды, не атэжаць ад пільж ватнага капіталу. Работы ці разумовае працы, чых капіталізм экспэлітае альбо прымушае экспэлітавань тэмь будзь сабодна і тэмь, выконваць свое профэсійныя функцыі. Частак письменны мастак выразяць у сваей творчасьці ідэалогію новага сьвету, новае культуры.

Гэты ідэал, за які вартэ амагаць і тэмь і тэмь адб'юць, як гэта ўжо даказаў нам Савецкі Саюз.

Нас, працаўнікоў разумовае працы тэмь пільж еняюць і пільж куль мы ня скинем рабскага ярма гэтага прыгнечаньня, мы будзем па-сьляпому і дрэма высьняць сваю дробь за патрэбу невацтва і прагнасьці.

Камі мы наогул здохны будаваль культуру, па і пільж адб'юць адб'юць свае функцыі сваю аказнасьць пера адб'юць пільж тэмьскі дагавор з рабочымі масам для бар ібры сьцроць бязвыходнага жабрацтва і жаху гіёякага томь, што тэмь доваліна.

«Да якога-жа часу інтэлігент будзе зьнемагаць у гэтай дуцкан атмасфэры? Камі-ж нарэшце ен пільжнеца поарваць замкнуты круг, у саюзе з адзінай сілай, якая змагаецца і шыкае рэауленьня? У інтарэсах сагтоуднага чалавечнага грамады, у якой усе формы экспэлітацыі будучы зьнішчаны, для новага культурнага адзіжэньня, якое створыць

цельныя творчыя асобы, мы запрашаем усіх і мужчын і жанчын—рабѣтніцаў разумовае працы і мастацтва, прымкнуць да рэвалюцыйнай барацьбы супроць капіталізму пад кіраванствам Камуністычнай партыі.

ЦІ АБАНКРУЦІЛАСЯ БУРЖУАЗНАЕ ГРАМАДЗТВА?

Дзеся таго, каб выявіць грамадзка-буржуазныя погляды на пытанні далейшага лесу буржуазнага грамадства, буржуазныя часопісы часта ўжываюць форму анкет.

Адной з апошніх анкет з'явілася анкета французскай часопісы *«Л'эвю мондыяль»* пад загалоўкам *«Ці абанкруцілася буржуазнае грамадства?»* Рэдакцыя часопісы лічыць абавязкам выдатненых умовах краіна садзейнічаць вырашэнню гэтых праблем, і ягон з'яўляецца будучыя чалавецтва і просіць даць адказы на пастаўленыя пытанні.

Атрыманыя рэзультаты часопісы адказы на пастаўленыя пытанні, у значнай сваёй частцы, сведчаць аб істотным разуменні таго, што шляхам выхаду з крызісу, у якім знаходзіцца капіталістычны свет, з'яўляецца рэвалюцыя.

Мы падаем частку гэтых адказаў.

БЕРНАРД ШОЎ

1) Ці лічыце Вы што буржуазнае грамадства, альбо тое, што называецца буржуазным грамадствам, абанкруцілася?

Адказ: *Гэта яшчэ ня вырашана канчаткова.*

2) Ці адказна яно за войны, эканамічныя крызісы, празьмерны праціўніцтва, беспрацоўе?

Адказ: *Так.*

Ці зможа яно адхіліць гэтыя няшчасці?

Адказ: *Не.*

3) Ці неабходна змяніць тое ўяўленне аб індывідуальнай свабодзе, якое стварае сабе буржуазнае грамадства?

Адказ: *Так.*

Ці ня робяць памылкі, змешваючы буржуазнае грамадства з капіталістычным ладам, у той час, як буржуазнае грамадства бадае што з кожным днём усё больш і больш сацыялізуецца?

Адказ: *Буржуазнае грамадства—прадукт капіталістычнага ладу.*

Ці будзе для Вас пажадана такая эвалюцыя?

Адказ: *Разумеюцца, я ў гэта веру.*

4) Калі сацыяльныя перамены нямінучы, то ці зробіцца яны хутка і глыбока?

Адказ: *Бадае што яны ўтвараюцца выпадкова, як і гэта было і Расіі. Іхныя з чалавечай народы занадта зноў іная, каб лясным шляхам зрабіць якую-небудзь вялікую перамену.*

ВІКТАР МАРГЭРЫТ

1) Так, буржуазнае грамадства, альбо на крайней меры тое, што так называюць, пацярпела крах.

2) Так, на гэты ляжыць адказнасць за войны, за эканамічныя крызісы, за прэзмерны пратэкцыянізм, за беспрацоце. Я ня думаю, што, падрыхтаваўшы само прычынай усіх гэтых няшчасцяў, яно зможа адхіліць іх дзейнасць.

3) Індывідуальная свабода, як яе мысліць буржуазнае грамадства, зусім ня што іншае, як анархія. Мы-ж імкнемся да новага парадку, да даду сацыялізацыі, якая з'яўляецца мне ня толькі пожаданай, але і нямінучай.

4) Ці шляхам рэвалюцыі, ці шляхам эвалюцыі з'яўляецца гэты пераменны? Адказань на гэта павінна сама буржуазія, калі яе яшчэ захавацца як небудзь розум і калі яна разумее свае чужыя інтарэсы.

ГАБРЫЭЛЬ РЭЙАР (журналіст, радыкал сацыяліст)

Я думаю, што імя гэтае грамадства, якое рэінуе, янаю-ж прасіць, ужо, тым самым сябе асудзіла».

У многіх адказах адчувалася страх перад рэвалюцыяй, якая тады здавалася. Інтэры гэтых адказаў бачаць, што калі-небудзь ня можа быць і гэты эканамічны катастрофы, у якой сёння знаходзіцца Францыя з'яўляецца прычынай іх з'яўлення супраць рэвалюцыі. Я думаю, што гэта, калі Урбэн Гюльс (аўтар французскіх публістаў) кажа гэта, каб выцесніць гэтыя са стрэбы і абараніць рэальную індывідуальную свабоду».

ПІСЬМЕНЬНІКІ ПОЛЬШЧЫ ГАЛАДУЮЦЬ

Матэрыяльнае становішча польскіх пісьменьнікаў падчас вайны цяжкае.

За выключэннем вельмі няшматліка пераможаных і даччы, якіх тады перадавалі да французскага ўладу, пісьменьнікі Польшчы дзівяцца і жадаюць. Польская кніга разыходзіцца ў 2-3 тысячы экзэмпляраў, г. зн. тыраж меншы, ніж самай непапулярнай кнігі ў СССР.

Крызіс яшчэ больш абмяжоваў значны і ў рацённыя часы літэратурны рынак. Вядомы літэратар Парад Гумько Ласкоўскі які праймае ў сваю перадачу перадае ўраду, кажа: Крызіс адчуваецца цяпер ад звычайна. Працуючы па 12-15 гадзін у дзень, я зарэкаюся толькі частку таго, што зарэкаўся два гады таму назад (Вядомасці ў 1933 г. ад 8-33 г.). Можна ўявіць сабе матэрыяльнае становішча пісьменьнікаў, якія не карыстаюцца апекаю Пілсудзкага.

У саюзе польскіх пісьменьнікаў пануе групаўшчына. Адна з вядомых пісьменьнікаў з'яўляе ў анкету прафэсійнага саюзу польскіх пісьменьнікаў: Прыналежнасць да групы з'яўляецца значна больш

владным «анамічным» факторам, ніж прыналежнасць да прафесію. Гэтыя людзі абодзю супроць усякага праяўлення самабытнай творчасці, і толькі вельмі выдатныя і смелыя таленты могуць супроцьстаць гэтаму нябачнаму гвалтоўніцтву».

НОВЫ РАМАН РОМЭН РОЛЯНА

Ромэн Ролян працуе цяпер над 4-м томам рамана «Зачарованні душы». Першая частка гэтага тому пад назвай «Смерць сьвету» выйшла нядаўна.

Віктар Мэтрэрт змясціў у сувязі з выхадам першай часткі тому артыкул у «Валантэ», у якім ён піша:

Гісторыя сучасных банькашчыні выкачае ў Ромэна ідэі і імажы глыбінату, і імя яго, калі згадваецца да гэта сьвету, дае выхад завада ў гістарычным іх стараея асновачаснасьці. Ролян бачыць іх, якія ўходзяць з боку Масквы, якія ўсе ад іх пачынаюцца.

Другая частка тому будзе называцца «Зараджэньне».

„КАРДЫЯН І ХАМ“

Рэдыктацыя інтэлігентна праяўленна не толькі ў гэтым патрабаванні і фарміраванні пэда СССР. Ня гледзячы на малавядомы іх гом «Месіткі міграцыя», уся рэдакцыя якое была адпраўлена ў турму, і зусім незалежна ад гэта групы, зьявілася праца малавядомы, выключна таленавітага польскага пісьменьніка, што, відаць, старэцкі і стаць на марксыскі пункт погляду. Гэта—раман Леона Кручовскі «Кардыян і хам» (выдадзены ў Кракаве). Кручовскі сам называе свой раман гістарычным мантажом. Раман гэты аснованы на дакладных гістарычных дакументах і адносіцца да пэрыяду падрыхтоўкі польскага паўстаньня 1830—1831 году.

Паўстаньне гэта, што было крыніцаю натхненьня для вялікіх польскіх рамантыкаў—Міцкевіча, Славаньскага, да апошняга часу заставаўся недагледжаным табо для буржуазных польскіх гісторыкаў і романаістаў; ім трэба было захапляцца, але нельга было дабрадзейна яго скальпелем крытыкі.

Кручовскі дае няшчадны аналіз грамадзкіх адносін Польшчыні ў гэтым часу і, рэзка маючы клясавы змаганьне паміж абшарнікамі і прыгнечанымі масамі польскага прыгоннага сялянства, высьвятляе, чаму польскае сялянства павінна было заняць варожую пазыцыю ў адносінах да дваранскага антыцарскага паўстаньня.

Сцэны зьдзекаў над сялянамі і сцэны, што маюць бездапаможнасьць дваран—паўстанцаў, якія ідуць супроць царскага ўраду, не валодаючы нават багажом буржуазнага ідэалогіі,—намаляваны з вялікім талентам. Аўтар вельмі добра зжыўся з моваю эпохі, і ягоная перапоўненая жаху грамадзкая драма пададзена ў «пічна-вытрыманым» тоне. Рэч гэтая зусім пазбаўлена патэтычных воклічаў. Дзяр-

майнає Видавництва мастацкай літаратуры ОГІЗ'у збіраецца выпускаць кнігу Крчкоўскага на рускай мове. Урыўкі з яе з'явяцца ў часопісі «Інтернацыянальная літаратура».

ПЯЦІДЗЕСЯЦІГОДЗЬДЗЕ ДЗЯМЯНА БЕДНАГА

У красавіку Яфіму Аляксеявічу Прыдвораву (Дзямяну Беднаму) споўнілася пяцьдзесят год. Гэтая дата наэта-большавіка была урачыста адзначана працоўнымі ўсяго Савецкага Саюзу.

Дзямян Бедны нарадзіўся 13-га красавіка 1883 году ў вёсцы Гасавка, Харсонскай губерні, у сямі селяніна, які служыў у Елизаветградзе царкоўным вартаўніком. Каці Беднаму было трынаццаці год, яго аддадзі ў Кіеўскую ваяскова-фэльдчарскую школу. У 1904 годзе Дзямян Бедны паступіў на гісторыка-філалагічны факультэт Пецярбурскага Універсітэту.

Пасля чатырох год новага жыцця, новых сустрэч і новага ўражання,—піша Бедны ў сваёй аўтабіяграфіі, пасля ашаламліванай мяне рэвалюцыі 1905—1906 году і яшчэ больш ашаламліванай рэвалюцыі наступных год я разгубіў усе, на чым трымаўся мой абыватальскі добра-намерны настрой. У 1909 годзе я стаў друкаванцам у Карамыскавым Русском богатстве і вельмі блізка сшыўся з вядомым пісьмам-народавоўцам Н. Ф. Якубовічам Мельшыным... Давядаўжо раней значны ўхыл у бок марксызму, у 1911 годзе я стаў друкаванцам ў большавіцкай—сваёй пачынаючай Звезде. Маё сшыжэнне хотэлася да аднаго дарогі ідэяльна сумятлівасць скончылася. **З 1912 году жыццё маё—як струнка...**

Выступіўшы ўпершыню 20-га мая 1911 году на старонках Звезды і пачаўшы ў чарговым годзе сваё супрацоўніцтва ў Современном Мире, Бедны становіцца сталым фэльдшэістам большавіцкага друку. Вялікая большасць ягоных твораў упершыню з'яўляецца на старонках Звезды, Правды, Бедноты, Известий ВЦИК'а.

Асабліва творчасць Беднага робіцца танцэрняю ў гады гэтага мадэлятскага ваві. У 1923 годзе Дзямян Бедны быў ўзнагароджаны ордэнам Чырвонага Сцягу. З паводу гэтага прадэдыдзеным Усерасійскага ЦВК у сваёй грамадзянскай адзначыў асабліва выдатныя і выключныя заслугі Беднага, творы якога, простыя і зразумелыя кожнаму, а таму і надзвычайна моцныя,—занахалі агнём сэрцы працоўных і ўмягоўвалі багдзясць душы ў нацыянальныя змаганьня».

Сапраўды творчасць Беднага на ўсім сваім шляху несна звязаная з градоўнымі масамі. Ужо ў самых ранніх творах Беднага цэнтральным вобразам з'яўляецца батрак, які «нэргічна змагаецца з кулацкім ярмом». У той час Бедны дае ў форме казак, фэльдшэі, эпіграм сатырычны паказ вясковага міраедаў (старадубы, вураднікаў, гандляроў, кулакоў, папоў і г. д.), паказвае на непраходную розніцу паміж імі і працоўнымі масамі

Пасья Кастрычніка Беды ўжо ня ў форме казак і баек, а ў форме адкрытай сатыры жорстка ганьбюць і высмейваюць ворагаў рабочых, служак рэлігіі, увесь чорны контрэвалюцыйны бруд, ад якога агнём і мячом ачышчалася маладая савецкая юрзіна.

На всіх етапах боротьби за врятування соціалізму — і в дореволюційні часи, і в боротьбі з Керенщиною, і після Кастричюка до наших днів — Дзямч Бедні знішчаю своїми агітками, байками, фальшетою, вершаваньми, мезунгом, ворогом робоча класа, аданаю і усваляю кожну перемогу соціалізму. І нема в Савенім нічого другого лага верши якога дахоту-м-о до таких широкіх мас.

У привітанні Дзямян Беднаму ЦК УсеКІІ(6) адзначае, што сваімі творамі таварыш Дзямян Бедны зрабуў вялізарныя паслугі рэволюцыйнаму працоўным сяюзам у іх змаганні супраць памешчыкаў і капіталістаў, у іх змаганні за тэраму над імперыялістычнымі інтэрвентамі.

Презыдум ЦВК СССР выдатнага пролетарскага пісьменніка
Даміаза Беднага за ўсё мізгатурнае заслугі перад рабочаю класай
і працоўным сялянствам узнагародзіў ордэнам Леніна.

УСЕБЕЛАРУСКАЯ ДРАМАТУРГІЧНАЯ НАРАДА

У красавику . . . у Менску адбылася драматургічная нарада. Нарада абмеркавала наступныя пытаньні: становішча і задачы савецкага драматурга БССР (даклад тав. Вольскага) і драматургія і самадзейнае мастацтва (даклад тав. Шамшура).

[illegible]

У вытку добран чапярэнны падрыхтовы, у нарадзе прыням
жэўня товы драматургі і тэатральныя прадаўцы, але і тэсмень-
ітросія спэскаа грамадзасьць. І тэраа і тэама надзвычай
жвава, спрэчкі былі высока прыцыпковыя і гарачыя.

1. У тикадах : 1. выставленьях у спрѣчках амаъ усе прамовцы
и чыны, што стварѣньнем шарау (смарских праметарских савенных
дом (Гута Косста, Навер Александровича Банькавичы и
Чернага, Мамуре, Кондратака Курдэна, Качагары, і
Неслагола Гусскага, і вое, і Дамасовскага, ды шараг (ш.)

Сейчас же — 19 мая — мы нанесем удар нацмакратам и их пособникам, мы нанесем удар нацкультурам, мы нанесем удар нацкультурам, мы нанесем удар нацкультурам.

Але падкрэсліваючы нашыя дасягненні, улічэнны нарада гаварыла пра адставаўныя драматургі ад попытаў тэатру на рэжысёраў, пра тое, што нашы тэатры зусім ня маюць у сваім артэфакце, у сваім рэзерве высока-якасных драматургічных твораў. Нашы тэатры ў вялікай ступені вырастаюць. Вырас наш савецкі глядач. Патрабаванні гэтых спажывцоў драматургічнага матэрыялу робяцца ўсё больш настойлівымі. Нямала выпадкаў, камі тоі ці іншы тэатральны калектыву церпіць творчыя паражэнні, ідзе па лініі найменшага супраціўлення з прычыны нядобракласнасці драматургічнага твору.

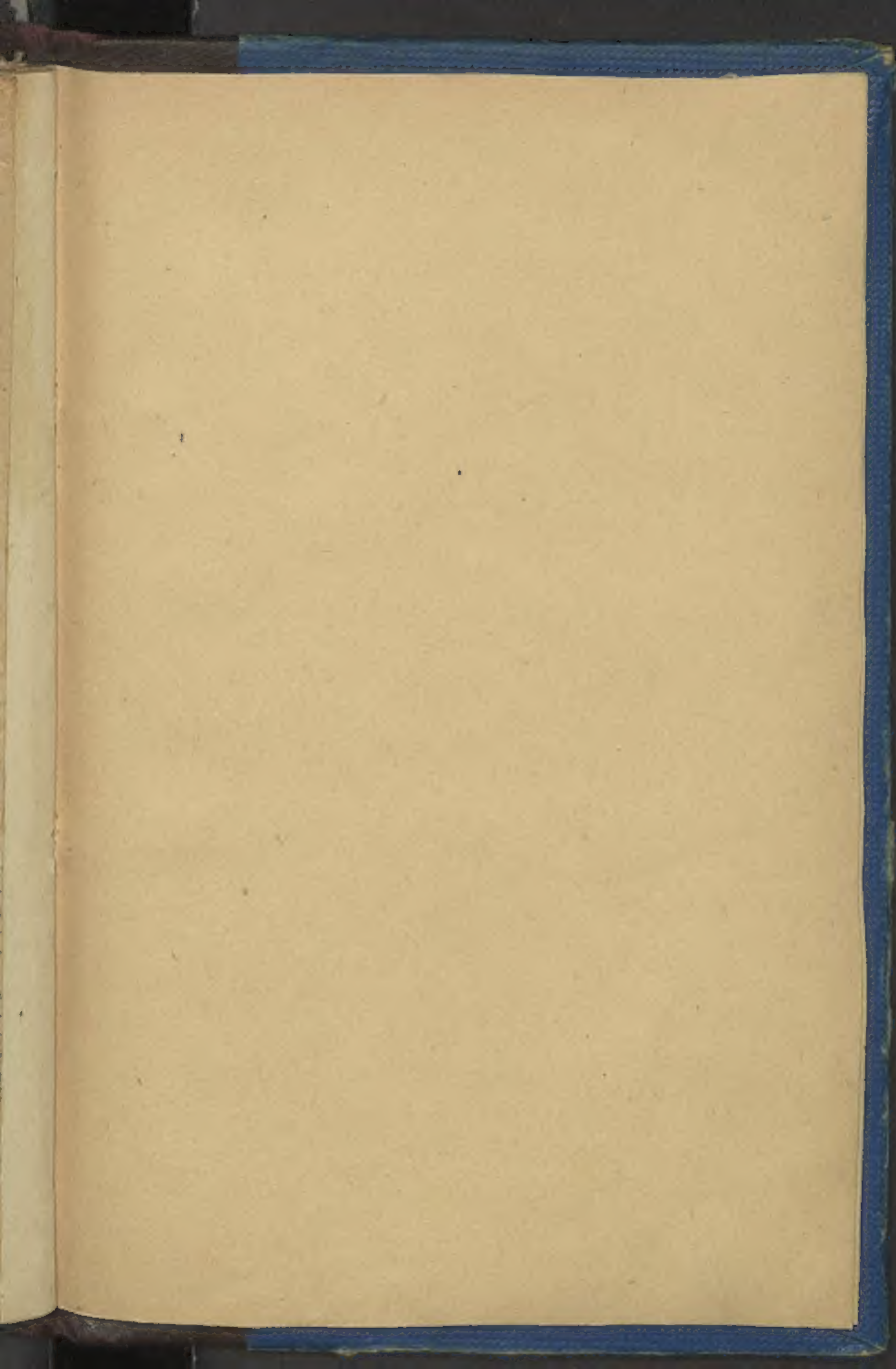
Нарада гаварыла пра тое, што трэба з усею большавіцкаю рэзучасцю зламаць недаацэнку фронту самадзейнага мастацтва. За апошнія гады мы маем бязумовны рост драматургіі для камюб (творы Сталінскага, Бясынінава, Стэльмаха Кацовча Ільініскага і інш.). Але як сам рост і ацэнкаў дугу, таксама і мэта пралетарскай грамадзясці гэтай важнейшай справе — гэта не выстачальная.

У сённяшнім нарада зацвердыла ўвагу на тым, што дзеля іх было намерэна выхавання драматургічных кадраў, што кіраванне драматургічнымі кадрамі слабое і што на гэтую работу, работу па стварэнню драматургічных кадраў, трэба палажыць усе сілы. Паколькі драматургіі надаецца асаблівае значэнне, як найбольш масаваму і нагляднаму з усіх відаў мастацтва.

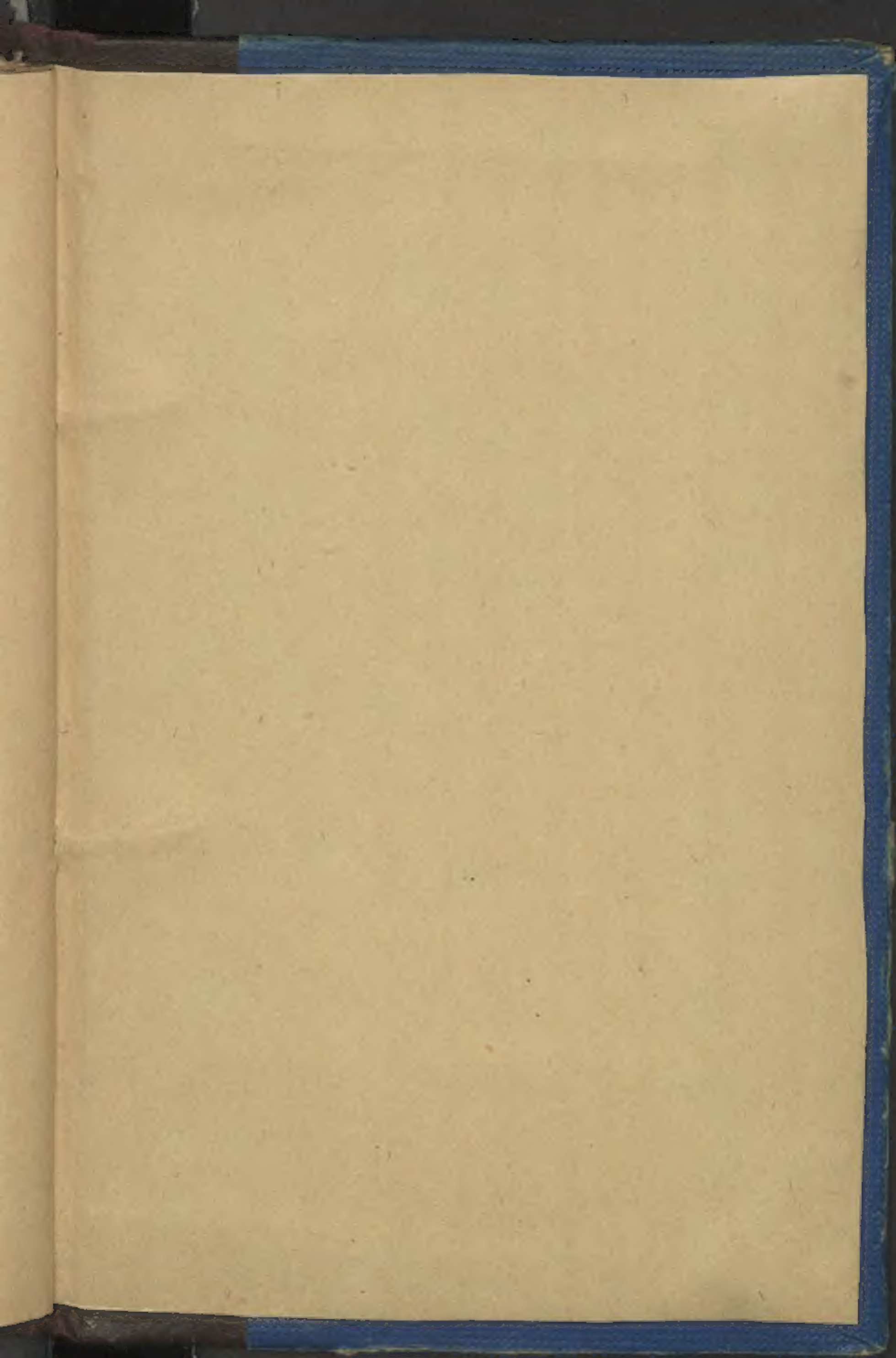
Нарада па драматургіі прайшла пад эпікам рашучы самкрыты і згуртавальны вёх партыі, навола сённяшніх задач нашага сацыялістычнага будаўніцтва, пад знакам рашучага змагання з буржуазнымі кулакамі і сацыялістычнымі ўладзею і тэатры, з іхнімі санці і сацыялісцкага ворага, які імкнецца пад фальшыва-нацыянальным сцягам скарыстоўваць нашу савецкую сілу для сваёй антысавецкай работы.

У адказнае тэлеграме на імя сакратара ЦК КП(б)В тов. Жагровскага нарада аднадушна сцвярджае: Мы — драматургі і прашаткі тэатраў, звяраем В. Ц. тав. Жагровск і ЦК партыі, што пад кіраваннем камуністычнай партыі мы пакладзем усе сілы і здольнасці для стварэння Магнітаўду драматургіі, бо мы разумеем, што драматургія на дадзеным адрэзку часу ў перыяд абвостранага змагання набывае асабліва вялікае значэнне ў справе камуністычнага выхавання працоўных мас, у справе барацьбы за пралетарскі диктат нацыяналізм.

Нарада вылучыла камісію пад кіраўніцтвам адказнага сакратара Аргкамітэту тав. Лынькова, у складзе драматургаў: Гурскага, Курдана, Чорнага, Коласа, Рамановіча, Мікуці, Багінскага, Даўгановіскага; крытыкаў: Вольскага, Дунца Модэля, Замодна, Усса; рэжысёраў: Літвінава, Рафальскага, Міцкевіча. Гэтая камісія павінна падрыхтаваць таксама да ўсебеларускага зjazdu савецкіх пісьменьнікаў аб становішчы і задачах беларускай савецкай драматургіі.

1964 г.

80000002 18 1447